

НЕЛКО СТОЈАНОСКИ
МИЛЕВА ЃУРОВСКА
ЗОРАН МАТЕВСКИ

СОЦИОЛОГИЈА

III ГОДИНА

ГИМНАЗИСКО ОБРАЗОВАНИЕ

Проф. д-р НЕЛКО СТОЈАНОСКИ
Проф. д-р МИЛЕВА ЃУРОВСКА
Проф. д-р ЗОРАН МАТЕВСКИ

СОЦИОЛОГИЈА

ЗА III ГОДИНА

РЕФОРМИРАНО ГИМНАЗИСКО ОБРАЗОВАНИЕ

(Изборен предмет)

ПРОСВЕТНО ДЕЛО АД
Скопје, 2009

Главен уредник и уредник на изданието:

м-р Ели МАКАЗЛИЕВА

Рецензенти:

Проф. д-р Јован КОРУБИН, редовен професор на Институтот за социологија при Филозофскиот факултет – Скопје

Невена АРСОВСКА, професор во ДСУ Гимназија „Орце Николов” – Скопје

Виолета П. СТОЈАНОВИЌ, наставник во ДСУ Гимназија „Никола Карев” – Скопје

Со решение на Министерот за образование и наука на Република Македонија бр. 11-3876/1 од 15.07. 2004 година, се одобрува употребата на овој учебник.

I. ТЕОРЕТСКИ ОРИЕНТАЦИИ ВО СОЦИОЛОГИЈАТА

1.1. Засновање на социологијата како наука

На почетокот, можеби, е потребно да се тргне од самиот поим социологија. Тој претставува грчко - латинска кованица (латинскиот збор *societas* - општество и грчкиот *logos* - поим, наука), што би можело да се преведе како наука за општеството. Значи, се работи за наука, а не за уметност или вештина, што треба да ја открива вистината за општеството. Но проблемот на вистината е многу комплексен и неразделно сврзан со науките, било да се егзактни, хуманистички или општествени. Нема наука, ако таа нема амбиции да ја утврдува вистината. Но во социологијата вистината никогаш не е апсолутна, утврдена еднаш засекогаш, бидејќи социјалните феномени се менливи и се модифицираат според историските, културните, социјалните и економските околности. Таква посебно издвоена наука за општеството не постоела се до средината на 19 век, кога се создадени сознајни и општествено историски услови за нејзино конституирање.

Тоа, пак, од друга страна, значи дека социологијата како најопшта наука за општеството е релативно млада наука. Таа се појавила тогаш кога се појавила општествена потреба за создавање наука која ќе биде во состојба да ги објаснува се посложените општествени процеси и односи и да ги открива законитостите на општествениот развој. Тоа е време кога се раѓа и развива едно ново општество кое претставува производ на социјалните револуции, но кое не било стабилизирано и се заканувало опасно целосно да се дестабилизира и да пропадне. Таква била состојбата во многу европски земји, а најтипична била Франција. Но тоа е време што се карактеризира со неопходноста да се мисли на нов начин во новото општество што се раѓаше. Револуционерните движења во Европа што се закануваа со голема дестабилизација на општеството, од една, и брзиот развој, благодарение на индустријализацијата, од друга страна, беа карактеристика на тоа време, кое бараше и нов начин на мислење.

Значи социологијата, се раѓа во период за кој се карактеристични големи политички промени. Феудалното општество му го отстапи местото на капитализмот, општество многу покомплексно и посложено. Во капитализмот постои цела скала на општествени организации, установи, општествени групи, партии и разни економски, политички просветни и културни организации. Тоа општество и политички е поегалитарно, но сепак не ги оствари идеите за еднаквост, братство и слобода што ги прокламира и поради тоа беше зафатено со бран револуционерни протести во цела Западна Европа, кои се закануваат со нови промени. Поради тоа се појави потреба од една општествена наука која ќе им овозможи посигурна ориентација и управување со се посложените социјални процеси и за спречување на социјалната револуција. Во таа смисла некои автори истакнуваат дека социјалната криза ја роди социологијата како наука.

Меѓутоа, иако социологијата се појавува во тоа време, тоа никако не значи дека пред нејзината појава како самостојна наука не постоеле обиди, повеќе или помалку успешни, за објаснување на општеството и одделни општествени појави и процеси. Напротив, веќе бил насобран значителен научен фонд за објаснување на општествените појави. Во голем број научни дисциплини и во голем број филозофски, политички и историски дела се правени обиди да се објасни општеството како целина и одделни негови елементи и законитости на неговиот развикот.

Меѓутоа, треба да се нагласи дека во 19 век брзо се развиваат и физиката, хемијата и биологијата, наоѓајќи примена во новата индустриска и медицинска технологија. Напорите и откритијата во овие науки ќе ги импресионираат и ќе имаат влијание и врз истражувачите на општеството, сакајќи, според моделите на овие науки и служејќи се со нив како парадигма, да ги објаснуваат и општествените појави и процеси и општеството во целина.

Прашање за размислување:

Кои услови беа неопходни да се создадат за да се појави социологијата како наука?

1. 2. Социолошки системи во 19 век

За најголемиот број социолози од 19 век се поставуваше прашањето како да се стави крај на општествената криза што ја потресуваше Европа. Такво прашање си поставуваа и основачите на социологијата Сен-Симон, Конт, Маркс и Диркем, но секој, се разбира, предлагаше различни решенија. Некои, како Огис Конт, на пример, се залагаа за мирни реформи, бидејќи беа уверени дека тоа (капиталистичко) општество не треба радикално да се менува, туку да се усовршува постепено. Наспроти него, Карл Маркс се залагаше за радикална промена на општеството.

Огис Конт (1798 - 1857)

Огис Конт прв пат го употребил името социологија (пред него Сен-Симон науката за општеството ја нарекувал социјална физиологија) во неговото дело „Курс на позитивна филозофија“ и ги определи нејзините цели. Освен тоа, тој ѝ даде и место во неговата систематизација на науките и сметаше дека таа е најкомплексна наука.

Конт сакаше социологијата, според примерот на природните науки, да ја направи колку што е можно поегзактна и бараше да се отфрли нејзиниот спекулативен карактер. Наместо трагање по апсолутни вистини, социологијата треба да доаѓа до сигурни знаења за општеството, за што предлага и соодветни методи. Новата наука (социологијата) треба да го јакне постојното општество, а тоа може да го прави, ако препорачува ситни измени во составот и функционирањето во институциите на општеството.

Конт ја дели социологијата на социјална статика и социјална динамика. Социјалната статика треба да ја проучува општествената структура, составот на општеството. Нормално е во општеството да владее согласност, да постојат духовни врски што ќе обезбедат сите елементи во составот на општеството да дејствуваат хармонично, без конфликти и напнатости. Социјалната динамика треба да го проучува општествениот развиток, односно законитостите на општеството. Основниот

Огис Конт

фактор што, според него, предизвикува промени во општествената структура е идејниот елемент, промената на мислењето на луѓето.

Несомнено, Конт има големи заслуги за создавањето и натамошниот развој на социологијата. Тој ѝ го даде името на оваа наука и ѝ го одреди местото во системот на науките, ги определи нејзиниот предмет, метод и цели. Ја одвои од филозофијата и природните науки и нагласи дека општествените феномени не можат да се сведат на природни појави.

Карл Маркс (1818 -1883)

Карл Маркс

Карл Маркс повеќе автори го сметаат за најголем социолог во 19 век. Тој и неговиот неразделен пријател Фридрих Енгелс (1820-1895) изработија оригинално и целосно учење и оставија длабоки траги не само во науката за општеството, туку и во политичката практика во своето време.

Основните прашања со кои се занимавале Маркс и Енгелс биле прашањата за законитостите на општествениот развој, меѓусебната зависност на општествените појави, движечките сили на општествениот развој и други. За разлика од некои други мислителите, кои основни двигатели наоѓаа во некои идејни фактори, тие во одредени материјални фактори гледаат примарни услови за постоење на општеството и за неговите промени. Таа теза најконцизно е дадена во Енгелсовиот говор на Марксовиот гроб. Покрај другото, таму Енгелс рекол: „Како што Дарвин го откри законот за развој на органската природа, така Маркс го откри законот за развој на човечката историја: прост факт, кој дотогаш бил скриен под идеолошки наслојки - дека луѓето, пред сè, мора да јадат, пијат, да домуваат, да се облекуваат, пред да можат да се занимаваат со политика, наука, уметност, религија итн.; дека, според тоа, производството на непосредни материјални средства за живот, а со тоа и секој степен на економски развој на еден народ или една епоха, е основа од која се развиле државните институции, правните концепции, уметничките, или дури и религиозните претстави на односите луѓе и дека тие мора да се објаснуваат од таа основа“.

Маркс и Енгелс своето учење за општеството го нарекуваа историски материјализам, поради негирањето на дотогашната доминантна статична концепција за општеството и за да го противстават на доминантната идеалистичка концепција во објаснувањето на општествените настани. Тие сметаа дека крајната причина и најголемата движечка сила на општеството се наоѓа во економскиот развој на општеството и во промените на начините на производство, во поделбата на општеството на класи и во меѓусебната борба на тие класи.

Маркс-Енгелсовата теорија за општеството смета дека човекот е во средиштето на сите општествени настани и тоа, човекот кој со својата дејност создава услови за својата егзистенција и воопшто својата историја. Човекот, според нив, е творец на историјата и тој треба да се стреми да создаде услови во кои на што поцелосен начин би се пројавил како сестрано развиено и хумано суштество. За разлика од Конт, кој сметаше дека основа на општеството е семејството, Маркс и Енгелс поаѓаат од човекот, бидејќи, според нив, коренот на општеството се наоѓа во човекот и во неговата целесобразна дејност. Тие целокупната човекова историја ја сфатија како производство на човекот со помош на човечкиот труд.

Творците на марксизмот, движечките сили на општествениот развој ги гледаат во спротивноста меѓу нивото на развој на производните сили и производните односи. Имено производните сили човекот перманентно ги развива за да постигне поголема ефикасност во производството и потчинување на околната природа кон своите потреби. Но, односите за производство не го следат секогаш паралелно тој развој и поради тоа единството меѓу нив некогаш мора да се воспостави со употреба на сила во општеството.

Да истакнеме уште и тоа дека тие имаат огромен придонес за истражување на општествените појави. Тие укажаа на меѓусебната условеност и поврзаност на општествените појави, процеси и односи. Освен тоа, треба да се спомне нивното учење за класната борба и револуцијата, за државата, идеологијата, периодизацијата на историјата, семејството итн. Исто така, неодминливо треба да се истакне огромното влијание што го изврши марксистичкото учење врз општествените и хуманитарни

Прашања за размислување:

Зошто некои автори Конт го сметаат за татко на социологијата?

Зошто Марксовото учење битно се разликува од Контовото?

Херберт Спенсер

науки, а особено на социологијата. Голем број социолози своите анализи врз општеството и на општествените појави ги темелеа врз сознанијата до кои дојдоа овие генијални мислители.

Херберт Спенсер (1820 - 1903)

Учењето на **Спенсер** било доминантно половина век во англосаксонските земји. Тој, како и Конт, се базира на позитивизмот, но под влијание на Дарвиновото учење за потеклото на видовите и еволуцијата ја развива идејата на биологизмот во социологијата. Тој смета дека социологијата мора да се потпира на биологијата, односно биологијата да ѝ служи на социологијата како појдовна точка и да ѝ даде основен материјал. Поаѓајќи од тоа, Спенсер смета дека општеството, кое претставува надорганизам, може да се објасни по пат на аналогија со индивидуалниот организам. За општествениот организам важат некои законитости на развитокот и функционирањето, исто како што важат за индивидуалниот организам.

Во неговото учење е важно да се спомене, освен теоријата за организмот, уште и неговиот општ закон за еволуцијата, односно учењето за развитокот на природата и општеството. Според Спенсер, светот еволуира на тој начин што материјата од хомогена станува хетерогена, од неодредена - одредена, од проста - сложена. Така, од неорганскиот свет се развил органскиот, а од него човекот и општеството. Развитокот на општеството тој го објаснува со борбата за опстанок, која го менува општеството од еден облик во друг. Најпримитивни општествени групи се ордите, кои поради борбата за опстанок се организираат според принципот на воена организација и како такви минуваат во едно поразвиено милитаристичко општество, кое се заснова врз насилство и принуда и во него владее примитивизам и ропство. Но, со текот на времето, со развојот на производството, што им дава предност на оние општества што се економски помоќни и каде секој поединец може сам да се издржува со труд и размена на производи, доаѓа до ново индустриско општество во кое се развива индивидуалноста на

граѓаните и нивната економска конкуренција. Тој тип општество се заснова врз демократија, секој поединец има сè повеќе слобода, особено со порастот на општествената благосостојба. Понатаму според него, развитокот би водел кон воспоставување етичко општество.

Тоа што како наследство останало од Спенсер е идејата на еволуцијата и напредокот во општеството, но и поради тоа што на социологијата и приоѓа не само од општотеоретско разгледување, туку што пристапил кон грижливо собирање емпириски материјал, особено од етнолошката област, што овозможило да се согледаат законитостите на структурата и динамиката на општеството.

Емил Диркем (1856 -1917)

Емил Диркем многумина го сметаат за татко на француската школа во социологијата, внесувајќи ја како академска дисциплина на универзитетот и чии ученици ја создадоа најсилната социолошка школа и основајќи го познатото списание „Социолошки годишник“.

Диркем особено внимание посветил на тоа да се сфати суштината на општествените појави. Тој укажува дека општествените појави се појави од посебен вид, појави на колективната свест (колективни претстави, колективни начини на мислење и однесување, како што се религиските сфаќања, моралните норми и правните прописи) кои се разликуваат од појавите на индивидуална свест, бидејќи имаат сопствена реалност и претставуваат посебна супстанција. Колективната свест се разликува од индивидуалната по тоа што мора да се разгледува како социјален факт, како предмет, со што Диркем сакал да каже дека таа постои објективно во вид на постојани институции и независно од индивидуалната свест. Таа постои како нешто надворешно во однос на индивидуалната свест, таа не е производ на индивидуалната волја, туку таа ги детерминира и таа е принудна во однос на поединечната свест. Секоја нова генерација затекнува одредени претстави како готови, и

Прашање за размислување:

На која природна наука сметаше Спенсер дека треба да се потпира социологијата?

Емил Диркем

ги прима со наследството како дел од културата. Но, колективната свест е принудна, бидејќи постојат и санкции за прекршителите на колективното мислење. Таа го принудува да се потчини и ограничи во потребите на барањето на општеството. Но принудноста е само во почетокот. Подоцна таа преку воспитанието станува составен дел на индивидуалната свест на поединецот. Така индивидуите ги усвојуваат важечките норми и идеали и стануваат внатрешна самопринуда што не се чувствува. Обврските и вредностите наметнати од општеството стануваат внатрешни вредности.

Постоењето на колективната свест како фактор што го регулира однесувањето на поединците може и статистички да се докаже. Така, на пример, кога самоубиството би било плод на лична одлука и мотивација тоа значително би варираше. Но Диркем докажа дека постојат правилности што ги објаснил со тоа дека има нешто општо општествено, регулаторно, што го детерминира индивидуалното однесување. Така, стапките на самоубиства се релативно исти, или од година во година отстапуваат во незначителна мера.

Треба да ги спомнеме и неговите сфаќања за постоење два типа општество во зависност од општествената поделба на трудот. Општества со неразвиена поделба на трудот се општествата со механичка солидарност, во нив сите поединци се однесуваат на ист начин, а општества со развиена поделба на трудот се општествата со органска солидарност и тие даваат можност за постоење различни типови личности.

На крајот, да го истакнеме и поимот **аномија** што го вовеле Диркем, со кој се означува една општествена состојба кога е распадното право и почитувањето на нормите, една состојба на дерегулација и непостоењето репери според кои луѓето би се владееле, кога постои силен индивидуализам и лоша интеграција на поединците во општеството.

Прашање за размислување:

Како Диркем ја определува суштината на општествената појава?

Макс Вебер (1864-1920)

Според голем број социолози, **Вебер** спаѓа во редот на најголемите и најзначајни мислители на 20 век и неговите дела се сметаат за класични дела на социолошката литература. Тој прво сака да ја одреди суштината на општествените појави на тој начин што ќе ја утврди разликата меѓу нив и природните појави. Според него, природните појави изразуваат одредени општи закони и врски меѓу појавите што се постојани. Нашето знаење за смрзнувањето на водата на одредена температура битно се разликува од знаењето зошто граѓаните се бунтуваат против владата, или зошто синдикатот објавува штрајк. За да ги сватиме општествените настани, тие треба да се спознаат од внатрешната страна, треба да се соживееме со состојбата, да ги дознаеме целите, вредностите и мотивите што поединците во одредени состојби ги покренуваат, како и значењето и смислата што тие појави ја имаат за нив.

Според Вебер, општествена појава се само оние однесувања на поединци кои се ориентирани кон однесувањето на другите лица. Однесувањата кон предмети или кон себеси не се општествена појава, бидејќи однесувањето на другите не игра никаква улога. Тие се човечки однесувања кои се причински, а не смислено поврзани и поради тоа се природни, а не општествени појави. Значи, суштината на општествената појава може да се одреди како однесувањето на поединецот кое има внатрешно значење, односно смисла за учесникот и кое е насочено кон однесувањето на друг поединец. Најважна задача на социологијата е да разбере, да сфати, да се внесе во значењето што општествените појави го имаат за субјектот и откако ќе ги разберат да ги објаснат. Така, на пример, ако видиме група луѓе кои трчаат зад неког ние не знаеме за што се работи. Дури со разбирање на внатрешните субјективни мотиви ние дознаваме дали е линч, панично бегство или крос. Со разбирање на свесните цели или емоционалните реакции на учесниците, ние ќе навлеземе до движеките сили (кои, во прв ред, имаат психичка природа) кои ја предизвикале оваа појава.

Макс Вебер

За да ја провериме точноста на знаењето добиено преку методот на разбирање, Вебер го дополнува со техниката на идеални типови. Имено преку толкување и разбирање на внатрешните значења на чести човечки однесувања, социолозите изградуваат одделни нивни типови. Тие типови се мисловни конструкции, модели на однесување, какво би требало да биде едно однесување кога би го воделе само рационални мотиви. Во моделот до крајност се развиени само оние црти што се сметаат за битни карактеристики на појавата, а другите целосно се занемаруваат. Така, на пример, моделот стоковно-парично стопанство исклучително внимание му посветува на пазарот, конкуренцијата, профитот и сл. Другите елементи, како домашно (натурално) производство, планско производство, државна интервенција, се исклучуваат од анализата. Такви идеални типови никаде не постојат па поради тоа моделите се нарекуваат идеални конструкции или утопии, но полезни утопии што овозможуваат подобро да се спознаат општествените појави.

Најважен пример за Веберовата примена на методот на идеални типови е неговото испитување на односот меѓу протестантската етика и духот на почетниот капитализам. Вебер смета дека таму каде што се појавил овој религиозен дух се појавил и капитализмот. Несомнено, меѓу овие две појави постои врска. Меѓутоа, таа врска Вебер ја превртил на глава. Така, таа врска, поставена веберовски не може да одговори на неколку важни прашања: „Зошто тие идеи токму тогаш освоија терен?“ или „Зошто се појави капитализам и таму каде што нема протестантизам?“ и слично. Причините за појавата на капитализмот треба да се бараат во областа на материјалното производство, па оттаму и појавата на ваквото религиско учење. Протестантизмот бара многу да се работи, а малку да се троши. Тоа е време на првобитната акумулација на капиталот и требало многу да се штеди, за да се опстане во конкурентската борба. За разлика од тогаш, современиот капитализам бара колку што е можно повеќе да се троши.

Вебер ја истакнал свесната акција што е доста важно. Познато е дека во некои ситуации индивидуалните мотиви се движечка сила и влијаат врз општествениот развој.

Прашање за размислување:

Што претставуваат Веберовите идеални типови?

1.3. Функционалистичка социологија

Функционалистичката социологија се појави во триесеттите години на дваесеттиот век и трае до денес. Во нејзините рамки постојат повеќе социолошки теории. Функционализмот, за разлика од другите теории што поаѓаа од единката и во своите емпириски истражувања беа ориентирани кон сегментарни и помалку значајни области од општествениот живот, поаѓа од општеството како целина. Според функционалистите, секое општество претставува трајна и стабилна структура чии елементи се цврсто поврзани и составуваат сообразена целина. Секој елемент во таа целина има одредена функција што се изразува преку вршењето одредена дејност и на тој начин придонесува за одржување на постојната целина во состојба на хармонична рамнотежа.

Основната карактеристика на функционализмот се состои во тоа што секоја општествена појава се објаснува со нејзината функција во општеството. Притоа функционалистите ги проучуваат оние функции што го одржуваат системот, а оние што ја нарушуваат рамнотежата на општеството и кои можат да доведат до промени не се предмет на интересирање на функционалистите. Со други зборови, тоа значи дека функционализмот претставува теорија на општествена рамнотежа, апологетика на постојниот систем. Но, сепак, состојбата на рамнотежа не значи апсолутна неменливост. Според нив, можни се промени, но во рамките на системот, а не промена на постојниот систем. Значи, се работи за своевидна динамична рамнотежа, така што промената на системот не може да дојде однатре, туку само надвор од системот. Основните механизми што ја обезбедуваат рамнотежата се општествената контрола и социјализацијата. Контролата се однесува во примената на правните прописи со санкции, за да се насочаат поединците кон однесување што е соодветно на општествените барања. Социјализацијата опфаќа процес на воспитување на поединците за почитување на општествените норми, бидејќи, за одржување на системот само принудата не е доволна.

Талкот Парсонс

Роберт Мертон

Како најзначајни претставници на функционализмот се истакнуваат **Талкот Парсонс (1902-1978)** и **Роберт Мертон (1910 -2001)**. Повеќе автори истакнуваат дека функционализмот како теорија во лицето на Парсонс добил систематизиран и класичен облик. Тој во неговото најважно дело „Општествен систем“ смета дека при секое проучување на општествените појави мора се тргне од субјектот што е насочен кон некоја цел. Бидејќи општествените групи се составени од повеќе субјекти, во нивната внатрешност доаѓа до интеракција, во која доаѓаат до израз ориентациите на одделните субјекти едни кон други и кон некоја заедничка цел. Постојаните интеракции претпоставуваат дека постојат заеднички правила, така што секој субјект знае што може да очекува од другите во одредена ситуација. Со правилата се пропишува какво треба да биде однесувањето во одредена состојба, па такво однесување од него и треба да се очекува. На тој начин се утврдува неговата улога. Општествениот систем на тој начин станува збир на интеракции, односно улоги со кои субјектите се поврзани заради остварување некоја цел. Во рамките на тој социјален систем се институционализирани моделите на однесување за одредена состојба, со што се задоволуваат одредени потреби. Создадниот систем на овој начин се наоѓа во состојба на рамнотежа и настојува таа рамнотежа да ја одржи.

Мертон разликува функции што придонесуваат за адаптација и за дополнување на еден систем и дисфункции што ја спречуваат таа адаптација, односно постоење извесни нефункционални елементи. Меѓу функциите, смета тој, не треба да се проучуваат само манифестните функции туку и латентните. Манифестните функции се очекувани и јасно препознатливи, а латентните се неочекувани и непрепознатливи.

Функционализмот е важен по тоа што во социологијата се покажа како погоден за проучување на начините како да се одржи општествената стабилност, рамнотежа и усогласеност на општествените функции, меѓутоа не е во состојба да ги објасни општествените конфликти, внатрешните спротивности и големите општествени преврати. Тој не се занимава со причините за појавување, развој и промени на општествените појави и на општествените системи. Општествените спротивности, што му се својствени на секој систем, за функционализмот како да не постојат.

1.4. Интеракционистичка социологија

Интеракционистичката социологија се појави при крајот на 19 век. Интеракционистите во средиштето на своите истражувања го ставаат поединецот и односите што тој ги остварува со другите поединци. Како најзначајни претставници се сметаат **Чарлс Кули** и **Џорџ Мид**.

Кај интеракционистичката социологија се синтетизирани неколку интелектуални традиции: прагматизмот, дарвинизмот и бихевиоризмот. Прагматизмот настојуваше да понуди нова визија за човековиот живот во која е нагласена компонентата на практичното. Во неа луѓето се сфатени како практични суштества кои се соочуваат со реалните услови во светот на тој начин што бараат задоволување. Во дарвинизмот и луѓето се сметаат како организми кои мора да се приспособат кон средината, односно кон општествената реалност. Бихевиоризмот го анализираше однесувањето според моделот стимуланс - одговор.

Чарлс Кули општеството го гледа како специфичен организам, односно како комплекс од облици и процеси од кои секој живее и се развива во интеракција со другите, тоа е единствено битие така, што се што се случува во еден дел, влијае врз другите. Значи, основната идеја кај Кули е дека општеството и индивидуата се многу тесно заемно поврзани што не можат да се издвојат еден од друг. Индивидуата и општеството не се однесуваат како посебни феномени, туку како колективни и дистрибутивни аспекти на едно нешто. Кога мислиме на општеството, или употребуваме некој колективен термин, ние ги насочуваме нашите умови кон општа слика на односите луѓе, а кога зборуваме за индивидуата, го занемаруваме општиот аспект и мислиме на нив како да се издвоени.

Друг значаен претставник е **Џорџ Мид**. За него посебно значење има свеста за себе изразена преку свеста за другите. Според Мид, вистинската реалност не постои надвор од реалниот свет, таа активно се создава додека ние дејствуваме во и кон светот. Луѓето го паметат и засновуваат своето знаење за светот врз тоа што е потврдено и полезно за нив, што укажува на влијанието

на прагматистичката филозофија. Луѓето ги дефинираат општествените и физичките објекти со кои се сретнуваат во реалноста во сообразност со нивната употребливост. Најпосле, ако сакаме да ги разбереме актерите, мораме нашето сфаќање да го засноваме врз тоа што тие навистина го прават во светот. Критички преиспитувајќи ги овие аспекти, Мид своето внимание го насочил кон интеракцијата меѓу актерот и светот. Тој и актерот и светот ги сфаќа како динамички процеси, а не како статички структури, и ѝ придава големо значење на способноста на актерот да го објаснува општествениот свет.

За разлика од бихевиористите, кои не правеле разлика меѓу однесувањето на животните и луѓето, тој сметал дека тоа се две квалитативно различни нешта и дека суштинската разлика ја прават менталните капацитети што ги поседуваат луѓето и кои им овозможуваат да го користат јазикот во изнаоѓањето соодветен одговор на дразбата.

1.5. Етнометодологија

Етнометодологијата (терминот е составен од два поими : етно - со значење народно и методологија -наука за методите, или народна методологија) претставува понова теоретска ориентација во современата социологија која филозофски се поврзува за феноменологијата и која ја развиваат извесен број претставници на американската социологија. Двата основни методолошки императиви на оваа теорија се: враќање кон појавата (феноменот) и објаснување на создавањето на појавите. Појавата (феноменот) е се она што луѓето го спознаваат за реалноста со посредство на перцепциите, сознавањето и свеста. Според тоа, феноменологијата ја игнорира реалноста, објективниот свет и се занимава со опишување на субјективните перцепции и интерпретации на луѓето за светот и со методи со чија помош луѓето ја конструираат реалноста

Етнометодологијата како основна област на проучување ја зема практиката спознавање на реалноста од

членовите на општеството, комуникацијата, јазикот, говорот, здраворазумните претстави, со цел да констатира како членовите на општеството доаѓаат до перцепирање (чувствување) на објективната реалност.

За нејзин втемелувач и најзначаен претставник се смета американскиот социолог **Харолд Гарфинкел** кој и ја определил основната насока, а која е прифатена од другите претставници, општеството да се проучува со методи што не се разликуваат од средствата што ги користат обичните луѓе за да го разберат општествениот свет во кој живеат. Имено, за нив природниот општествен свет е ист за социолозите и за обичните луѓе. Обидите на социолозите да пронајдат посебни методи за негово проучување нив не ги издвојува од секојдневниот свет на обичните луѓе.

Идејата да го создаде овој поим му дошла испитувајќи го начинот на кој поротниците во американските судови формираат мислење за судските процеси. Тој дошол до заклучок дека нивното знаење е здраворазумно знаење, тие како поротници имале можност единствено да се стекнат со одредени здраворазумни или лаички знаења што се разликуваат од научното спознание.

Претставниците на етнометодологијата го проучуваат секојдневниот живот, свртувајќи го своето внимание кон тоа што луѓето го прават, како тие ги доживуваат секојдневните настани и состојби во општествениот живот. Етнометодологијата треба да одговори на прашањето на кој начин луѓето настојуваат да создадат ред во социјалниот живот и како ги осмислуваат животните состојби и настани на веќе утврден општествен поредок. Нивните проучувања имаат емпириска природа и немаат претензии за апстрактни воопштувања. Така, тие ја истражуваат секојдневната конверзација на луѓето, за разлика од другите социолози кои истражуваат апстрактни категории, како, на пример, што е бирократија, поделба на трудот, капитализам и слично. Ако сакаат да изградат теорија, тоа е теорија на секојдневниот живот, за тоа како во секојдневниот живот се гради свеста за овие структури, а не какви се тие сами по себе.

Гарфинкел, слично како и Диркем, заклучил дека основен општествен феномен се општествените факти, кои за Диркем имаа објективно постоење, но Гарфинкел не ги гледа како нешто што има објективна егзистенција, независна од човекот, туку таа нивна објективност е произлезена од самата активност на луѓето.

Да го спомнеме само уште **Шуц** кој е инспириран од социологијата на Вебер и феноменолошката теорија од Хусерл. Според него методот од природните науки се покажува несоодветен за да се сфати феноменот на интересубјективност. Но тој, наместо да ја бара и фундира интересубјективност во едно јас трансцендентално, што значи во еден субјект независен од секаква емпирија, го сфаќа како еден општествен факт, конституенс на емпиријата, дури и на општествениот свет.

Според Шуц методот на природните науки е неадекватен да се сфати феноменот на интересубјективност. Меѓу објективизмот и субјективизмот постои трет пат. Тие што го проучуваат општеството не се наоѓаат пред еден единствен избор: или да го прифатат субјективистичкиот став и да ги проучуваат мотивите и мислите што постојат во духот на општествените актери, или да се ограничат на опис на однесувањето како бихевиористите. Постои друг фундаментален став, кој значи прифаќање на општествениот свет со сите други јас и институции кои се наоѓаат како во еден универзум важен за набљудувачите и единствена научна задача е да се опише и објасни сопственото искуство и на другите набљудувачи што го направиле. Тогаш основното прашање е: „Што значи општеството за мене како набљудувач“? Или да се отиде подалеку и да се прашаеме: „Што значи општеството за актерите што се набљудуваат во светот и што сакаат да се означи со своето дејствување“?

Освен овие автори, извесен број американски социолози, блиски до етнометодологијата, повеќе години се занимаваа со обичниот говор и проблемите на конверзацијата како интеракција.

1.6. Структурализмот во социологијата

Структуралистичката теорија се појави во шеесетите години на 20 век и е заедничка за повеќе хуманистички науки, како и за лингвистиката, социјалната антропологија и сл. Некои автори сметаат дека структурализмот е плод на општествените промени што се случија во капиталистичкото општество со напуштањето на либералните принципи во економијата. Тоа создало потреба за нова општествена теорија во која наместо рационалноста на поединците и нивната можност да ги обликуваат не само економските односи, туку и да влијаат врз општествените односи во целина, се земаат начела кои се независни од човекот. Така, тежиштето на интересирањето од човекот се помести кон структурата на општествениот систем.

Според структурализмот општествените појави што се проучуваат треба да се сфатат како збир од елементи што се детерминирани едни од други во функција на општ закон што се однесува на нивната природа и нивната функција. Структурализмот повеќе го сметаат за една методолошка теорија, како еден начин систематски да се приближиме кон проблемите што ги проучуваме. Самиот поим структура не е ново откритие, тој се употребуваше во гештalt - психологијата, етнологијата, но со трудовите на Клод Леви Строс доби научна формулација.

Вистинитоста на својата теорија Строс ја потврдува со анализа на етнолошки материјал, особено со оној што се однесува на начинот на живеење и обичаите на јужноамериканските Индијанци. Така, тој утврдил дека е можно да се откријат некои за човечкиот род општоважечки факти што претходат на конкретна организација на кое било општество. Тоа тој го нарекува „несвесна природа на колективни појави.“ Тој утврдил дека некои митови, закони, сродство, начин на исхрана и слично имаат внатрешна структура која покажува постојаност и неменливост. Објективната суштина на реалноста ја сочинуваат апстрактни структури на човечкиот дух, што значи дека нема место за поединците.

1.7. Социолошки индивидуализам и емпиризам

Освен веќе спомнатите современи социолошки ориентации, од кои повеќето беа развиени во САД е неопходно да ги споменеме барем најзначајните француски социолози по Втората светска војна. Ние се определуваме за Крозије, Будон и Бурдије.

Мишел Крозије (1922) е творец на Центарот за социологија на организацијата во Франција. Тој си поставил цел да ја анализира администрацијата, особено феноменот на бирократијата, применувајќи ја функционалистичката постапка за да ја покаже комплексноста на администрацијата. Навистина, тој тоа сака да го направи описно, информативно и критички. Поимот што го употребува, особено поимот организација, му служи само да информира, да ја формализира својата дескрипција и информација. Крозије ја оспорува општоприсутната идеја за хиерархија во администрацијата. Таа, според него, е релативна поради интеракцијата меѓу стратите, меѓу индивидуите кои реално ја прават функционална организацијата.

Емпириската постапка денеска е нужна во хуманистичките и општествените науки, посебно во социологијата и социолошката теорија. Таа инсистира на одење на терен, било непосредно преку набљудување било преку некоја соодветна процедура што може да се користи: статистика, говор, финансии, местото на живеење и сл. Во секој случај, треба да се избере за истражување ограничен објект во простор и време, како што се мали групи или ограничен простор за да може да се собере емпириски материјал.

Пјер Бурдије (1930) веќе од 60-тите години на минатиот век предлага една постапка социјалниот простор да не се ограничува со објективни и субјективни анализи. Тој се залага за среден концепт што ќе посредува меѓу субјектот и објектот. Се работи за категории на перцепции и процени, принципи на

класификување и акција. Така, во областа на културата треба да се класифицираат естетските објекти, но, исто така, и луѓето меѓу љубители и оние кои не ја сакаат уметноста.

Своите индивидуални ставови, што постојат во секоја општествена област (уметничка, научна, религиска, политичка, образовна), се менуваат со ставовите на социјалните класи. Општествените класи се разликуваат според три видови капитал што го поседуваат на почетокот: економски капитал (наследен или стекнат), културен капитал (образовен капитал, културни блага) и општествен капитал (социјални релации). Секој капитал исто така е симболично означен во однос на престижот. Така, членовите на академијата на науките можат да имаат малку економски капитал, но важен е нивниот културен капитал кој донесува посебни почести.

Рајмон Будон (1934) е претставник на методолошкиот индивидуализам во социологијата. За него логички атом за социолошка анализа е индивидуалниот актер. Се разбира, актерот не дејствува во празен институционален и социјален простор. Но неговата акција се случува во еден договорен контекст, што значи елементите што треба да бидат прифатени како податоци што им се наметнуваат, не значи дека можат да предизвикуваат со своето однесување ексклузивни последици кај своите противници. Будон го отфрла детерминизмот и посакува една социологија на посебното, што нема да бара да се проучува универзалното, општото. Тој претпочита да ги објасни социјалните феномени поаѓајќи од индивидуалното однесување, односно индивидуални акции што се споени. Како пример ја наведува финансиската паника во триесетите години на минатиот век кога една банкарска несолвентност доведе сите клиенти да си ги повлекуваат парите од банка пред таа да банкротира. Збирот од сите индивидуални акции предизвика ефективна несолвентност на банките.

2. ОПШТЕСТВАТА ВО ТЕКОТ НА ИСТОРИЈАТА

2.1. Кога почнува историјата

Според некои сфаќања историјата на општествата почнува со создавањето на државата и со појавата на писменоста. Тоа што се случувало предходно се смета за предисторија. Меѓутоа, временскиот период што и претходи на писменоста и цивилизацијата е многу подолг од вака сфатената историја, приближно 600 000 години од појавата на (*Homo sapiens*) човекот што размислува до создавањето на првите држави. Тоа е многу важен период, бидејќи таму се наоѓаат корените на денешното човеково општество.

Знаењата за тоа како луѓето живееле и се организирале во почетокот на историјата претставуваат реконструкции до кои дошле научниците, особено археолозите, анализирајќи некои материјални остатоци од тоа време. Тие со помош на изградени техники и методи, од пронајдените остатоци (орудија, накит, остатоци од човечки и животински коски), го опишуваат животот на луѓето во тој почетен период. Иако овој начин на реконструкција на општествата е многу прецизен, сепак од едноставните и примитивните орудии со кои тогаш се служеле луѓето неможе многу да се дознае за општествата од тој период. Ритуалите, обичаите, верувањата, ставовите и др. не оставиле никакви материјални траги.

Еден друг начин за реконструкција на историјата на општествата нуди антропологијата. Во 18 и 19 век народите од Западна Европа дошле во контакт со народи од други континенти (Африка, Америка, Австралија). Тие народи биле организирани поинаку. Нивните односи биле засновани врз крвни врски и голем дел од социјалната организација се однесувала на регулацијата на роднинските односи. Антропологијата, со сознанијата до кои таа дошла, придонесла за менувањето на првите претстави за тие култури каде луѓето биле видени како дивјаци кои, или јадат луѓе, или принесуваат луѓе како

Според американскиот социолог Луис Мамфорд материјалните предмети слабо говорат за социјалната организација. Во неговото дело *Машинарија* тој вели: Ако како клуч за шекспировото творештво ја имаме лулката во која спие авторот, стомната од која пиел вода и штиците од распаднатиот театар каде се прикажувале неговите претстави, тогаш ни приближно не би ги замислиле дејствијата во неговите драми. Ниту најбујната фантазија на современиот човек не би допрела во неговото време ако тој не ни го кажува тоа во неговото творештво.

жртви. Било укажано дека и примитивните култури претставувале сложени социјални организации во кои постоеле изградени механизми за одржување на интегритетот на заедницата.

Антрополошките сознанија исто така, се користат за реконструкција на почетната историја на општествата. Се смета дека денешните развиени цивилизации поминале низ етапата на родовско уредување. Меѓутоа, и покрај изобилството на материјал што ни го дава антропологијата, ние не можеме да донесуваме општи заклучоци, и за тоа дека сите општества поминале низ исти етапи

Ние денес не можеме да цениме каков бил интелектуалниот потенцијал на древните луѓе. Древниот човек бил, без сомнение, суштество кое размислува, но, сепак, логиката на неговото мислење не е истата според која се води современиот човек. Антрополозите се обидуваат да ја објаснат еволуцијата на интелектуалниот потенцијал на човекот преку волуменот на мозокот на пронајдените черепи кои потекнуваат од древните времиња. Иако волуменот на мозокот во текот на човечката еволуција се зголемувал, сепак не може да се заклучи дека креативноста зависи од големината на мозокот. Големи импулси за создавање доаѓаат од околината. Древните луѓе биле соживеани со природата и извесно е дека нивната инвентивност била насочена кон природата, т. е. распоредот на ѕвездите, боите, плодовите, природните појави, но и кон блиските луѓе. Така, на пример, во речникот на Ескимите има околу триесет збора со кои се означуваат различни нијанси на белата боја.

Новата историја на човековото општество е тесно поврзана со градењето општествени институции (црквата, државата, правото, претпријатијата и сл.).

2.2. Општества на собирачи и ловци

Луѓето во овие општества најголем дел од времето поминувале собирајќи плодови во природата, и ловејќи риби и дивеч. Нивната економија била целосно зависна од природата, т. е. од тоа дали во околината имало шуми,

Повец од Африка

И тоа се номади ...

бујна вегетација и изобилство на вода. Кога природата била дарежлива тие имале повеќе, но кога природата била скудна и тие живееле скудно.

Основни активности што ги извршувале членовите на оваа заедница биле:

- собирањето плодови во природата (овошје, разни семиња, зрнети плодови, корење, тревы и сл.),
- преработка и сместување на плодовите,
- ловење дивеч

Тие активности биле организирани од членовите на една помала група што вообичаено ја составувале припадници од иста семејна лоза. Обично клановите се состоеле од околу 50 луѓе.

Не постоела развиена поделба на трудот. Се смета дека сите подеднакво, и мажите и жените, учествувале во сите активности. Ако имало поделба на трудот тогаш таа била според одредени природни особини и физичките способности. Мажите ловеле, а жените собирале плодови и нив ги приготвувале.

Во овој период постоеле и многу крупни животни (мамути). За да се улови толку крупно животно тие морале да направат посебна стратегија и организација. Тоа ни покажува дека луѓето, и тогаш кога не располагале со развиени орудија (оружје) сепак знаеле дека, ако подобро се организираат ќе можат да постигнат повеќе. Оваа поделба на трудот се остварувала врз основа на одредени природни предиспозиции, како што била силата, брзината и издржливоста.

Луѓето во тие општества биле номади или полуномади, т. е. често се селеле од место до место во потрага по плодови и нови ловишта. Поради нивното често селенје живееле во природни живеалишта (пештери) или живеалишта направени од лесен материјал (плотови од гранки, шатори од кожи на уловените животни). Иако живееле во орди, тие имале одредена територија по која се движеле, на која другите орди немале право. Иако не постоеле јасно одредени граници, сепак се знаело до која река или рид се простира нивната територија.

Не постоеле развиени сопственички односи. Поединецот бил речиси целосно интегриран во колективот и не се разликувал од другите според тоа дали поседува одредени материјални нешта или не. Немале претстава за тоа дека и земјата може да се поседува. Тоа не било така само поради номадскиот начин на живеење (селењето) туку и поради тоа што целосно биле сврзани со природата. И денес, во некои култури во Африка не е развиен односот на сопственост кон земјата. Постојат верувања дека земјата им припаѓа на боговите, на птиците или на универзумот. Човекот не може неа да ја поседува. Поради тоа на странските освојувачи не им било тешко, без напори и посебни жртви, нив да ги освојат. Бидејќи ловот играл важна улога во нивниот живот кај некои племиња оружјето за ловење се сметало како лична сопственост, но сè друго било заедничко, како што е тоа и денес кај Ескимите.

Норми. Однесувањето на луѓето било регулирано со норми. Нормите го изразуваале општиот интерес на групата и не биле потребни посебни механизми што нив ќе ги спроведуваат. Голем дел од тие правила биле сврзани со забрани, наречени *џабу*. Колку забраните да изгледале неразумни, тие биле во функција на одржување на заедницата. Се претпоставува дека моралните норми не биле карактеристични за тие општества. Бидејќи поврзаноста со колективот била на високо ниво, а одвоеноста од колективот била мала, немало можност кај поединецот да се развие морален суд, што претпоставува и одреден степен на индивидуалност, или избор меѓу повеќе алтернативи. Така, како казна повеќе влијаел срамот, што не претставува внатрешен суд на поединецот, туку надворешна казна т. е. важно е да не се *џосрамошам џред друѓиџе, а, ако не види никој џиџо џравам, немам од џиџо да се срамам*, што не е случај и со моралот кога поединецот самиот се обвинува за прекршокот што го направил. Сепак, во тие заедници внатрешниот живот бил уредуван од поединци или водачи (вообичаено старите членови) кои својата положба ја искористувале за да добијат повеќе храна и други привилегии.

Почетоците на човековото општество

Кромањонецот: ловец - собирач

Уште пред 12 илјади години,
лугето преку уметноста го
осмислувале својот живот

Лов на бизон - претстаен на
зидови од пештера во Ласко -
Франција

Семејство. Семејството се смета како прва институција што се појавила во рамките на древните општествени заедници. Според Луис Морган, во почетокот постоело софпаѓање меѓу семејството и групата во целина. Станува збор за тн. диви орди кои, всушност, претставуваат едно цело семејство во кое не се регулирани сексуалните односи, ниту, пак, во тој поглед постоеле некакви забрани. Малку подоцна биле забранети сексуални односи меѓу припадниците на различни генерации (татковците и нивните ќерки и внуци, како и меѓу мајките и нивните синови и внуци). Половите односи меѓу браќата и сестрите не биле забранети. Треба да се напомене дека денес вакви односи не се забележани меѓу припадниците на проучуваните примитивни заедници.

Ордата претставува ендогамна група, изградена од односи-засновани врз крвно сродство. Во ордата сите се роднини. Подоцна се развило семејството т. н. *јуналуа*, според името на еден индонезиски остров каде е пронајден таков вид семејство. Таму една група мажи од едно племе стапуваат во брак со една група жени од друго племе. Тоа е облик на групен брак каде потомството се одредува според мајката, а децата припаѓаат на целата група. Најблизок сродник на мајката е нејзиниот брат. Семејството на Пуналуа веќе претставува егзогамна група во која се воспоставуваат и други видови односи, освен заснованите врз крвно сродство. Подоцна, се развива т. н. *синдијазмичко* семејство што го составуваат неколку двојки кои заеднички ги одгледуваат децата и живеат во исто домаќинство.

Карактерот на односите меѓу мажот и жената во таа прва етапа од развојот на општеството оделе во прилог на жената. Се смета дека тие заедници биле матријархални, бидејќи половите односи не биле регулирани и општеството се концентрирало и организирало околу мајката. Значи мајката се грижела за потомството и донесувала важни одлуки за семејството. Исто така, бил воспоставен **матрилинерен систем** на сродство, т. е. децата се одредувале во однос на мајчината линија, бидејќи татковството не играло важна улога.

2.3. Сточарски и земјоделски општества

2.3.1. Сточарски општества

Кога ловците успеале да припитомат некои животни и почнале да ги хранат во нивната околина се изменил и нивниот начин на живеење. Тие можеле подолго време да останат на едно место, бидејќи биле обезбедени со храна. Почнале да градат потрајни живеалишта и да се занимаваат и со други дејности што ги наметнува сточарството. За тие општества е карактеристична мобилноста на неговите членови. Го воделе добитокот таму каде што имало побогати ливади и често се сместувале крај реките. Воделе полуномадски живот, т. е. лете се качувале повисоко на планините, а зимувале во низините.

Сопственоста на земјата немала големо значење. Земјата била заедничка за целата група, а богатството се мерело според бројот и видот на добитокот што го поседувале. Поголемо значење имал крупниот добиток. Во различни општества се ценеле различни животни, во зависност од поднебјето. Некаде биле најценети коњите, некаде камилите, а некаде ламите. Животните главно се користеле за исхрана и за превоз.

Во сточарските општества, таму каде што ги среќаваме во нивната почиста варијанта, се развила социјална организација во која доминираат ритуалите. Содржината на ритуалите се однесувала на животните, нивната плодност, здравје и сл. Добитокот имал централно значење. Така, на пример, на машките деца им давале имиња на најсилните волови, а на женските според кравите кои давале најмногу млеко. Иако не се развил посебен однос кон сопственоста на земјата сточарските племиња имале свој **атар**, т. е. територија што не можеле да ја користат другите племиња. Дополнителна дејност била и трговијата, т. е. тие продавале добиток, кожи и сл. за да добијат други производи од кои имале потреба. Се одликувале со посебен темперамент, лутината не ја криеле и ја изразуваа агресивно. Не биле во добри односи со луѓето од низините кои се занимавале со земјоделство.

Сточарските општества се развивале на планините

Сточарството, и денес представува значајна економска активност што се развива во модерните држави. Во Швајцарија кравата е симбол на швајцарската економија

Земјоделството се развило по тековите на големите реки

Сумерите изградиле развиена цивилизација покрај реките Тигар и Еуфрат на Средниот Исток

И денес нашиот опстанок се базира врз земјоделството

Вообичаено, сточарството и земјоделството се комплементарни дејности. Земјоделство без одгледување добиток речиси е неможно, а, ако е можно, тогаш тоа би било многу заостанато. Добитокот бил неопходен како сила за работа (влечење рала, транспорт), но и за губрење на нивите. Сточарството во неговата чиста варијанта се среќава само кај жителите на високите планини, кои, сепак, повторно имале потреба од една градина, или ниви на кои саделе жито, неопходно за нивната исхрана. Од аспект на социјалната организација, поважни за развојот на општеството се заедниците во кои доминирало земјоделството. На нив ќе се осврнеме посебно.

2.3.2. Земјоделски општества

Кога земјоделството станува доминантна активност, врз основа на која луѓето во заедницата ги задоволуваат своите основни (егзистенцијални) потреби, тогаш зборуваме дека тие општества се земјоделски, или општества во кои доминира агрикултурата. Земјоделските општества имаат многу долга историја. Се смета дека околу 10 илјади години најголем број од луѓето преживувале, одгледувајќи разновидни земјоделски култури, а тоа е приближно од 8000 година п. н. е. до периодот на индустриската револуција во 1800 година од новата ера. Во разни делови на светот, во зависност од климатските географските услови биле одгледувани основните земјоделски култури од кои зависел опстанокот на населението. На европскиот континент се одгледувал јачмен, рж, пченица и други житни растенија. На американскиот континент основна култура била пченката, а се садело компир, тутун, домати и други градинарски растенија. На азискиот континент се одгледувало ориз и други житни култури како и растенија од кои се изработувал текстил (памук и лен).

Не треба да се сфати дека денес, односно од периодот на индустриската револуција наваму, луѓето веќе не се занимаваат со земјоделство. Спротивно на тоа, човештвото и денес користи и произведува земјоделски производи, без нив не е можен опстанокот. Но денес

земјоделството веќе не е доминантна активност што мора да ја извршуваат повеќето членови на општеството. Луѓето измислиле машини, разни средства за подобрување на квалитетот на земјата, нови и отпорни семиња со што приносите се многу големи, што овозможува мал број луѓе да произведат многу храна.

Кога луѓето почнале да се занимаваат со земјоделство го напуштиле дотогашниот номадски (скитачки) начин на живеење и се населиле на едно место. Земјоделството од темел го менува начинот на живеење. Луѓето почнале да копаат и да ораат, да сеат, да жнеат, да го собираат родот во амбари, да прават садови, да подготвуваат јадење, да црпат и чуваат вода во посебни садови и сл. Кога човекот од собирач станал производител, го збогатил општествениот живот. Неговиот живот сè повеќе зависел од родот со што природата почнал да ја доживува на поинаков начин. Чувствувал огромна благонаклоност кон неа. Неговиот живот се одвивал според ритамот на земјоделските сезони, т. е. сезоната на орање и сеење, сезоната на жнеење и собирање на родот, сезоната на славење на родот за време на есенските и зимските периоди. Со тоа неговиот општествен живот се збогатувал со нови верувања, нови божества со кои ја одредувал смислата на своето живеење.

Кога човекот почнал да гради трајни живеалишта и да стекнува трајни соседи, се изменил односот кон другите луѓе. Освен роднинските врски се граделе и односи за остварување некои посебни цели. Се населувале блиску еден до друг за да можат полесно да се заштитат и да ги споделат неводјите. Близината овозможила и заедничко дејствување и остварување на различни цели како што било тоа на пример, градењето храмови, насипи, поголеми и постабилни живеалишта и др.

Не било случајно што поразвиените земјоделски општества се изградиле во долините на големите реки. Алатите за обработка на земјата во почетокот биле примитивни и се барала ровка земја што можела лесно да се обработува. На пример, земјоделците во Египет ја обработувале земјата со мотики. Откако реката Нил во пролетната сезона ќе се повлечела од поплавените површини (во пречник од 30 км од коритото) останувала

Примитивна мелница

Рало

Првиот крал на Египет, Менес, им покажува на селаните, како се ископуваат каналите. Поради неговото залагање за народот бил сметан за Божество

Размената се јавува уште во 200-тата година п.н.е., а денес сеуште претставува значаен аспект на општеството

ровка и многу плодна површина лесна за обработка. Се смета дека првото важно откритие во земјоделството било правењето иригациони системи (системи за наводнување), т. е. канали со кои водата се носела повнатре во копното со цел да го полее за да се добијат поголеми плодни површини. Градењето насипи и канали биле првите организирани активности што влијаеле врз јакнењето на чувството на припадност кон заедницата. Таму каде што земјата била тврда и давала голем отпор луѓето употребувале поинакви средства за обработка (рала што биле влечени од животни).

Периодот од 8000 до 5000 година пр. н. е. е период на приспособување на луѓето кон земјоделството, познат уште како период на аграрна револуција. Но, од 4000 година пр. н. е. веќе се развиле цивилизации во кои доминирало земјоделството. Така, Сумерите (цивилизацијата што се развила крај реките Тигар и Еуфрат имале прирачници за тоа кога, каде и како да се сее и сади. Уште тогаш, освен пченица и јачмен саделе грав, краставици, репка, лен, коноп и др.

2.3.3. Развојот на размената

Вообичаено кога зборуваме за размена мислиме на трговијата. Но архетип (прв облик) на размена било подарувањето. Имено, еден селанец кај кога се родило повеќе грозје, овошје или пченица дел од вишокот го подарувал на соседите, кои за возврат му подарувале нешто друго. Во почетокот земјоделците во рамките на семејството ги изработувале алатите, т. е. секој за себе си правел мотика, вила, запреги, ортоми и сл. Но кога подоцна се забележало дека некој има повеќе талент и волја да направи добра запрега, рало или плуг, размената станала правило. Побогатите селани веќе не морале алатите да ги прават сами, нив ги порачувале кај другите селани тие да им бидат направени, давајќи за возврат нешто друго. На тој начин се развива занаетчиството и трговијата. Развојот на трговијата создал поинакви видици. Луѓето почнале да патуваат и да ги користат искуствата на луѓето од други краишта. Се носеле нови идеи, нови материјали и се поставувале нови цели, се

јавувале нови потреби. Тоа влијаело врз создавањето на уште поповолни услови за зголемување на производството во земјоделството, што довело до натамошен развој на занаетчиството и трговијата. Се развил поморскиот сообраќај, се организирале саеми, се воздигнале трговски градови во кои се сретнувале трговците. Тоа влијаело врз развојот на градовите и појавата на стабилни општествени институции. Трговијата овозможила развој на нови цивилизации кои ќе се воздигнат, веќе не врз основа на земјоделството и продуктивното земјоделско производство, туку врз основа на трговијата. Таква била грчката цивилизација. Во Грција имало малку плодна земја, па, така, двигател на развикот била трговијата.

2.3.4. Појавата и развојот на институциите

Земјишна сопственост. Со оглед на фактот дека луѓето веќе стекнале навики трајно да се населат на едно место и трајно да се занимаваат со земјоделство, се наметнала потребата од трајно поседување на парче земја. Поседувањето земја давало чувство на стабилна, сигурна егзистенција. Од друга страна, во земјоделството за да има поголеми приноси е неопходно да се подобрува квалитетот на земјата со ѓубрење, или со одморање на земјиштето. Затоа, уште од самиот почеток луѓето биле мотивирани да поседуваат поголеми земјишни површини. Многу рано во историјата се појавило **правото на сопственост** на земја. Постоеле закони за тоа како треба да се направат меѓите и тапи за поседување земја. Всушност, развојот на математиката и геометријата е последица на потребата за прецизно мерење на земјоделските површини. Споровите во врска со земјата биле најчести спорови меѓу селаните.

Создавање на државата. Државата се создала кога општеството почнало да се диференцира, т. е. кога постојат луѓе кои поседуваат многу земја, и луѓе кои поседуваат малку или воопшто не поседуваат земја. Тогаш се воспоставуваат односите во кои човекот веќе не е брат, туку роб. Во времето во кое доминирал земјоделскиот труд, основна работна сила бил човекот.

Живи акумулатори - главен извор на енергија што се користел за изградба на значајни градби.

Иригационите системи биле најзначајниот фактор за развојот на цивилизацијата

Основен вид енергија што се користела била енергијата што произлегувала од тн. живи акумулатори (енергијата на човекот и животните). Значи, не било доволно само да се поседува земја, туку многу важно било и тоа кој ќе ја обработува земјата. Многу рано се појавило наемништвото, т. е. да се работи за друг, а како надоместок да се добие одредено количество храна или пари. Наемниците биле луѓе кои немале земја и биле принудени да работат на имотите на луѓето кои имале многу, земја, па на тој начин бил решен проблемот на работната сила во земјоделството.

Потребата од работна сила во земјоделството довела до појавување на ропството. Робовите во почетокот биле туѓински заробеници на кои владетелите им го поштедиле животот. Но подоцна во робови се преобразиле сиромашните селани кои не можеле да ги платат долговите. На пример, поседувањето земја посебно дошло до израз во антички Рим. Легионерите во римската војска добивале сосем малку пари за нивното служење во војската (колку за сол- salar), но за нивното големо јунаштво добивале земја. Големите поседи биле нарекувани **латифундии**, кои некогаш биле големи колку и некои провинции, на кои се одгледувало винова лоза, маслинки, памук и др., кои биле продавани во целата Империја. На големите латифундии работеле робови, кои правеле посебен вид заедница со господарот. Една заедница меѓу господарот, неговата жена и деца заедно со робовите се нарекувала *familija*, а господарот бил нарекуван *familius*. Постоеле упатства за тоа како треба да се однесува господарот со робовите за да бидат послушни, како треба да се облекуваат за да не бидат болни и сл. Робовите биле третирали како посебни орудии, т. н. орудии што зборуваат. Ропството го унапредило земјоделството, бидејќи на тој начин најуспешно бил решен проблемот со недостигот на работна сила во земјоделството.

Основната функција на државата била:

- Да ја заштити сопственоста врз приватното поседување земја;
- Да изгради механизми за зачувување на основните односи, т. е. таа се јавува како заштитник (регулатор) на односите меѓу групите со различна положба во општеството;

Семејство. Во земјоделските општества основна социјална група претставувало семејството. Животот бил организиран во рамките на семејството, но и во рамките на селската заедница. Тоа покажува дека во тие општества, иако имало развиени градови во кои била развиена трговијата и занаетчиството, сепак, најголем дел од жителите дивееле во селски заедници, кои во голема мера биле изолирани од главните општествени текови и случувања. Иако констатиравме дека во тие општества веќе биле конституирани некои општествени институции (правото, државата), сепак, голем дел од содржините на дивотот биле определувани според традицијата и обичаите што имале локален карактер. Со правото се регулирале само дел од општествените односи. Во тие општества постоеле остатоци од родовското уредување. Многу чести и интензивни односи се воспоставувале меѓу роднините. За секој степен на сродство имале развиено посебни видови односи. Секој роднина имал свое име (вујко, тетин, стрико, свекрва итн.). Постоенето богат (речнички фонд) во нашиот јазик покадува дека до неодамна за оваа област родовските врски во нашето општество биле многу развиени. Во Република Македонија и денес 41% од населението е селско население, а во 1945 година 89% од вкупното население било селско. Во нашата средина обраќањето кон роднините, и натаму е традиционално, според роднинските врски (зет, снаа, шура и сл.).

Патријархалното семејство бил доминантен облик на организација. Неа ја составувале роднини од иста лоза по машка линија. Зборот економија, кој има грчки корен, *oikos* означувал домаќинство, т. е. правила за добро водење на домаќинството во кое биле вклучени потомците на една лоза на чие чело стоел тн. *pater familias*, или старешина кој најчесто се избирал од постарите и поаметните членови. Тој, обично како најстар член, не бил само биолошки татко туку и водач. Тој имал голем авторитет и решавал за сите други членови. Старешината имал и посебни привилегии. Тој, исто така, на некој начин е религиозно (свештено лице) кое ги спроведува религиозните обреди.

Во патријархалните семејства поделбата на трудот ја продолжува логиката на родовското уредување. Се смета

Во земјоделските општества семејството претставува основна социјална клетка.

Семејството и денес има голема улога во општеството.

дека првиот земјоделец,, т. е. оној кој го посеал првото зрно, е дената. Во земјоделските општества дената била многу важна работна сила. Освен извршување на домашните работи (подготвување храна, облека, негувањето на децата) таа морала да работи на нивите. Патријархалните семејства биле **автархични заедници**, а тоа значи дека тие биле самодоволни,, т. е. тие произведувале сè што им било потребно. *Добриот домаќин ништо не куќува, штој само продава*, рекол Катон кога ги поставил правилата за добро стопанисување во рамките на Римската империја.

Како исклучително важна институција што ги уредувала односите меѓу луѓето е религијата. Луѓето кои дивеат од земјата и се сврзани со природните сезони се порелигиозни од занаетчиите или трговците. Успехот на занаетчијата во најголема мера зависи од неговата вештина и од клиентите. Земјоделецот зависи од додот и од сонцето, а тие доаѓаат од небото, каде што се сместени и бодествата. Многу често луѓето нивните погледи ги насочувале кон небото, барајќи ја благонаклоноста на природата. Еден селанец често вели: ако даде Бог, ќе има детва.

2.3.5. Менталитетот на луѓето во земјоделските општества

Како што веќе истакнавме, дивотот во земјоделските општества се одвивал според природните циклуси. Луѓето се ориентирале според одредени природни критериуми (полодбата на сенката во текот на денот, положбата на ѕвездите и положбата на Месечината). Сите активности завршувале со заобѓањето на сонцето. Со тоа нивниот биолошки ритам бил ритамот на природата. Во лето и во пролет биле активни, а зимите ги поминувале пасивно очекувајќи ја следната работна сезона. Времето тие го додивувале на поинаков начин. Ако денес времето го мериме со часовник и претставува една механичка величина (час, минута, секунда), во минатото тоа означувало една содржина, т. е. време потребно некоја активност да се изврши на вообичаен начин. На пример: колку да се измолзи една крава, колку да се фрли камен преку река, колку пати да трепнеш и сл.

Со оглед на фактот дека дивееле во мали заедници, луѓето развивале непосредни односи без формалности и церемонии. Меѓу нормите особено делотворни биле обичаите преку кои се пренесувала традицијата.

Тие општества се менувале бавно и за нив промените воопшто не се својствени. Бидејќи постоела голема контрола од целиот колектив, мали биле модностите за наметнување некое атипично однесување. Колективот преку традицијата развил механизми со кои го спречува навлегувањето на новото (исмевање, игнорирање на поединците, па дури и исклучување).

2.3.6. Традиционални држави

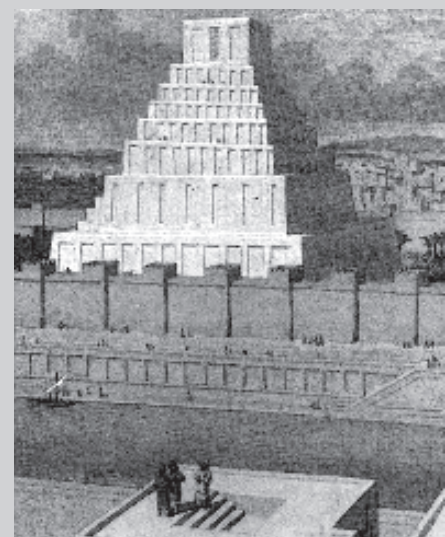
Во рамките на земјоделските општества освен едноставните селски заедници што доминирале, постоеле и слодени социјални облици. Како што претходно напоменавме, станува збор за државата и еден цел апарат на владеење, т. е. војска, писари, даночници, судови и др. Државите што се развиле во рамките на традиционалните општества ги нарекуваме традиционални држави. Веќе укажавме на општествените услови што влијаеле врз појавата на државата. Таа е тесно поврзана со класите, односно со појавата на земјосопственици (аристократија) и луѓе без земја, сиромашни селани или робови. Владејачката класа имала и свој владетел (фараон, цар, император, крал). За да може да опстане еден поредок на многу сиромашни или робови, а малку богати била неопходна институција што ќе го чува поредокот. Тоа била државата, на што упатува самото име дрди-одрдува. Општествата што изградиле моќни и големи држави се и општества на развиени цивилизации. Припадниците на владејачката класа дивееле во добри материјални услови, ако не раскошно. Моделе да се занимаваат со активности што немале егзистенцијален и принуден карактер. Моделе да се опишнуваат, да пишуваат, да се занимаваат со уметност, наука и др. Интелектуалниот труд го водел човештвото напред. Многу рано се увидело дека освојувањето други заедници ја зголемува моќта на државата, се зголемуваат богатствата и бројот на робовите. Така, целата историја

Артемис Стара Грција

Експонати од Стара Грција

Државите имаат свои симболи со кои се манифестира нивната големина. Познатата Вавилонска кула, симболот на Вавилонското царство (1800 години п.н.е)

Пирамидите од стар Египет се градби кои сведочат за големината на египетските држави во период од 2000 години.

е историја на освојувачки војни, со што војската станала важна институција која на војниците им носела многу привилегии. Од нив, како и од другите слудбеници во дрдавниот апарат (свештеници, даночници, писари), вклучувајќи ги и трговците, се развила посебна класа. За војнички намоќни дрдави во историјата на традиционалните дрдави се сметаат: кинеската дрдава, уште во 2000 год. пр. н. е., Македонската дрдава, Римската империја. Египетската дрдава и цивилизација се издигнала врз културата и заедништвото при работењето. Таму се воспоставил посебен облик на власт, што бил тесно поврзан со религиозните верувања, кои во времето на развитокот на дрдавата одиграле мошне позитивна улога.

Во историјата на традиционалните општества исто така, постојат многу развиени култури што имале локално значење. Такви биле културите на Маите од областа Јукатан, во денешно Мексико, потоа Инките на територијата на денешен Перу и Ацтеките, во северниот дел на Латинска Америка. За сите нив е карактеристично градењето храмови со математичка прецизност, во облик на скалести пирамиди. Тие имале прецизни пресметки за времето, ја развиле астрономијата со што ја развиле моќта на предвидувањето. Како владејачка класа овде се споменува сојузот меѓу свештениците и војниците.

2.3.7. Традиционалните општества и промените

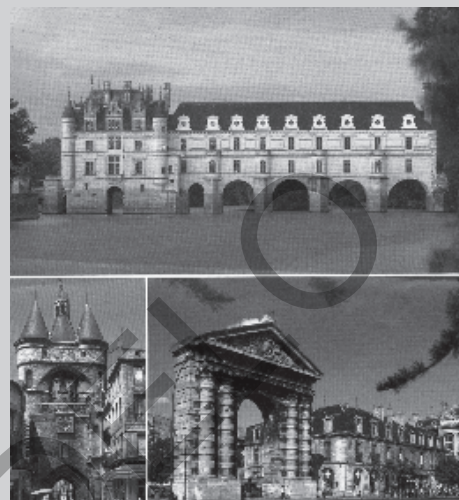
Традиционалните општества главно ги сврзуваме со заедниците во кои доминира сточарството и земјоделството. Земјоделски и сточарски општества постојат и денес, исто како што постојат и општества на ловци и собирачи. Така, на пример, во Азија, Африка, Латинска Америка и во други неразвиени региони с уште голем дел од луѓето опстануваат занимавајќи се со традиционалните занимања. Но фактот за милионските градови и урбаниот дивот, и егзистенцијата што не е заснована врз земјоделско производство, го поставуваат прашањето за тоа кои биле факторите што влијаеле врз промената и еволуирањето на традиционалните заедници? Ова прашање е интересно поради констатацијата дека степенот на идентификација на

поединецот со колективот е многу голема и како дошло до тоа промените да навлезат, и покрај строгата контрола?

Како прво, постои еден еволутивен процес на внесување новини во заедницата. Но и овде постои една условеност односно промената веќе треба да е дојдена многу блиску до заедницата. Исто така, е важна и информацијата за новината. Не секој член на заедницата може да ја пренесе промената. Постоеле значајни личности во овие заедници на кои многу им се верувало. Тоа се локални актери кои модат да ги убедат традиционалните луѓе во тоа дека таа новина нема да ја разбие заедницата, туку ќе биде во функција на нејзиниот развој, на намалување на тешкотиите во работењето и сл. Кога традиционалната заедница ќе прифати промена, промената менува многу нешта во дивотот.

Еден од поделотворните фактори што ги менува тие заедници претставува наметнувањето политичка власт од некоја друга држава. Типичен пример за тоа е колонијализмот. Странските капиталисти со помош на воена сила на своите држави успеале да наметнат нови односи во колонизираниите земји. Големите плантади посадени со какао, со банани, со памук и др. не се пронајдок на самите Африканци, туку на луѓе од современиот свет.

Најважен фактор што ги изменил традиционалните општества претставува индустријата. Во времето на индустриската револуција многу селани кои не моделе да обезбедат егзистенција на село, одеа во градовите и се вработувале во индустријата, а плод на нејзиниот развој е новата современа индустриска епоха. Меѓутоа, пред да се појави индустријата, во 12 век се забеледува процес на расцут на градовите и развој на занаетчиството. Порастот на градското население влијае на тоа селаните почесто да одат на пазар за да продадат дел од своите производи. Тие уште тогаш станувале свесни за разликите меѓу градскиот и селскиот начин на дивеење. Во почетокот на 14 век се забеледува голема продуктивност на трудот во земјоделството, уште наречена аграрна револуција. Така, многу селани веќе не морале да произведуваат храна, биле непотребни за селото. Гратското население имало зголемена потреба од фурнации, ковачи, грнчари, кондурации. Тоа влијаело на

Новото и старото не се спротивставуваат. Новото може успешно да се надогради на старото. Старите величествени згради се значаен дел од богатството на модерните земји.

развојот на поделбата на трудот, до појавата на мануфактурата која веќе ја означува индустриската епоха.

Во такви услови се менувале и традиционалните заедници кај нас. С до периодот на Втората светска војна нашето општество било традиционално. Со векови се произведувало и се дивеело на ист начин. Всушност, општеството се состоело од многу села меѓу кои се остварувала ретка комуникација. Селаните оделе во најблискиот град во кој било развиено занаетчиството со цел да се снабдат со алат и други нешта што не ги произведувале. Тоа вообичаено го правел старешината на домаќинството, за кого промените не биле прифатливи поради одржувањето на својот статус. По Втората светска војна градовите не се веќе само занаетчиски туку и индустриски центри. Се отвораат голем број работни места во индустријата. За работа во индустријата не биле потребни посебни квалификации што овозможило голем број селани да се вработат таму. Најголем индустриски центар бил градот Скопје поради што во шеесетите години на минатиот век во Скопје се населиле многу луѓе од сите краишта на Македонија. Затоа денес Скопје има несразмерно голем број жители, близу половина од вкупниот број жители на Македонија. Тоа е време на многу голема раздвиженост на селското население кое внесува с повеќе нови елементи од селската средина со што се нарушува компактната традиционалната заедница.

Во развиените општества денес речиси не постои разлика меѓу селскиот и градскиот начин на живеење. Сосем мал број луѓе се занимаваат со земјоделство. Земјоделството е една професија, т. е. занимање. Не може секој што има земја да биде земјоделец, туку оној кој ќе стекне знаење како се произведува на современ начин, применувајќи нови технологии, средства за подхранување на почвата, средства за заштита итн. Тоа овозможува висока продуктивност во земјоделството, а тоа дава модност другите луѓе, кои дивеат в село, да се занимаваат со други активности, или да работат во блиските градови.

Меѓутоа, иако традицијата се напушта во голема мера, сепак традиционалниот менталитет не се губи многу брзо. Во време на големи и брзи промени, какви што му се случија на нашето општество, се појавува недостиг на

социјални облици според кои ќе се развива општествениот дивот. Така, додека задивеат новите институции, луѓето ги активираат традиционалните институции што имале голема социјална моќ во минатото. Тоа пред сè се семејството, религијата и сите религиозни обреди, обичаите и др. Тоа е доказ дека повеќето илјади години традиционално дивеење на луѓето останале во сеќавањата на луѓето во општеството.

2.4. Класификација на општествата

Со цел општествата да се проучат од аспект на нивната различност и од тој аспект да се групираат, во општествените науки се направени многу класификации во кои се применуваат различни критериуми.

Критериум на поделбата	Видови општества
Според технолошкиот развој	собирачко-ловечки, традиционални, индустриски и постиндустриски
Од историски аспект	архаични (древни), антички општества, средновековни општества, современи општества
Според социо-економскиот белег	првобитно, робовладетелско, феудално, граѓанско, современо
Според степенот на развој и приемливоста за промени	затворени и отворени

Едно од првите прашања на кои сериозно му посветиле основачите на социологијата била класификацијата на општествата. За да се сфати полесно тоа што се случува во современоста, било многу важно

Многу современи земји ја негуваат традицијата на посебен начин. Тоа го прават сè уште преку начинот на приготвување на храната, одрдувањето на фолклорот, чувањето на старинските работи во музеите и др. Во нашата средина секоја кука крие некоја традиција. Се уште немаме потреба неа да ја чуваме во музеи. Сувите пиперки на балконите во големите градови, теглите со ајвар, славите итн., се уште се зачувани кај нас.

да се запознаат општествата во минатото. Така забележуваме неколку класификации направени во рамките на социологијата, меѓу кои за поважни се сметаат класификациите на Огист Конт, Херберт Спенсер, Емил Диркем и Талкот Парсонс.

Огист Конт (1798-1857). Според основачот на социологијата Огист Конт, развојот на човековиот дух поминува низ три фази: теолошка, метафизичка или апстрактна и научна или позитивистичка фаза. Бидејќи состојбите во општеството претставуваат одраз на човековите идеи, така и развојот на општеството поминува низ овие три фази.

Теолошка или фиктивна фаза. Во оваа фаза појавите се додивеани како резултат на една директна и континуирана активност на натприродните сили. Овде е карактеристичен фетишизмот, т. е. верувањето дека и предметите имаат сопствен дивот. Фетишизмот, политеизмот и монотеизмот го претставуваат детството на човештвото. Оваа фаза кулминира во средниот век.

Метафизичка или апстрактна фаза. Во оваа фаза човечкиот дух е преокупиран со апстрактни нешта, како што е тоа природата. Тоа е фазата на адолесценција на општеството, а се нарекува и транзитивна (преодна) фаза. Се совпаѓа со една војничка и индустриска состојба.

Научна или позитивистичка фаза. Во ова фаза доминира разумот и зрелоста. Причините за појавите не се бараат во натприродни и мистични сили, туку во фактите и во нивното поврзување.

Херберт Спенсер (1820-1903). При објаснувањето на општествените појави англискиот социолог Херберт Спенсер инспирација наоѓа во биологијата и психологијата. Така, развојот на општествата за него претставува еволуција од едноставни, хомогени (еднородни) и некохерентни општества кон сложени и хетерогени и кохерентни општества. Во наједноставните општества луѓето се цврсто сврзани со колективитетите

и не постои ниту хиерархија ниту водство. Во нив општеството се совпаѓа со една единствена група. Пример за едноставни општества се Ескимите, Индијанците во Северна и Јужна Америка, некои африкански племиња. Развојот, според Спенсер, се состои во сè поголемата диференцијација на поединците (со оглед на работата, потеклото, религиозната припадност и др.) која создава потреба за воспоставување нови социјални врски што нив ќе ги поврзат, но и поврзувањето на множеството групи од кои е создадено општеството. Сложените општества функционираат врз основа на развиени социјални институции, како што се државата, правото, развиена поделба на трудот и сложени производствени организации. Такви општества постоеле и во минатото и во сегашноста (Римската империја, египетската држава, Франција, Германија и др.) Херберт Спенсер разликува два типа општества, а тоа се: војнички тип општества и индустриски тип општества. Тој оваа поделба не ја прави врз основа на еволутивниот развој, туку врз основа на конкретната анализа на општествата во времето во кое живеел.

Во војничките општества луѓето се поделени на луѓе кои носат оружје и на луѓе кои не носат оружје. И луѓето кои не носат оружје мора секогаш да се во функција на оние што носат оружје. Но и едните и другите се потчинети. Никој нема индивидуална слобода и никој нема право да располага со сопствениот живот, бидејќи сите се во служба на општите цели, т. е. на државата. Од возраст кога поединецот може да носи оружје неговиот живот припаѓа на заедницата и негова основна задача е тој неа да ја брани. Нема поважна работа од одбраната на заедницата и секој поединец кога ќе биде повикан ќе ги остави сите други работи за да и служи на државата.

Индустриски општества. Овде акцентот е ставен врз производството и остварувањето на личните цели на поединците. Поединецот овде не се жртвува за заедницата, туку обратно. Тој е заштитен од општеството. Основна задача на општеството е да ја брани

Оружувањето отсекогаш бил значаен сегмент на државите.

индивидуалноста на своите членови, штитејќи ги нивните права. Во индустриските општества нема таков авторитет кој ќе им рече на луѓето: ти ќе го правиш тоа и тоа. Авторитетите во овие општества единствено кажуваат што не треба да се прави.

Фердинанд Тенис (1855-1936). Според германскиот социолог Фердинанд Тенис постојат два типа општества, а тоа е заедница (community) и општество (society). Оваа типологија е направена според тоа што ги одредува односите меѓу луѓето. Според него општествените односи се одредени од човековата волја. Разликува два вида човекова волја, и тоа:

- органска (природна) што произлегува од длабочината на психолошката природа на поединците (задоволствата, навиките и традицијата);
- рационална волја што предизвикува смислени акции, насочени кон остварување на одредени цели;

Органската волја влијае врз создавањето на општествените односи, засновани врз емоции, блискост, спонтаност. Социјалните форми во кои доминираат ваквите односи ги нарекол заедница. Типичен пример на заедница е семејството и локалните заедници (општини). Тоа се односи меѓу мајката и детето, мажот и жената, браќата и сестрите. Овие односи се регулираат преку обичаите, навиките, традицијата.

Рационалната волја влијае врз создавањето формални односи. Општествата во кои доминираат овие односи ги нарекол *општество*, при што доминираат: пресметливоста (профит и заработувачка), знаењето (социјална култура), егоизмот (трговијата), доминацијата (капитализмот). Развојот на градовите во епохата на индустријата, растот на претпријатијата, зголемувањето на администрацијата, значат и историски премин од заедница кон општество. Овие односи се регулираат преку договори (contract). Додека поединецот целосно припаѓа на заедницата, тој во општеството е само парцијален учесник, т. е. учествува со една одредена

цел, активности зад кои стојат јасно прецизирани правила и договори. Во односите регулирани со договор, не постои простор за искажување емоции и заемно разбирање. Притоа се калкулира со целите и средствата за да се оствари добивка. Така, Тенис, во сообразност со идеите на А. Смит констатирал: *Во општеството сите се трговци.*

Емил Диркем (1858-1917). Диркем при класификацијата на општествата поаѓа од законите на еволуцијата, т. е. развој од поедноставни кон посложени општества. Според него основен механизам што ги создава општествата претставува поделбата на трудот. Така, тој разликува општества во кои е слабо развиена поделбата на трудот и општества во кои таа е развиена. Како термин што кореспондира со терминот општествени односи Диркем го употребува терминот *солидарнос*.

Во општествата со неразвиена поделба на трудот односите се механички, односно таму постои *механичка солидарнос*. Тоа се инфериорни или примитивни општества каде се поврзува *иста со ист* и каде не постои можност поединецот да биде различен. Колективитетот дејствува репресивно, ако се забележи дека некој поединец се однесува различно.

Општествата со развиена поделба на трудот ги нарекол општества на *органска солидарнос*. Тоа се индустриските општества или супериорни општества. Овде односите се градат врз различноста на поединците. Бидејќи поединците се различни, т. е. се специјализирале за вршење различни активности, тие се упатени едни на други. Меѓу нив се развиваат односи на меѓузависност со што поединците се поврзуваат на органски начин, слично како што организмот не може да функционира, ако му недостигаат некои органи.

Талкот Парсонс (1902-1979). Парсонс во основа ја критикувал теоријата која историскиот развој го толкувала преку еволуцијата. Тој сметал дека тоа е една

многу едноставна концепција на историјата. Историските факти ни укажуваат на многу разновидни општествени облици и многу различни патишта на развојот но и различни причини за одредени општествени случувања. Тој се обидува да ги одреди главните етапи во развојот на општеството. Според него, во развојот на општеството важна улога играле четири основни процеси, и тоа:

- Зголемување на способностите за приспособување со што се зголемува изборот на поединците;
- Диференцијација, која пред сè значи зголемување на бројот на улогите што ќе доведе до поефикасно остварување на некоја функција (цел). На пример, раздвојување меѓу улогите во приватниот живот и улогите во јавната (професионалната) сфера влијае на поголема ефикасност во извршувањето на продуктивните функции;
- Вклучување. Процес преку кој групите што биле исклучени поради некоја причина наоѓаат начин повторно да се вклучат;
- Генерализација на системот на вредности.

Имајќи ги предвид овие битни процеси кои ги носат промените во општеството, Парсонс разликува три етапи во еволуцијата на општеството: примитивна, преодна и модерна.

Во **примитивните** општества не постојат средства со кои можат да се зачуваат и распространат содржините на културата, како што е случајот, на пример, со австралиските Аборидини, индијанските племиња во Северна Америка, или некои африканските племиња.

Преодни општества или архаични општества развиле писмо со кои можат да ги зачуваат содржините на културата со помош на пишаниот збор. Такви се: стариот Египет, старата Грција, стариот Рим итн. Тоа што нив ги ограничувало претставува неможноста да се интегрираат сите вредности во една сложена целина. Еден социокултурен систем се наоѓа подолу на скалата

на еволуцијата, ако елементите (потсистемите) од кои тој се состои не поседуваат извесна автономија, т. е. ако тие се надополнуваат или се совладуваат. Од архаичните општества најдалеку, според него, стигнале старата Грција и Израел, бидејќи развиле елементи, потсистеми доста независни. Така, на пример, пишаниот збор и грчката филозофија овозможиле културните системи да бидат пренесени и добро елаборирани, со што грчката култура била лесно пренослива, а грчкото општество станало социјална матрица за другите општества.

Модерни општества. Тоа се општествата што се развиваат во Западна Европа по падот на Западното Римско Царство. Преминот кон третиот стадиум се заснова врз воведувањето на институционалното право (напишаните закони кои ги донесува и спроведува државата) со што се воспоставуваат одредени универзални принципи што се спротивни на кои било религиозни канони. Уставните рамки, развојот на граѓанството, како и развојот на трите вида организација (пазарите, бирократијата и асоцијациите) се круна на овој расцвет на модерноста. Во модерните општества се развива индивидуалност и поединецот се цени според неговите индивидуални карактеристики. Поединците се приврзани кон нуклеарното семејство. Карактеристичен е развојот на пазарната економија и индивидуалниот успех. Се развиваат професиите, науката, техниката и др. Овие општества се главата на последната фаза на модернизацијата, како што истакнува тој. Тој додава дека токму САД претставуваат глава на сите општества, општество што стигнало најдалеку во еволуцијата.

2.5. Модерни општества

Социологијата како наука ги проучува модерните општества. Како што може да забележиме од претходната лекција, речиси сите големи мислители во 19 век биле заинтерсирани да сознаат што довело до создавањето на овој нов тип општество. Се поставува прашањето зошто тој тип општество се појавува токму во Европа, а не во Кина или

Паријата машина го означува почетокот на развојот на модерните општества.

Новата економска логика од корен ги менува нештата во општествата.

Развојот на индустријата бил пресуден за развојот на модерните општества.

Модерно општество

Индија кои во периодот на 15 и 16 век во многу области биле поразвиени? Ние веќе упативме на некои од факторите кои влијаеле на распаѓањето на традиционалните општества. Укажавме на порастот на продуктивноста на трудот во земјоделството и зголемувањето на бројот на населението во градовите. Меѓутоа големи градови и развиено земјоделство постоеле и на Исток, а, сепак, таму индустријата не се развила.

Нова економска логика. Според анализите на Макс Вебер, најважен фактор за појавата на модерните општества претставува појавата на богати трговци и производители (индустријалци) чие богатство е стекнато преку вложување во економски активности (инвестиции или претприемаштво). Во источните царства богатствата служеле за да се покаже воената и политичката моќ на царевите. Во модерните општества надвладува економската логика. Богатството се претвора во капитал, а производителот се претвора во капиталист, бидејќи престанал да го третира своето богатство како средство за луксузно трошење, или како средство за покажување на својата моќ. Богатството станува капитал кога тоа ќе создава профит. Според Вебер, клучен фактор за појавата на капитализмот претставува појавата на протестантизмот (реформираната католичка религија во 16 век) која со своето учење влијаела врз создавањето нов работен морал. Протестантската етика ги учела верниците дека милоста божја се стекнува со трудољубивост и аскетизам (одбивање да се ужива во доброта на овој свет скромно живеење во неопходното) и професионалност.

Нагласено значење на техниките и технологиите. Од појавата и примената на парната машина во фабриките постои една незапирлива трка и интерес за усовршување на техниката и изнаоѓање посовршени технологии. Се користат нови моќни извори на енергија (водната пареа, електрицитет, течни горива, атомска енергија). Брз транспорт и развиени средства за комуникација со кои се збогатуваат социјалните врски на големи растојанија градејќи идентитет на припадност на поголеми групи (нации).

Висок степен на општествена диференцијација. Како резултат на развојот на поделбата на трудот се јавуваат различни социо-професионални групи. Се јавуваат голем број организации и асоцијации со што овие општества се одликуваат со сложена структура.

Внесување повисок степен на рационалност во човековото дивеење. Рационалноста е тесно поврзана со целите што човекот си ги поставува. Откако се ослободил од ирационалното мислење во кое нештата се случуваат според волјата на некое натприродно или мистично суштество, човекот сфатил дека со добро испланирана акција може да ги оствари идеите што самиот тој ги поставил. Во тие негови напори се развиле и науките, т. е. новите сознанија што ќе се стават во служба на остварување на нови цели. Рационалноста од областа на производството се пренесува и во другите области на човековиот секојдневен живот (семејството, културата, уметноста и др.). Така, според Ф. Тенис, во овие општества доминира пресметливоста (профит и заработувачка), знаењето и егоизмот.

Развој на институциите и правниот поредок. Во модерните општества владее поредок. Во нив поединецот не е само човек, туку е и граѓанин, т. е. член на заедницата во политичка смисла на зборот. Преку институциите ги запознава своите права и обврски. Во модерните општества постојат многу институции: економски, политички, образовни, културни итн. Најважни институции се: семејството, претпријатијата, државата со сите нејзини тела, училиштата, универзитетите, црквата, научно-истражувачките институти и др. Поединецот сè повеќе се стекнува со институционално однесување, односно, однесување според одредени правила што ги наметнуваат институциите. Ако некој е ученик, тогаш тој добро ја има усвоено (научено) својата улога така како што училиштето (институцијата) ја има наложено. Истото се однесува и за работникот, наставникот итн.

Доминација на либералната доктрина. Неа ја развиваат економистите во 18 век (А. Смит). Либерализмот значи слобода на поединците за преземање економски активности што не ќе бидат регулирани од државата (кралот, феудалците, државните органи), туку од дејствувањето на пазарот. Од економијата либерализмот

Парламентот на Р.Македонија

Евро-парламентот

се пренесува во сите други области на општеството. Така се конституира една универзална правна рамка (човекови права, слободи, обврски) во која секој поединец може слободно да дејствува, избирајќи самостојно меѓу повеќе алтернативи. Поединецот веќе не живее во големи семејства, туку во семејства составени од брачните партнери и нивните деца (нуклеарно семејство). Односите меѓу брачните партнери се менуваат, т. е. сè поприсутна е рамноправноста на половите и сè поголемо е учеството на жените во јавниот живот, што не било карактеристика на минатите општества.

3. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА

Терминот глобализација почнува сè почесто да се употребува во академските средини при крајот на 20 век. Него денес подеднакво го употребуваат:

Политичарите при објаснувањето на современите општествени случувања и воспоставување на новиот светски поредок, употребувајќи го терминот глобално село;

Економистите кои заговараат слободен светски пазар и слободна циркулација на капиталот, употребувајќи го терминот глобален пазар;

Социолозите, нарекувајќи ја новата ера глобална ера, поради воспоставување односи на меѓузависност на светско ниво;

Денес терминот глобализација се пренесува и во речникот на обичните луѓе. Голем број луѓе се свесни за влијанијата што доаѓаат однадвор. Многу од случувањата во секојдневието се поврзуваат со глобализацијата. Изборите, етничките судири, увозот и извозот на стоки, износот на платите, образовните програми и сл., се перцепираат во нивната тесна поврзаност со меѓународните институции и глобалните стратегии.

Глобализацијата создава нови перцепции за животот, давајќи му поинаква смисла. Според дефиницијата на англискиот социолог А. Гиденс, *глобализацијата претставува заедничко дејствување и живеење преку раздалечености, преку очигледно одвоени светови и национални држави, религии, региони и континенти.*

Терминот глобално не упатува на нешто што е општо, т. е. топка, глобус или нешто што го споделуваат сите жители на Земјината топка. Сè до 90-тите години на 20 век судбината на државите во голема мера зависеше од самите нив, т. е. од способноста на националните влади да управуваат со нив, од постојните природни богатства (примарни ресурси), од човечките ресурси, од културата и традициите итн. Во услови на глобализација една општествена заедница трпи влијанија од некои светски настани оддалечени илјадници километри, дури и тогаш кога таа не е свесна за нив и кога не ги посакува тие влијанија.

Ентони Гиденс

Урлих Бек

Често глобализацијата се нарекува американизација. Тоа доаѓа оттаму што САД како една од најразвиените земји во светот остварува големи економски, политички, технолошки, културни и други влијанија врз земјите од целиот свет. Во целиот 20 век Америка беше ветена земја, т. е. земја во која се остваруваат сите соншта, според песната на Е. А. По, „Сонувај го сонот што ниеден обичен човек не може да го сонува“. Успешноста на американската економија и начинот на кој таму се практикува демократијата се следат како модел на многу земји.

Пред десетина години во Кина најупотребувано превозно средство било велосипедот. Но денес велосипедот не е веќе знак за модерност, туку знак за неразвиеност. Модерно е да се вози автомобил.

Светот како едно општество

Според некои мислења, глобализацијата е процес што почнал многу одамна, а сега, како резултат на современите средства за комуникација, тој добива многу широки размери. Така, за глобализација може да се зборува и во периодот на Антиката кога трговците носеле платно од Индија и го продавале во Грција или Египет. За парцијална глобализација ги сметаме и големите империи (Римската, Македонската) каде со употреба на воена сила биле ставани под ист политички режим многу различни народи.

Една од поважните карактеристики на глобализацијата претставува укинувањето на границите меѓу државите. Според Гиденс, глобализацијата *создава свој без граници, каде државите - нации прејскавуват фикција*. Луѓето слободно патуваат низ државите. Се пренесуваат пари, стоки, капитал и идеи преку границите, како тие да не постојат. Дури и оние нешта што владите не сакаат да бидат внесени (дрогата) си наоѓаат пат до нови територии.

Глобализацијата можеме да ја одредиме како *процес на воспоставување односи на заемност и меѓузависност на глобално ниво*. Тоа не е единствено процес на зголемена соработка, комуникација и размена меѓу државите, туку процес каде од многуте различни општества се создава едно единствено (универзално) општество. Ова единствено општество претендира како членови да ги опфати сите припадници на човечкиот род на глобусот, односно на планетата Земја.

Во современиот свет се препознава нов поредок. Се забележуваат процеси на диференцијација и стратификација на светско рамниште. Постојат светски центри на моќ. Така, светот се дели на центар и на периферија, на богати и на сиромашни, на моќни и на слаби. Според Зигмунд Бауман, светската популација се дели на глобално богати и на локално сиромашни. Некои ја имаат планетата Земја како светска резиденција, а други се заковани на едно место.

Глобализацијата претставува и културно зближување на народите. Ниту најтврдокорните традиционални култури не се стпорни на промените. На пример, семејството. Во него се менуваат улогите на сите членови. Жените веќе не се врзани за домот и семејството, авторитетот на најстарите лица се губи. Во семејствата и децата зборуваат за своите права.

Социјалниот живот се одвива според една единствена матрица. Потребите на младите се приближуваат. Се слуша иста музика, се оди во дискотеки, се обожаваат светските музички ѕвезди. Исто е и со потребите на богатите. Тие се задоволуваат речиси на ист начин насекаде. Во Кина, како и во САД или во Африка, палатите на богатите не се разликуваат: Вообичаено тие имаат убава кука со базен, неколку паркирани автомобили, хеликоптер, обезбедува авионски билет за да се отпатува на шопинг во познатите метрополи. Големите светски метрополи стануваат многу блиски. Наутро се работи со колегите во компанијата во Париз, потоа се оди на состанок во Лондон каде се затекнува на ручек, а ноќта ја поминува во вечерниот авион за Сингапур. Локалните брски ослабуваат, потешко е да се патува во внатрешноста на една земја отколку да се патува со авион од една до друга светска метропола.

Доближувањето на културите го предизвикува процесот, што Робертсон го нарече *глокализација*, односно контакт и смешување на глобалното и локалното. Така, можеме одвреме навреме да свратиме во „Мекдоналдс“, но и да уживаме во *лесковачки џлескавици*, или сендвичите кај „*Чичко Сјомилко*“. Терминот глокално значи дека светското општество се восприема преку претставите и логиката на размислување на локалната средина. Глобалното ги респектира културните различности.

3.1. Анатомија на глобализацијата

За глобализацијата веќе не може да се зборува на воопштен начин. Процесот на создавање единствено општество е многу сложен и не е едноставен за објаснување, бидејќи тој сè уште трае. Иако го нарекуваме глобално општество со тоа не ги одредуваме неговите карактеристики.

Една од карактеристиките на современиот свет претставува **сеприсутноста на светските настани**. Во текот на денот примаме многу информации за случувањата во светот. На пример, војната во Ирак, земјотресот во Иран, поплави во Франција, тероризам во Турција, потонат брод со бегалци од Албанија, покачување на цената на нафтата на Лондонската берза,

Светот навистина станува се помал

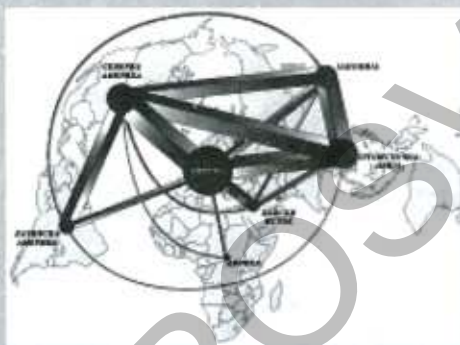

Новото лице на глобализацијата

Глобализацијата на виделина

Денес светот е поделен на неколку региони

победа на конзервативците во Србија итн. Изгледа дека овие настани, оддалечени илјадници километри, немаат врска еден со друг. Но една продлабочена анализа ќе ни покаже дека постои поврзаност меѓу Лондонската берза, сечењето на шумите во Бразил и земјотресот во Иран. Иако аналитичарите глобалниот свет настојуваат да го претстават симболично како мал, како едно глобално село, тој е сè уште голем, сложен, диференциран, различен, од каде потекнуваат тешкотиите во неговото проучување.

Како основни карактеристики на современите општества можеме да ги наведеме:

- а) брзите промени во сите области;
- б) елиминирањето на границите меѓу општествата;
- в) зголемена меѓузависност на нациите;
- г) вондрдавно поврзување на поединци, организации и институции (универзитети со универзитети, институции со институции, невладини организации со невладини организации;
- д) зголемена регулација од меѓународни институции (на ООН, Светската банка, Меѓународниот монетарен фонд итн.);
- ѓ) ширење на светската трговија со водечка улога на мултинационалните компании;
- е) културни промени и промени на идентитетот на поединците;
- д) поделба на светот на региони.

Вообичаено досега глобализацијата се објаснуваше преку неколку основни фактори. Станува збор за: економските фактори, политичките фактори, развојот на новите технологии, екологијата и културата. Така, економистите главно зборуваат за економската глобализација, политичарите - за политичките влијанија и геостратегиите, инженерите - за новите технологии, еколозите - за глобалното затоплување, културолозите - за новите тенденции во културата. Но, во социолошкиот аспект, што го градиме овде, постои стремеж за поврзување на сите овие фактори и создавање една единствена слика за глобализацијата. Имено, сите овие фактори не дејствувале изолирано, туку спротивно на тоа, сите фактори дејствувале поврзано.

3.2. Современите општества и промените

3.2.1. Индустриско општество

Ако кажеме дека една од основните карактеристики на глобализацијата претставува промената, не сме кажале нешто многу ново. Всушност, синоним за брзи општествени промени претставува терминот индустриска револуција. За да ја објасниме природата на промените денес, треба да се вратиме еден век назад, односно да се надоврземе на богатите анализи на индустриските револуции со кои аналитичарите се занимавале речиси два века.

Со терминот индустриска револуција аналитичарите во 19 век ги објаснувале **длабоките промени што се случиле во општеството со појавата на индустриското производство.** Оттогаш терминот индустриска револуција се употребува за да се дефинира процес на промени кои од областа на производството се пренесуваат и во сите други области на општеството.

Од промените што се случиле во овој период, според нивното значење ги издвојуваме следните:

Промени во начинот на производство. Се постигнува голема продуктивност на трудот, а тоа е последица не само на примената на парната машина, туку и на примената на нови облици на организација и нови методи на управување;

Промени во семејството. Семејството не е веќе основна производствена единица во која живееле членови од повеќе генерации што се занимавале со земјоделство, туку едно издвоено јадро од сопружниците и нивните деца т. н. нуклеарно семејство. Родителите работат надвор, а дома главно се троши.

Интензивна урбанизација. Се појавуваат милионски градови. Новиот ритам на работа го менува ритамот на живеење. Се напушта домот наутро, а целиот ден се поминува на работното место или во неговата близина. Тоа ги менува соседските односи, односите меѓу членовите во семејството, односот кон роднините и др. Во односите меѓу луѓето доминира рационалноста.

Во 1910 година бил произведен познатиот Форд - Т со кој се означува ерата на сериско индустриско производство

Ален Турен

Промени во менталитетот. Поединецот се оддалечува од примарните колективитети (роднинство, семејство), прифаќајќи да биде член на поширока заедница, т. е. се идентификува со претпријатието, некоја политичка партија, клуб и сл. Индустриското општество е општество на институции и индивидуи, односно тоа се главно индивидуалистички општества.

Индустијата сама по себе имала глобализациски карактер. Големата продуктивност на трудот и масовното производство постојано ја наметнувале потребата за наоѓање нови пазари каде ќе се продаваат индустриските производи. Индустијата својата највисока точка на развој ја достигна во 1960 година со највисок степен на вработеност во индустијата од 48% во Англија, зад која веднаш била Шведска со 45 %.

3.3. Постиндустриско општество

Во време кога бројот на вработените лица во индустијата се намалува, а се поголем е бројот на луѓето кои работат во услужните дејности (терциер) се случуваат големи промени на планот на производството, т. е. економијата во целина. Усовршувањето на компјутерите влијае врз воведување на уште повисок степен на автоматизација во фабриките што придонесува за зголемување на продуктивноста на трудот. Намалената потреба од вработување во индустијата го поттикнува вработувањето во банкарството, осигурителните компании, рестораните, фризерниците, мас-медиумите и тн.

Даниел Бел

Социолозите кои ги објаснија првичните карактеристики на постиндустриското општество.

Денешните промени во општествата повторно се поврзани со сферата на трудот, т. е. промените во работната сила, промени во организацијата на трудот, промени во технологиите и тн. Терминот индустриска револуција се заменува со терминот **информатичка револуција**. Слично како што општеството поради индустриското производство било наречено индустриско општество, поради примената на информатиката, тоа денес се нарекува **информатичко општество**. Но, за разлика од индустијата, т. е. машинското производство, информатиката има уште поголемо влијание врз општеството, бидејќи нејзината употреба не се

ограничува само во областа на производството и трудот, туку и во начинот на поминување на слободното време (видео-игрите, интернетот).

Овој период, чиј почеток официјално се означува со иновирањето на микропроцесорот во 1971 година, е само почеток на движењето на општествата кон една нова насока, а тоа е глобализацијата. Накусо ќе укажеме на неколку основни карактеристики на овој период:

До 1970 година беше воспоставена т. н. **држава на благосостојба** која значеше големи надлежности на државата во доменот на економијата. Така, со помош на даночната политика (фискална политика) државата беше таа која решаваше за тоа колку и каде ќе се инвестира, колку ќе бидат големи платите, какво ќе биде образоването, здравството итн. Овие надлежности државата ги доби по иницијативата на англискиот економсит Џ. Мајнард Кејнз, кој по големата економска криза од 1929 до 1933 година ја препорача директната интервенција на државата во регулирањето на пазарот. Желбата за големи профити кај капиталистите за време на кризата довела до големо осиромашување на населението со што се нарушила рамнотежата на пазарот, односно невработеноста и многу ниските плати довеле до тоа да нема кој да ги купи производите. Така, освен глад кај работниците тоа предизвикало банкрот кај капиталистите. Се нарекува држава на благосостојба, бидејќи по голмата криза се забележува голем напредок во кој како уживатели не се јавуваат само капиталистите туку и работниците кои добивале високи плати, помош во случај на невработеност, детски додатоци и др.

Јакнење на либералистичката идеологија. За разлика од Европа, во која се развиваше идејата за социјална држава (држава на благосостојба), во САД беше редуцирана улогата на државата во економијата. Таму била важна слободната иницијатива на претприемачите без големи ограничувања од државата. При крајот на 60-тите години на 20 век, европската економија почнува да го следи примерот на економијата на САД со што се намалиле трошоците за државната администрација. Прво во Велика Британија, а потоа и во други земји почнува процесот на приватизација на државните претпријатија (државните авиокомпани, телекомуникациите, претпријатија во градежништвото

Според заговорниците на неолиберализмот, во државите треба да постојат погодни услови за привлекување на капиталот. Ако работниците имаат премногу барања, ако постојат високи даночни стапки за странските компании, или владите вршат промени во законодавството, тогаш компаниите ќе си ги спакуваат своите куфери и ќе го променат местото на своето дејствување.

Денес светот е навистина поврзан благодарение на развиените сретства за комуникација

и тн.). Со тоа се означува повторното враќање на либерализмот, односно намалување на ингеренциите на државата во економијата. Либерализмот изразен со една реченица, би гласел: *Пазарот е добар, а секоја интервенција на државата во економијата е лоша*. Затоа заговорниците на либерализмот зборуваат за **дерегулација**, што е обратно од **регулација**, т. е. вплеткување на државата при склучувањето на договорите меѓу претпријатијата, контролирана циркулација на капитал и стоки, големи такси за економски трансакции и сл. Меѓу економистите кои посебно го славеле враќањето на либерализмот денес, подновен со придавката *нов*, или т. н. *неолиберализам* биле Фридрих Хаек и Милтон Фридман.

Тоа е период на постоење на два противставени блокови од држави. На едната страна биле земјите од капиталистичкиот блок со многу моќна и разгранета економија (економија за сите сетила), а на другата страна социјалистичкиот блок со економија сè уште заснована врз основните потреби. Водечка улога во социјалистичкиот блок имал СССР (Сојуз на советските социјалистички републики), земјите биле ориентирани кон развој на тешката индустрија, за разлика од капиталистичката економија каде се развивала микроелектрониката. Појавата на новите технологии, применетата автоматизација, намалените трошоци за државата, ја зголемиле економската предност на капитализмот. Така, социјализмот веќе не бил алтернатива (пример) што треба да го следат и другите земји. Спротивно на тоа, капитализмот и развиените земји сè повеќе стануваа пример за социјалистичките земји.

Нашата земја во овој период беше во рамките на социјалистичкиот блок, но со таа разлика што била заговарана пазарна економија и општествен систем во кој нема да има водечка улога државата туку работниците. Тоа беше самоуправувањето, во кое претпријатијата не беа ниту на државата ниту на раководителите, туку на работниците кои управуваа со нив преку работничките совети. Под влијание на новата капиталистичка економија самоуправната економија ги изгуби сите свои економски предности. Во 1990 година започна процесот на приватизација што наедно значеше премин кон пазарната

економија и прифаќање на доктрината на неолиберализмот. Почнаа да се градат нови институции, такви какви што постојат во развиениот свет, и тој процес сè уште трае.

Економски развој на земјите од Југоисточна Азија и Пацификот, Јапонија, Тајван, Малезија, Кина. Денес Бангкок го заменува Детроит, бидејќи таму се произведуваат познатите автомобилски марки „Хонда“, „Исузу“, „Митсубиши“. Тајпеј ја заменува Силиконската долина, станувајќи светски центар за производство на компјутерски технологии, Шангај станува светска метропола во која се концентрира финансискиот капитал. Едно од економските чуда што во овој момент се случува во светот е Кина. Во Кина се развива посебен вид на социјалистичка пазарна економија каде државата сè уште има големо влијание.

3.4. Развојот на информатичките технологии

Некои аналитичари почетокот на глобализацијата го објаснуваат со појавата на новите информатички и телекомуникациски технологии. Така, прво радиото, а потоа телевизорот станаа медиуми кои емитуваат програми за една поширока публика. Денес во орбитата на Земјата кружат над 200 сателити чија основна цел претставува да ги поддржуваат комуникациите и размената на информации меѓу сите точки на Земјината топка. Ако сакаме да го претставиме светот како еден графикон од бројот на дневните комуникации што ги остваруваат луѓето од целиот свет, тогаш тоа ќе биде слика на милиони исиреплетени линии од сите и во сите можни правци во светот.

Во минатото комуникациите биле привилегија на богатите луѓе, бидејќи и патувањата и праќањето писма барало посебни ангажмани и чинело многу скапо. За да се поврзе светот и тој да стане толку мал, каков што сакаме денес да го претставиме биле неопходни комуникациски технологии. За нивниот развој големо значење има развојот на компјутерите. Првите компјутери биле многу големи и многу бавни. За да се

Новите технологии се применуваат насекаде. Новиот тип на автомобил најпрво се испртува на компјутер со што можаат прецизно да се пресметаат сите можности.

Љубовта кон науките, се стекнува во рана возраст.

Едно од најновите достигнувања во областа на новите технологии претставува интернетот. Интернетот бил пронајден од група инженери вработени во Министерството за одбрана на САД. Првична цел била интерна комуникација меѓу различни места во Министерството со цел да се избегнат можностите за прислушување при вербално пренесување пораки. Тоа е систем на поврзување на компјутерите во една мрежа. Преку интернетот денес можат да се поврзат милиони поединци од целиот свет и да комуницираат брзо и евтино. Секој може да се наоѓа во својот дом, но секој може да се вклучи во светот.

Не треба да се сфати дека сите луѓе во светот имаат подеднакви можности да се вклучат во интернет. Во африканските земји мал број жители имаат можност да ги задоволат основните потреби за храна. Тие немаат пристап до телефон, а за интернет си уште не слушнале. Во Р. Македонија само во градот Скопје луѓето имаат поголеми можности да го користат интернетот.

Смести еден компјутер била потребна една сала од 150 м², а за негово конструирање биле потребни 180 000 м жица и многу електронски ламби. Револуцијата во технологиите почнува со пронаоѓањето на чипот кој претставува мала силициумска плоча на која можат да се сместат повеќе полиња што се поврзани со оптички влакна. Тој е пронајден во САД во т. н. Силиконска долина во Калифорнија (Silicon vally). Силициумскиот чип не го пронашле изолирани поединци, случајно, туку тоа е резултат на долгогодишна работа и истражувања за кои се вложени големи парични средства на компаниите кои биле заинтересирани за развојот на овие технологии („Intel“, „Apple“, IBM). Микропро-цесорот значително ги намалил димензиите на компјутерите, поедноставувајќи го и поевтинувајќи го нивното производство. Така, компјутерите за кусо време станаа достапни за претпријатијата, училиштата, институциите и за поединците. Компјутерите го изменија начинот на производство, начинот на учење, начинот на комуницирање, т. е. тие го променија целокупниот начин на живеење. Според Мануел Кастелс, фазата на постиндустриското општество е завршена, современото општество тој го нарекува информациско општество (Network Society).

Кога зборуваме за новите технологии можеме да констатираме дека тие му даваат обележје на новото време. Иако одредени технологии се карактеристични за секоја епоха, сепак општествата не можеме да ги објасниме само со тоа кои технологии доминираат во нив. Техниките се само средство со кое луѓето ги остварувале целите што ги поставувале.

3.5. Светскиот пазар и мултинационалните компании

Во современиот свет економијата нема граници. Се нарекува уште и мобилна (подвижна) економија поради тоа што капиталот се преместува низ државите со електронска брзина.

Слободниот пазар се заснова врз неколку принципи и тоа:

Слободна трговија која значи намалување или укинување на царините при увоз. Поттикнување на извозот.

Намалување или укинување на таксите за странски инвестиции со што странските претпријатија работат под исти услови како и домашните;

Создавање повољна правна рамка, т. е. закони со кои ќе се олесни дејствувањето на странски фирми под услови исти како и домашните.

Создавање слободни зони, т. е. економски зони ослободени од секакви такси кон државата. Уште во периодот на 70 -тите години на 20 век се зборуваше за големи претпријатија кои имаа свои погони во други држави. На пример: „Кока кола“, „Форд“, „Фолксваген“, „Кодак“, „Палмолајв“ и други. Обично за нив велиме дека се големи корпорации кои поседуваат огромен капитал што е распослан во повеќе земји во светот. **Корпорациите се всушност, сложени претпријатија што се составени од повеќе делови.** Овој термин потекнува од латинскиот збор *corpus*, што значи тело, а во овој случај тоа значи една голема работна организација во чиј состав на **органиски начин се поврзани други помали организации што се во функција на големото претпријатие.** Така, корпорациите се претпријатија што имаат свои ограноци во различни земји.

Транснационалните (ТНК) и мултинационалните компании (МНК) се многу важен фактор на глобализацијата. Разликата меѓу ТНК И МНК не е многу голема. Двете петставуваат големи компании кои или имаат свои погони во светот, или имаат свои дилери, застапници, дистрибутери.

Мотивацијата едно претпријатие да се шири во странство, земји е од економска природа. Во почетокот МНК настојувале да ги придобијат потрошувачите во земјите каде што отворале свои погони. Затоа се ширеле во поголемите и поразвиените земји. Денес мултинационалните компании инвестираат во земји каде што се најповолни условите за производство. Така, во Малезија инвестираа големите текстилни компании („Левис“, „Версаче“, „Биг Стар“ и други) поради евтината работна

Колонијализмот силно влијаел на разбивање на локалните култури

Во 1953 година, најпознати мултинационални компании беа: Рено, Форд и Тојота

Microsoft лидер во информатиката

IBM денес е меѓу најмоќните мултинационални компании во светот

Интернетот помеѓу потребата и зависноста

сила. Во некои земји се инвестира поради евтините сировини, некаде поради ниските такси од државата и сл.

ТНК воспоставуваат директни врски со различни претставници од државите. Тие од матичните земји пренесуваат многу нешта. Тоа не е само капиталот туку и организацијата на работа, начинот на однесување, јазикот и други нешта. Со тоа, тие стануваат медијатори на глобализацијата.

Англискиот социолог **Лесли Склер** укажува на големата економска моќ на ТНК. Во некои земји тие имаат поголема моќ од самите држави. Најголемите ТНК прават обрт (промет) во текот на годината, кој го надминува БДП на многу земји. Тој зборува и за тн. **транснационална капиталистичка класа** што е составена од директорите на МНК, политичарите и експертите кои се воодушевуваат од дејствувањето на МНК и многубројните трговци и други медијатори кои се преокупирани од потребата да трошат повеќе

Дејствувањето на МНК ќе го забележиме во еден супермаркет. На полиците се наредени многу видови производи произведени од различни МНК. Да земеме пример со прашакот за перење алишта. Никој не може да ги принуди купувачите да купат „Ариел“, „Персил“, „Бонукс“ или „Гонг“. Тие можат да купат што сакаат за своите пари. Но МНК успеваат и тоа да го направат, без за тоа да се свесни купувачите. Рекламите, убавите амбалажи, гаранциите за квалитет ги контролираат идеите на купувачите. Истото се однесува и за пастите за заби, облеката, чевлите, апаратите за домаќинство и др. МНК одвојуваат огромни парични средства за реклами со цел да се стекне чувството на блискост со нивните производи. Од друга страна, еден дел од големите профити се одвојува за истражувања на нови производи, за подобрување на квалитетот со што уште повеќе ги намалуваат шансите на помалите национални претпријатија кои заостануваат зад стандардниот квалитет. Мултинационалните компании пропишуваат норми за стандардни производи, тн. меѓународни стандарди што наедно значат и дозвола со која едно претпријатие може да излезе на меѓународниот пазар.

Државите денес се сосема отворени за странски инвестирања. Така, Јапонија вложува во Франција и САД,

а Американците и Французите се заинтересирани за вложувања во Јапонија. Се смета дека економскиот раст на земјите зависи од нивната отвореност за влегување на странски капитал

Основна карактеристика на светскиот пазар претставува светската конкуренција. Како главни конкуренти се јавуваат МНК кои ги диктираат правилата на игра. Денес се зборува за меѓународна трговија. Според А. Гиденс, ако во 1950 година развиените земји извезувале 7% од БНП, во 1997 година тие извезуваат 17%.

Посебно значење во услови на глобализацијата добива пазарот на пари наречен финансиски пазар на кој дневно се купуваат и продаваат различни валути. Во текот на еден ден се продаваат и купуваат повеќе од една милијарда долари. Аналитичарите сметаат дека глобализацијата, т. е. поврзувањето во светска мрежа најпрво се остварило во банкарството. Денес сите банки во светот се поврзани во компјутерски системи и парите за една секунда можат да бидат пренесени (со употреба на шифри) во други светски банки.

3.6. Последиците од глобализацијата

Во претходниот дел, опишувајќи ги карактеристиките на глобализацијата, веќе укажавме на некои придобивки од глобализацијата. Постојат аналитичари кои целосно и некритички ја прифаќаат глобализацијата. Тие се нарекуваат **глобалисти**. Во отворањето и во поврзувањето тие гледаат единствена перспектива за сите општества, за развиените и оние во развој. Според нив, е неоправдан песимизмот на аналитичарите кои на преден план ги истакнуваат негативните аспекти на глобализацијата. Благодарение на комуникациските технологии и поевтинетиот транспорт, луѓето полесно стапуваат во контакт. На локално ниво јакне заедништвото, а на глобално ниво се зголемуваат можностите за развој на нови видови општествени односи. За многу земји границите се отворени, визните режими укинати. Се зголемува мобилноста на поединците, а растат перспективите на државите. Така, на пример, еден селанец од Романија може слободно да оди да работи на некоја фарма во

Постојат движења во светот кои се борат против глобализацијата. Според нив, глобализацијата е поволна за развиените земји, а на неразвиените земји им носи изолација и сиромаштија. Меѓу нив е познат и економистот, Роберт Солув, добитник на Нобелова награда, кој вели: Америка бара слободен пазар за своите производи, но не и за туѓите.

Според успешниот јапонски бизнисмен и заговорник на Глобализацијата Кеничи Охмае глобализацијата е процес за кој се најзаслужни потрошувачите кои се снабдени со информации за производите низ целиот свет. Тие ги бараат саканите производи во своите супермаркети, или одат по нив во странство.

Холандија. Освен поголема плата тој печалува и ново знаење за тоа како треба да се води една модерна фарма. Тоа искуство го пренесува во домашната средина.

Но, на глобализацијата може да се гледа и поинаку. Во светот постојат големи разлики. Условите за живеење во Конго се неспоредливи со оние во САД, Велика Британија или Јапонија. Поради различни причини, културни, политички, географски или геостратегиски, многу земји се наоѓаат на периферијата од глобализацијата. Меѓу негативните последици од глобализацијата како особено важни ги одвојуваме:

Промена на улогата на националните држави и јакнење на чувството на немоќ и губење на сувереноста на државите;

Пораст на стапката на невработеност. Како резултат на воведувањето на автоматизацијата се отпуштаат работниците. Квалификациите брзо застаруваат со што расте конкуренцијата меѓу самите работници;

Глобален капитал, локални плати. Работниците во неразвиените земји, иако работат за странски компании нивната плата е висока колку и платата на еден работник што работи во домашна фирма;

Опаѓа влијанието на синдикатот. Така, на пример, во САД бројот на синдикално организираната работна сила опаѓа од 25% во 1970 година на 16% денес. Во многу држави е забрането синдикалното организирање (Кина, Индија, Пакистан);

Слабење на државата на благосостојба. Пораст на бројот на сиромашните и општествено исклучените;

Пораст на неформална економија, т. е. сива економија и шверцот;

Пораст на корупцијата. Државата го губи угледот и кај своите службеници кои сè повеќе ја злоупотребуваат својата функција. Во состојба на општа несигурност и негрижа, секој поединец настојува да обезбеди поголема материјална сигурност;

Најголемите богатства не потекнуваат од светот на трудот, туку од шпекулациите на берзите кај пари и хартии од вредност. Се купуваат пари и се продаваат пари со една цел - да се зголеми богатството. Во тој процес на стекнување богатства нема производство, нема работници, нема други корисници и клиенти;

Пораст на нееднаквоста. Според А. Гиденс, во глобализираниот свет е праведно и долично, ако победниците завршат како многу богати, а губитниците

Производителите на автомобили ги преместиле своите производствени капацитети во Мексико бидејќи таму трошоците за производство биле за 75% помали од трошоците во САД.

да завршат во редот за сиромашни. Се зголемува јазот меѓу богатите и сиромашните. Порастот на сиромаштијата, познатиот социолог Мануел Кастелс, го нарекува „пораст на црни дупки во човештвото“.

Загадување на еколошката средина. Денес за најзагадени зони во светот се сметаат земјите во Југоисточна Азија и Кина, бидејќи таму се сели тешката индустрија од развиените земји.

Поради преголемото трошење на енергија на земјата, пред сè поради издупчените гасови на автомобилите се оштетуваат атмосферските обвивки на Земјата и се создаваат озонски дупки што доведува до високи температури на Земјата, т. е. до глобално затоплување на површината на Земјата. По сè изгледа, човештвото денес ја консумира (троши) сопствената егзистенција, но и егзистенцијата на идните генерации. Перманентно се намалуваат обработливите површини, затоа што: обработливи почви се претвораат во индустриски зони или во урбани зони; почвата станува солена и неплодна поради загадувањето и сушата; непланско и нестручно користење на пестициди и други средства за подобрување на почвата.

Пораст на криминалот и тероризмот. Организираните криминални групи дејствуваат полесно во современи услови. Исто така, се зголемуваат нелегалните дејства, кражби, фалсификати, трговијата со луѓе, трговијата со дроги и др.

3.7. Глобализацијата и културата

Глобализацијата, т. е. тенденцијата за создавање едно универзално општество најмногу ја забележуваме во областа на културата. Влијанијата на општествата едни врз други го менуваат секојдневието на поединецот. Така, на пример, во Париз многу тешко е да се пронајде ресторан во кој има национална француска кујна, но лесно може да се најде кинески ресторан, грчки, тајландски, унгарски, мексикански, јапонски, ирски, српски итн.

Повеќе од 40 години на нашите ТВ-екрани гледаме американски филмови. Преку нив се пренесуваат културните содржини на американското општество. ТВ-емисиите ни го претставуваат светот, од нив добиваме

Од податоците на УНДП (Програма на ОН за развој) за 1996 год., најубедливо се гледаат „црните дупки“ на човештвото. Така, на 335 најбогати луѓе припаѓаат 45% од сите приходи на светското население.

Работниците на металуршкиот комбинат „Меисхан“ од Шангај работат на демонтажа на една железарица во Неапол. Таа ќе биде преселена 14 000 км од Неапол, во Кина. Од Австрија една челичарница, исто така, е преселена во Кина. Развојот на тешката индустрија прави наутро од кинеските градови да се дига огромен облак од отровен чад што се распространува 1700 км над Пацификот. Шангај секое утро го обвива темнопортокалов чад, истакнува Петер Мартин во делото: „Les pieds de la mondialisation“.

Веројатно, со си поголемото затоплување на Земјата ќе има и помалку снег. Него ќе го има само на високите планини кои ќе бидат премали за сите оние кои во иднина ќе сакаат да ја доживуваат оваа атракција. Тоа ќе биде привилегија само на богатите истакнува Петер Мартин (во: Les pièges de la mondialisation („Мамците на глобализацијата“, 34).

Финалето во кошарка на светското првенство го следат речиси сите граѓани во светот во исто време. Низ светските ТВ-канали се вртат истите филмови, истите музички спотови, се слушаат истите хитови. Ако патувате некаде и до вас седи некој странец, не е важно од каде е тој, можете слободно да почнете разговор за некоја од сериите: „Клон“, „Сен Тропе“, „Тропски ветар“ и други. Бидете сигурни дека тие се емитуваат во целиот свет. За милиони млади луѓе модел на личност е артистот Леонардо ди Каприо, или кој било друг од светската елита на артисти. Што значи тоа?

Што ве воодушевува во цртаниот филм со Том и Џери?

Елитната култура е статусен симбол на елитите во едно општество

многу информации. На истиот начин се пренесуваат и вредностите, за кои знаеме дека претставуваат најважен дел на културата, односно срцевината на културата. Новите вредности се чини како да го довршуваат вечниот натпревар меѓу тешкото и лесното, брзото и бавното, сложеното и едноставното. Основните вредности на досегашните општества биле привикнувањето на човекот на тешкотиите, сложеноста и смилено вршење на нештата. Но денес се воодушевуваме на промената, на komoditetot во живеењето, на индиферентноста, на олабавеноста. Книжарниците се преплавени со прирачници за тоа како најбрзо и наједноставно да ги оствариме нашите цели. Ни се чини како да немаме време за да оствариме сè, а, всушност, ни е многу здодевно.

3.8. Масовната култура и глобализацијата

За да знаеме што претставува масовната култура треба неа да ја споредиме со други видови култура. Мекдоналд разликува три типа култури, и тоа: народна култура, масовна култура и елитна култура.

Народната култура ја претставуваат делата на обичните луѓе во традиционалните средини. Овде станува збор за фолклорот, обичаите, носиите, наивната уметност на сликари-аматери. Оваа култура ги изразува на естетски начин секојдневните потреби на луѓето. Таа е плод на имагинацијата на еден обичен човек кој не бил во допир со други уметнички дела, ниту се школувал за тоа.

Елитна е културата што е создавана од поединци кои поминале еден долг период на обука пред да творат во областа на уметноста. Нивните дела се сместуваат во одредни правци, високо се оценувани од елитата и честопати таа култура е создавана за самата општествена елита. Многу уметнички слики на врвните сликари како Леонардо да Винчи, Микеланџело и други, биле порачувани од тогашните владетели. Елитната култура е насочена кон една потесна публика која има сознание за овој вид култура и знае да ја оцени.

Масовната култура е наменета за широка публика, односно за масите. Делата се создаваат стандардно, во големи серии, слично како производите во машинското производство со сериски број. Тоа е култура во која е загубена креативноста, а основен мотив станува профитот. Филмовите, уметничките слики, концертите се во рацете на способни менаџери и техничари кои се борат за големи профити. Причините за доминацијата на масовната култура аналитичарите ја гледаат во средствата за комуникација кои многу брзо ги шират новите вредности, претворајќи го поединецот во пасивно потрошувачко суштество кое целото слободно време го поминува покрај телевизорот, со видео-игрите, во зоната на виртуелниот свет (интернетот), а сè помалку создава и самостојно размислува. Во тој контекст Бернар Росенберг вели: „*Масата расте. Слични сме едни на други како некогаш ѝорано; сè ѝовеќе не мачи чувството на заробеност и осаменост*“. Масовната култура ги дразне сетилата, но го умртвува духот.

Со оглед на тоа дека масовната култура кај корисниците предизвикува пасивност, таа со себе го носи ризикот од владеење на тоталитарни режими, каде масата се задоволува со евтин кич (лоши копии на оригинали), шунд (лесна литература), диско фолк (музика од еден извор која емитува повеќе инструменти). Масовната култура е брутална, предозирани или прегласна, а како таква многу лесна за разбирање со што лесно се прифаќа.

Едно од прашањата што овде се поставува е прашањето дали масовната култура има вредност и која е таа. Имајќи ги предвид негативните последици од глобализацијата, сосема е разбирливо зошто поголем дел од луѓето ја прифаќаат масовната култура. Како прво, елитната култура е недостапна и скапа. Елитните слоеви се оддалечени и како такви недостапни за широката популација. Културните објекти вообичаено се наоѓаат во центарот на големите урбани центри, а најголем број од луѓето, припадници на пониските слоеви, живеат на периферијата. Глобализацијата овие последици од масовната култура уште повеќе ги зголемува. Во земјите на периферијата копирањето е многу честа појава. Тоа произлегува оттаму што во овие општества сè уште нема изграден став кон интелектуалната сопственост (песни, компјутерски програми, уметнички слики, фотокопирање идр).

Кога гледаме некој спортски натпревар често се нервираме поради рекламите. Кои се најчести реклами и зошто компаниите ги рекламираат своите производи кога има меѓународен натпревар?

Што значи констатацијата на Мекдоналд дека масовната култура создава прерано пораснати деца и недораснати возрасни?

Во богатите држави луѓето ги трошат парите по разни манифестации и туристички атракции.

Да не сонуваме повеќе за нашиот живот, туку да ги живееме нашите сониншта

Сепак, кога се зборува за масовната култура многу е тешко да се даде една општа слика. Иако зборуваме за маса, односно голем број на луѓе што ги класифицираме според тоа на кој начин го користат слободното време и кои уметнички творби тие користат, масите не се хомогена категорија, туку постојат различни подгрупи или слоеви. Можеме да зборуваме за масовна култура кај младите, масовна култура кај различни професионални групи итн. Тие имаат различен пристап кон културата. Дури и кај младите во тој поглед постојат разлики.

3.9. Идентитетот и глобализацијата

Идентитетот претставува свест за тоа кои сме ние и кои се другите луѓе. Процесот на идентификација претставува процес на споредување меѓу луѓето и утврдување на сличностите и разликите меѓу нив. Тие што себеси се сметаат за слични споделуваат ист идентитет. Познавајќи го идентитетот на другите луѓе кои се различни од нас, ние знаеме како да се однесуваме кон нив. Мислењето за самите нас, воглавно се стекнува при интеракција со другите луѓе. За тоа кои сме ние, најчесто спознаваме според реакциите на другите луѓе.

Глобализацијата значително влијае врз промените на идентитетот. Зголемената комуникација меѓу поединците, честите врски со припадници на различни култури, придонесуваат луѓето да не го градат својот идентитет според своето место на живеење. Можат да се изберат различни стилови на облекување, однесување, исхрана. Со тоа идентитетот станува фрагментарен, односно постои идентификација со повеќе групи кои не мора да припаѓаат на локалната средина.

Во современите општества важен извор на идентитетот претставувала нацијата или етничката група. Денес не може да се каже дека нацијата веќе не го одредува идентитетот на поединците. Постојат многу примери за тоа дека во некои услови национализмот е зголемен. За тоа сведочат етничките судири и ксенофобијата (отпор кон туѓинците) кои во некои земји се особено засилени.

Меѓутоа, денес сè повеќе се зборува за плурализација на идентитети. Имено, секој поединец има своја цел што се стреми да ја оствари. Во моментот кога е ангажиран на остварувањето на целта, тој целосно се идентификува со групата на која припаѓа (претпријатие, политичка партија, спортски клуб, невладина организација и др). Ако не успее во остварувањето на целта, тој бара друга со што се менуваат изворите на идентификација. Идентитетите застаруваат многу брзо. Во услови на потрошувачко општество каде доминираат големите трговски центри, познатите светски марки, поединците сè помалку се идентификуваат со нациите и етничките групи. Поединецот сè повеќе размислува за патувањата во познатите светски метрополи, се идентификува со музичките или модни стилови и сл. Менталитетот на современиот човек, според Зигмунд Бауман, е менталитет на турист, скитач или бескуќник кој наоѓа моментални решенија во остварувањето на својата потреба за авантуризам.

3.10. Македонското општество и глобализацијата

По уривањето на Берлинскиот ѕид во 1989 година се дигна железната завеса, која го делеше светот на два дела: капиталистички и социјалистички. Берлинскиот ѕид наедно претставува и симбол за премин кон глобалната ера и елиминирање на сите граници од идеолошка природа. Општествата од комунистичкиот блок, кон кои припаѓаше и нашето општество, веднаш го прифатија предизвикот на пазарната економија, отворајќи се кон меѓународната економија и меѓународниот пазар. Во периодот од 1992 година, кога е прогласена самостојноста на Република Македонија како суверена држава, до денес, се извршени крупни промени во општеството, меѓу поважни се следниве:

Промена на општествените институции. Целосна промена на политичкиот систем. Премин од еднопартиски систем и централизирана држава кон плурално општество и повеќепартиски систем. Државата е уредена според примерот на современите демократски држави. Денес Република Македонија е парламентарна демократија каде главната улога во државата ја игра законодавното тело, односно Парламентот.

Граѓаните здружени во различни организации најдобро можат да ги дефинираат и бранат своите интереси

Приватизација на претпријатијата со општествен капитал. Во претходниот систем претпријатијата беа општествени, односно тие им припаѓаа на сите работници. Денес постојат околу 60 000 претпријатија чии сопственици се поединци или пак тоа се акционерски друштва со кои управуваат менаџерски тимови.

Афирмација на граѓанското општество. Граѓанското општество се темели врз неколку основни принципи, и тоа:

граѓански обврски - учество на граѓаните во решавањето јавни проблеми;

политички формални права - и секој граѓанин е еднаков пред законот; солидарност и толеранција - заемно помагање и почитување на разликите;

можности за здружување и заедничко дејствување на граѓаните, заедничко застапување на интересите преку невладини организации.

Една од битните промени што се случија во Република Македонија претставува менувањето на пристапот кон националните малцинства. Од концептот на монолитна нација се разви плурално општество.

Периодот од 1992 година до денес се нарекува период на транзиција кој значи премин од регулирана економија кон пазарна економија. Транзицијата е процес на радикални промени во општеството, и тоа не само на економски план туку и на планот на политиката, семејните односи, односот кон образованието, промена на вредностите итн. Станува збор за многу тешка етапа на вклучување на земјата во процесите на глобализацијата и натпреварување со земјите во кои веќе одамна постојат изградени институции со кои настапуват наспроти светската конкуренција. Градењето на институциите е најважниот процес во земјите во транзиција.

Перспективите на Р. Македонија се поврзани со евро-интеграциите. Засега таа е вклучена во еден регион што се нарекува Западен Блок во кој членуваат: Македонија, Хрватска, Албанија, Србија со Косово и Црна Гора. Целта на создавањето на овој регион, како и многу други претставува создавање оптимална структура за глобалната економија, т. е. заедничко вклучување кон глобалниот пазар.

3.11. Последиците од глобализацијата во Република Македонија

Во една репрезентативна анкета спроведена во 2003 година беа согледани најзначајните општествени проблеми во Република Македонија. Од вкупно 38 проблеми како најзначајни беа следниве:

1	Дефинирање на општествениот проблем	Умерено значаен	Многу значаен
2	Висока стапка на невработеност	9%	86%
3	Корумпираност на носителите на јавни функции	13%	79%
4	Пораст на организираниот криминал	13%	79%
5	Социјална несигурност на граѓаните	16%	77%
6	Непочитување на законите	15%	76%
7	Слаба заштита на правата на вработените и невработените	17%	75%

Како што се гледа од табелата доминираат проблемите поврзани со социјалната несигурност.

Основно обележје на македонското општество во оваа етапа на развојот претставува раслојувањето. Раслојувањето значи дека многу луѓе кои во минатото имале работни места и добар животен стандард сега ги загубиле. Невработеноста во целиот период на транзиција е многу голема. Денес таа изнесува 33%. Тоа значи дека секој трет човек од активното население не може да најде работа. Губењето на работните места е последица на затворањето голем број фабрики. Вработувањата во услужниот сектор се ограничени, бидејќи за да се продадат одредени услуги треба да постојат луѓе кои имаат пари.

Се вели дека земјите во транзиција се реструктурираат, а тоа значи дека се преминува кон нова, отворена кон светот економија која треба да оствари висока продуктивност во земјоделството, индустријата и услужниот сектор. Процесот на глобализација го воведува терминот компетитивност што значи способност за натпреварување, односно способност да се издржи светската конкуренција.

Освен социјалните проблеми во Р. Македонија, во истата анкета втори по значење се најдоа проблемите поврзани со конфликтните состојби, како и политичката нестабилност. Транзицијата во многу земји донесе и политичка нестабилност и загрозување на мирот и безбедноста. Иницијацијата на оружени конфликти во услови на глобализација главно се мотивирани од потребата од поинаква артикулација на интересите на малцинските групи во одделни држави. Се јавува потреба од нов вид идентитет и потреба за менување на релациите во однос на доминантните општествени групи.

4. СОЦИОЛОГИЈА НА СЕКОЈДНЕВНИОТ ЖИВОТ

4.1. Проучување на секојдневниот живот

Иако на прв поглед феноменот на секојдневниот живот изгледа доста едноставен, а неговото проучување маргинално и тривијално, сепак не е така. За почеток ќе се обидеме да го докажеме тоа преку неколку примери од секојдневниот живот. Тие ќе ни покажат колку е важна меѓусебната интеракција на луѓето во секојдневниот живот.

Дали некогаш сте се запрашале како се однесувате кога на улица или на некое друго јавно место треба да се разминете со некого. Најнапред кога одредена личност ќе се појави во вашето видно поле, најчесто добро ќе ја погледнете и ќе ги видите нејзините физички карактеристики, неговата облека како и начинот на кој оди или прави некакви гестикации. Меѓутоа, кога ќе се доближите до неа, одеднаш ќе го наведнете вашиот поглед и во моментот на вашето разминување таа личност ја исфрлате од вашето видно поле. Ова однесување во основа е несвесно и речиси без исклучок се случува кога на јавно место ќе се разминат две непознати лица. Овој вид однесување во секојдневниот живот Ервин Гофман го нарекува граѓанско, или цивилизирано необраќање внимание.

Овој вид однесување, според Гофман, не значи целосно игнорирање на личноста со која не се познаваме, туку еден вид несвесно однесување преку кое ја избегнуваме непотребната и одвишна наметливост, која би можела да се протолкува како непристоен гест. Во основа, ние така се однесуваме затоа што сакаме и другите така да се однесуваат кон нас. На тој начин се избегнуваат таканаречените "непријатни" ситуации, што би можеле да нè доведат до близок контакт со другата личност иако во суштина не го сакаме тоа.

Се разбира, сето тоа не важи, ако се сретнеме со некоја блиска личност со која негуваме односи на љубов, солидарност, интерес, почитување итн. Меѓутоа, ако

директно разговараме со некоја личност која ја познаваме, и покрај тоа што од учтивост треба да ја гледаме в очи, не би требало да се „свериме“ во неа, бидејќи тоа би било протолкувано како гест на недоверба или неразбирање на тоа што го зборува соговорникот.

Видовите на однесување што ги прикажавме погоре се дел на нашиот секојдневен живот. Уште многу други видови општествена интеракција ние ги повторуваме неколкупати во денот, неделата, месецот или годината. Сето тоа го прави проучувањето на секојдневниот живот важно, како од научен така и од општествено-практичен аспект.

Како прво, може да се каже дека нашите секојдневни рутински активности ја даваат структурата и обликот на сето тоа што го работиме. Ако сакаме повеќе да дознаеме за себе како општествени битија, како и за општествениот живот воопшто, тие активности треба перманентно да ги проучуваме (Гиденс, Социологија, 2001).

Целиот наш живот е организиран околу слични и рутински обрасци на однесување, што ние перманентно ги повторуваме. На пример, вие како ученици во текот на работните денови секој ден станувате во исто време; одите на училиште по иста автобуска линија или по иста патека; во исто време имате голем одмор што го поминувате повеќе или помалку на вообичаен начин; се враќате од училиште по истата патека. Во текот на викендот, исто така, на вообичаен и рутински начин го поминувате слободното време. Станувате подоцна, преку ден пиете кафе на вообичаените места, навечер излегувате во определено време, се гледате со вообичаени лица на вообичаени места. Сепак, се разбира, во рамките на овие слични и рутински активности се привлекуваат и несекојдневни случувања кои ја "разбиваат монотонијата" и го прават секојдневниот живот поубав и поинтересен. Истражувањата на сличните обрасци на однесување се предмет на проучувањето на социолошките аспекти на секојдневниот живот.

Исто така, проучувањето на општествената интеракција во текот на секојдневниот живот може да ни помогне да ја објасниме структурата на некои поголеми општествени системи, како што се, на пример, урбаните центри, руралните населби, па и цели региони во една држава. Безличното рутинско и стандардно однесување се

карактеристика на соседските односи во големите станбени блокови; урбаните центри, а во поново време и во помалите градски центри, како противтежа на малограѓанскиот модел на однесување.

Поради значењето на проучувањата на најразличните сегменти од секојдневниот живот во натамошните делови ќе се осврнеме на основните карактеристики на невербалната комуникација што ја користиме во меѓусебната комуникација со другите луѓе; потоа општествените правила на секојдневниот говор; улогата на лицето, телото и говорот во интеракцијата и на крајот ќе укажеме на значењето на интеракцијата во времето и просторот.

4. 2. Невербална комуникација

Во процесот на општествената интеракција луѓето не комуницираат меѓу себе исклучиво само со зборови. Понекогаш тие тоа го прават и со помош на други средства, какви што се гестовите, движењето на делови од телото, изразот на лицето и друго, кои во себе не го вклучуваат јазикот и говорот. Овој процес, што некои аналитичари го нарекуваат "говор на телото", во социологијата се нарекува "невербална комуникација". Со нејзина помош се надополнува тоа што е кажано со зборови. Понекогаш е можен и спротивен процес а тоа е да се ублажи или отфрли тоа што е пред малку исказано преку јазикот и говорот.

Што се однесува до изразот на лицето, недвосмислено е дека тоа изразува некаква емоција кај човекот. Преку движењето на мускулите на одредени делови на лицето можат лесно да се препознаат чувствата на личноста во односниот момент. Единствена непозната за социолозите претставува прашањето дали овие изрази на лицето во одредени ситуации кај човекот се вродени, или се дел и резултат од неговата социјализација и акултурација. Сепак преовладува мислењето дека овој вид комуникација кај човекот е воден. Ова тврдење е поткрепено со резултатите од многубројните проучувања во оваа област.

На пример, некои од изразите на лицето, како резултат на некоја надворешна дразба кај новоро-

Прашање за размислување:

Како се однесувате со лицата кои првпат ги среќавате во лифтот со кој секојдневно одите до вашиот стан?

денчињата се речиси исти како и на оние кај повозрасните. Ако на бебе му дадете да го проба вкусот на лимонот, ќе направи истоветен израз на лицето што ја изразува "киселоста" како и вие, ако воопшто или подолго време не сте го пробале вкусот на лимонот. Слични би биле и реакциите на изразите на лицето кај новороденчињата и возрасните, предизвикани од дразбите на горчливо, луто итн.

Чарлс Дарвин е еден од првите теоретичари кој тврдел дека начините на изразување преку лицето во многу случаи се истоветни кај луѓето без разлика на која култура ѝ припаѓаат. Тоа го потврдиле и проучувањата на голем број социолози, антрополози и други општествени мислители.

Интересен е примерот кога на деца од една африканска култура им се поделени фотографии на луѓе чиј израз на лице бил одраз на неколку различни емоции - страв, изненадување, жалост, среќа, болка, лутина и многу други. Иако тие деца не биле во никаков контакт со други култури ни лично ни преку средствата за масовна комуникација, фрапантен е податокот дека сите ги препознале емоциите на луѓето фотографиите, кои, патем речено, биле дел на сосема различни култури.

Уште поинтересни се и податоците од проучувањата извршени врз една група деца кои биле глуви и слепи. Интересно е дека цело време додека биле испитувани на многубројните дразби правеле многу сличен или речиси исто израз на лицето како и сите други "нормални" деца. Гримасите на усните, обравчињата, веѓите, очите, насмевките, тажните лица, намуртените лица, плачењето, цимолењето се речиси исти како и кај децата кои слушаат и гледаат.

Сето таа го докажува фактот дека невербалната комуникација во голема мера е генетски предодредена. Сепак, не смее да се заборави и улогата на културните чинители. Од процесите на културализација и социјализација, како културни и индивидуални фактори зависи завршниот израз на лицето кое од личност до личност се разликува во извесни нијанси. На пример, временската должина на насмевката, развлекувањето на усните итн. се различни кај припадниците на различни

култури. Тоа докажува дека културните и индивидуалните фактори влијаат врз попрецизните облици на движењето на деловите од лицето и на контекстот во кој тие се случуваат.

Што се однесува на гестовите или положбата и движењето на деловите од телото, овде состојбата е сосема поинаква од онаа што ја искажавме погоре. Овде не може да стане збор за вроденост, туку за примарно влијание на културните фактори. Различни гестови или движења на телото може да се забележат и кај припадниците на многу слични култури кои и географски граничат една со друга. На пример, ако кај нас во Република Македонија сакате да изразите одобрување и согласување, вие правите движења со главата нагоре и надолу. За истиот овој гест на одобрување и согласување во Република Бугарија, припадниците на таа култура главата ја движат на левата и десната страна. За изразување на чувството на неодобрување во првиот случај главата се врти налево и надесно (во Македонија), а во вториот случај - нагоре и надолу (во Бугарија). Вакви примери има многу и ќе ни одземе многу простор ако се задржиме на сите.

Како и да е, гестовите и движењето на целото тело или одредени негови делови, се во функција на дополнување на сето тоа што ние го искажуваме со зборови (во вербалната комуникација). Типичен пример за тоа е гестикулацијата со рацете додека зборуваме, особено на јавни места. Преку гестикулацијата со рацете ние сакаме да го нагласиме тоа што го искажуваме со зборови.

Меѓутоа, постојат и спротивни состојби кога преку ненамерно направени гестови можеме да му откриеме на соговорникот дека тоа што го зборуваме не го мислиме. Типичен пример за тоа е црвенилото на лицето, или гледањето надолу. Ако соговорникот не го гледаме в очи, тоа значи дека или не го почитуваме, или се чувствуваме непријатно, бидејќи не ја зборуваме вистината.

На крајот на овој дел да го истакнеме и фактот дека човекот е во состојба да ги контролира изразот на лицето, гестовите и положбата на своето тело. Во политиката и дипломатијата, вештите дипломати го кријат изразот на

своето лице додека преговараат едни со други. Не случајно за некој од нив ќе слушнете дека има студен израз на лицето. Дури понекогаш соговорникот може воопшто да не се согласува со тоа што вие го зборувате, но да ја задржи својата насмевка на лицето (која не е дури ни цинична).

Исто така, положбата на вашето тело, ако седите или одите на јавни места, многу се разликува од тоа што го правите во својот дом.

Типична човечка особина е во јавноста да го зачува својот углед и добар глас. За да го направи тоа, постојат два начини. Едниот е конвенционално и културно однесување а вториот е внимателна комуникација со вашите соговорници. Во разговорот вие нив не ги потсетувате за одредени непријатни случки што им се случиле во минатото. Уште помалку ги нагласувате нивните евентуални физички недостатоци, или недостатоците во моментниот изглед на вашите соговорници. Тоа го правите само поради тоа истото да не ви биде направено и вам. Тоа е вашиот одбранбен механизам кој ве штити да не се најдете во некоја непријатна состојба.

Ова е уште еден доказ повеќе дека нашето однесување многу ретко е случајно и со тоа уште повеќе се потенцира значењето на невербалната комуникација.

Прашање за размислување:

Дали можете да ги контролирате изразот на лицето, гестовите и положбата на своето тело кога се наоѓате на формални и службени средби?

4. 3. Општествените правила на говорот

Освен невербалната комуникација во секојдневниот живот се користи и вербалната комуникација преку јазикот и говорот. Впрочем, јазикот е еден од најважните елементи на една култура. Меѓутоа, овде за нас е важна и употребата на говорот во неформалниот разговор кој е многу битен сегмент на секојдневниот живот. Човекот за да го разбере својот соговорник (во вистинска смисла на зборот) користи одредени средства и постапки. Луѓето користат привидно лаички методи за да го разберат вербалното комуницирање на оние кои им се блиски, но и на оние кои не им се многу блиски.

За да се разбере разговорот во секојдневниот живот, на одредени соговорници суштинско значење има

општествениот контекст во кој тој се одвива. Ако не го знаете општествениот контекст, вие воопшто не можете да ја дознаете смислата на разговорот.

Овој пример тоа многу добро го покажува:

Лице А: Имам четиринаесетгодишен син.

Лице Б: Хм, па добро.

Лице А: Имам и куче.

Лице Б: О, жал ми е (Гиденс, Социологија, 2001, стр. 64)

Ако го слушнете овој разговор без да го дознаете општествениот контекст, ова ќе ви изгледа целосно неразбирливо и бесмислено. Но, ако знаете дека се работи за лице А, кое го издава станот, и лице Б, кое сака да го земе станот под кирија тогаш работите стануваат целосно јасни. Значи, за да се разбере комуникацијата во секојдневниот живот клучно значење има општествениот контекст во кој тој се одвива.

Пред да поминеме на неколку илустративни примери што ги користи Харолд Гарфанкел, само да кажеме дека и привидно обичната вербална комуникација меѓу двајца и повеќе соговорници во секојдневниот живот е исклучително сложена. Соговорниците треба многу добро да се познаваат едни со други за да се разберат меѓу себе. Тоа доаѓа оттаму што секој изговорен збор не се објаснува подетално и се преминува на натамошно објаснување без секогаш да се дообјасни претходно кажаното. Ако повеќе соговорници се во пријателска, интимна или во некоја друга блиска врска, тогаш речиси немаат проблеми да се разберат меѓусебно.

Меѓутоа, ако се знаат "оддалеку", или се гледаат првпат, тогаш може да дојде до вистински проблеми. Во тој случај може по извесно време да кажат дека не биле тогаш добро сфатени, дека тоа што го кажале тогаш имало друга смисла, или дури и дека не се секаваат дека кажале такво нешто, кое било сфатено во една или друга смисла. Често се случува нешто што е кажано меѓу две блиски личности да има карактер на сосема "пристојна комуникација", а истото во разговор на две непознати личности да добие "непријатна" димензија. Сето ова во модерната социологија се нарекува подразбирање на нереченото. Подразбирањето на нереченото е сето тоа што не е исказано или доисказано, и има исклучително значење во вербалната комуникација која секојдневно се одвива во нашите животи.

Гарфанкел во своите долготрајни проучувања успеал да го докаже исклучителното значење на таканаречениот конвенционален разговор и употребата на конвенциите во вербалното комуницирање. Голем дел од нашето време го "трошиме" во конвенционално комуницирање кое во основа е дел од општествениот живот и обрасците на културата на еден народ. За да го илустрираме сето тоа, ќе го посочиме следниот пример:

Лице А: Како сте?

Лице Б: Во однос на што мислите како сум? Мислите како сум во однос на моето здравје, мојата финансиска состојба, мојот успех во училиштето, или, пак, мојот душевен мир?

Лице А: (Луто и црвено во лицето) Слушајте вие! Сакав едноставно да бидам учтив. Искрено кажано, многу ми е гајле како сте...

Ова многу добро покажува колку е "опасно", ако излезете од рамките на конвенционалното однесување. Секој пат прашањето од овој вид го урива ткивото на секојдневното вербално комуницирање. Во случајот лицето Б намерно или ненамерно не ги разбира и не ги почитува изговорените културни обрасци на однесување кои се поврзани со предметот на разговорот и следствено на тоа, неговите причини и последици. Ако ние на соговорникот почнеме да му поставуваме потпрашања кои излегуваат од рамките, тогаш голем дел од комуникацијата во секојдневниот живот би била невозможна.

Во вербалната комуникација луѓето, освен зборови, изговараат и одреден вид "зборчиња" кои имаат исклучително значење во секојдневното однесување. Секој од нас во секојдневната комуникација сака да остави впечаток дека е средена, учтива и културна личност која сака да ги скрие сите свои негативности и недостатоци. Ако на пример, кога се наоѓате во некое друштво направите некоја ненамерна и несмасна постапка, тогаш веднаш ќе викнете оп! (ooo!, опа!, леле!) во зависност од тоа на кој културен и јазичен образец припаѓате. Овој извик безусловно ќе го речете, ако на некоја официјална средба истурите чаша со вино или чаша со кафе. Истото ќе го направите и кога ненамерно ќе се судрите со неког или во некои слични секојдневни ситуации. Од социолошки аспект важен е

фактот што извикот оп! никогаш нема да го употребите во истите горенаведени ситуации, кога сте дома сами. Тоа значи дека со ова или со слични зборчиња вие сакате на околината да ѝ докажете дека воопшто не сте невнимателна или несмасна личност. Значи, со употребата на зборчето оп! вие на некој начин го чувате својот углед и авторитет. Тоа значи дека привидно безначајно изговорените зборчиња имаат исклучително важна општествена заднина во секојдневниот живот.

На крајот на овој дел да ги истакнеме и јазичните грешки кои кај соговорниците се јавуваат во секојдневната комуникација, или кога една личност јавно се обраќа на одредена група луѓе. Некои од теоретичарите, како што се на пример, Фројд и Гофман, одат дотаму што сметаат дека не секогаш овие јазични грешки можат да се сведат под категоријата случајни. Се смета дека тие се дел од потсвеста на личноста и во рамките на тоа кај некого се повеќе, а кај друг се помалку присутни.

Ова особено се однесува на случаите кога одредени личности во секојдневната комуникација употребуваат зборови со двосмислено значење, што може да има свој потконтекст во нивната потсвест, незадоволени биолошки и психолошки потреби кај личноста, психичката состојба во која таа се наоѓа итн.

4. 4. Физичкото битие во интеракција

Во рамките на секојдневниот живот луѓето стапуваат во меѓусебна интеракција што се одвива во простор во кој има релативно мал број луѓе. Во рамките на ова, според англискиот социолог Ервин Гофман, можеме да разликуваме два типа интеракција: концентрирана и неконцентрирана. Под концентрирана комуникација (интеракција) подразбираме процес кога луѓето комуницираат и вербално и невербално, т. е. во исто време комуницираат и со зборови, и со изразот на лицето, и со гестови, и со целото свое тело. Неконцентрираната комуникација се одвива само преку невербалните средства и тоа најчесто само со еден нејзин дел, како, на пример, со погледот (визуелниот контакт); одреден израз

Прашање за размислување:

Кој збор го употребувате и зошто, ако на јавно место (свадба на некој ваш прв братучед) поради невнимание истурите чаша со некој пијалак?

Интеракција

Интеракцијата е општествено условена.

Луѓето што живееле во целосна изолација покрај напорите на околината не можат целосно да стават човечки суштества

Социјалниот живот го чинат различни облици на интеракција. Многучесто интеракцијата предизвикува непријатни чувства, конфликт

на лицето; движење со главата; одредени гестикации и движење на телото со кои се сака да се привлече вниманието на личноста со која се сака да се влезе во поконцентрирана комуникација.

Сепак, неконцентрирана интеракција имаме и тогаш кога вербално се разменуваат по неколку зборови со некоја личност која не ја познаваме. На пример, со продавачот на весници, продавачот на билети за театарска претстава, келнерот во некој ресторан или гледачот на спортски натпревар, кој сосема случајно седи до вас.

Карактеристични за концентрираната интеракција се средбите меѓу луѓето. Кога ќе се сретнете со некои луѓе кои добро ги познавате, тогаш почнува процесот на концентрирана интеракција во која се користат сите средства. Ако интимно блиските луѓе се наоѓаат во просторија во која има голем број луѓе тие се изолираат од другите со тоа што ќе создадат затворен круг во кој зборуваат потивно и се гледаат лице в лице. Со тоа им оневозможуваат на луѓето кои не ги познаваат да влезат во нивниот интимен круг на концентрирана интеракција.

Интересни се примерите на неконцентрирана интеракција. Тука постојат два вида општествени односи. Едниот е кога некоја личност сака од неконцентрирана да премине во концентрирана комуникација. Тоа обично се случува кога сакате да остварите контакт со личност која не ја познавате (било да се работи за личност од спротивниот или од ист пол). За да се оствари средба со личност која не ја познавате, се користат одредени делови од телото и лицето (особено погледот) со кој се сака да се привлече вниманието на "посакуваната" личност. Ако се добијат позитивни знаци се почнува со вербалната комуникација, користејќи притоа кратки и сосема јасни и недвосмислени реченици. При овој премин од неконцентрирана во концентрирана интеракција мора да се биде многу внимателен, бидејќи каков било гест или израз на лицето може погрешно да се протолкува и да доведе до несакани последици.

Интересен е податокот дека човекот во секојдневниот живот се однесува најмалку на два различни начини. Типот на однесување на одредена личност кога се наоѓа на официјални средби е повеќе или

помалку различен од оној тип на однесување кога личноста се наоѓа во домашна атмосфера.

Тоа се однесува на многу делови на интеракцијата со другите луѓе и воопшто на типот на однесување. Во моментите кога личноста ја извршува својата професија (особено, ако има угледен карактер); се наоѓа во својот кабинет; стапува во интеракција со своите колеги; оди на официјални приеми и работни ручеци и се однесува на начин на кој го чува својот макотрпно стекнат углед и авторитет (со можност и да го зголеми). Во тој дел од својот живот личноста во рамките на невербалната комуникација, пристојно оди, пристојно седи, настојува колку што е можно повеќе да е љубезна, насмеана, а понекогаш и претерано куртоазна и конвенционална. Во рамките на вербалната комуникација се труди што повеќе да го користи официјалниот (литературен јазик), не употребува вулгарни зборови и изрази, се обидува да каже колку што е можно повеќе мудри мисли со кои ќе остави впечаток. Исто така, личноста се обидува да биде ведрa, шармантна итн.

За разлика од тоа, истата таа личност во домашна или неформална атмосфера (за време на викендите) може да ја "фрли маската" и да се однесува повеќе или помалку на друг начин. Таа личност почнува да не внимава на начинот на кој оди, непристојно да седи и да прави најразлични непристојни движења со деловите на своето тело, да се однесува неконвенционално, да подждригнува по јадење или пиење, да зборува на својот дијалект, да употребува неизбрани и вулгарни зборови, да не е љубезна, да е намуртена, нервозна, раздразлива и целосно повлечена во себе.

Се разбира, сето ова се генерализации и не важат за сите луѓе. Единствено нешто што со сигурност може да се каже е фактот дека речиси никогаш не се совпаѓа процесот на интеракција во јавниот и приватниот живот.

На крајот на овој дел да го определиме растојанието меѓу личностите кои стапуваат во вербална и невербална комуникација. Според Едвард Хол, тоа се:

- * интимно растојание (кај љубовни партнери, сопругници, родители и деца) - до 45 см;
- * лично растојание (кај пријатели, другари и блиски познајници) - од 45 - 120 см;

Прашање за размислување:

На кои начини се обидуваме да преминеме од неконцентриран во концентриран облик на комуникација со личност од спротивен пол која ви се допаѓа?

* општествено растојание (во формални пригоди) - од 120 до 360 см;

* јавно растојание (кога личноста јавно ѝ се обраќа на одредена публика) - повеќе од три метра па натаму.

(Гиденс, Социологија, 2001, стр. 72)

4. 5. Интеракцијата во време и простор

На крајот на ова поглавје да го истакнеме фактот дека вербалната и невербалната, концентрираната и неконцентрираната интеракција се одвиваат во временски и просторни зони.

Нашиот секојдневен живот е поделен на 24 часа во кои ние ги извршуваме нашите активности. Некои видови интеракции се извршуваат наутро, некои - околу пладне, други - попладне, а сосема различни - кога ќе се стемни. Исто така еден тип интеракција се врши за време на работните денови, а сосема друг - за време на викендите.

Исто така, и просторните зони се многу важни за процесите на интеракција. Становите и куќите се поделени на делови за дневен и ноќен престој. Во одредени простори се одвива формалната, а во сосема други неформалната комуникација на луѓето во секојдневниот живот.

Од сето тоа што го кажавме погоре можеме да заклучиме колку е важна микросоциологијата во општествените проучувања. Проучувањата на интеракцијата "лице в лице" и имаат исклучително значење за разбирање на општествениот потконтекст на обрасците на однесување во секојдневниот живот кои повеќе или помалку се случуваат во одредени временски интервали.

Прашање за размислување:

Во кои делови од вашиот стан (куќа) се одвива формалната, а во кои неформалната комуникација со членовите на вашето семејство?

5. СТРАТИФИКАЦИЈАТА ВО СОВРЕМЕНИТЕ ОПШТЕСТВА

5.1. Социјална диференцијација и стратификација

Општествената стратификација ја поврзуваме со нееднаквоста меѓу луѓето во општеството. Историјата на општествата ни покажува дека досега не постоеле општества во кои сите негови членови биле еднакви. Во општествата на еднакви луѓе никој не би уживал посебни привилегии, а богатствата би биле еднакво распоредени. Во тие општества би биле непотребни зборовите: сиромашен, експлоатиран, роб, авторитет, сила, принуда, итн. Се смета дека општества на еднакви луѓе биле старите неразвиени општества (општествата на собирачи на плодови и ловци). Но, и во тие општества имало поединци кои уживале некои привилегии, како старешини или како водачи на групата. Меѓутоа, не значи дека терминот еднаквост е непотребен при проучувањето на општествата.

Идејата за еднаквост се раѓа многу рано во историјата на човештвото. Неа најпрво ја среќаваме во рамките на религиозните учења. На пример, во Библијата се вели дека пред Бог сите луѓе се еднакви. Во времето на Француската буржоаска револуција (1789 г.) еден од идеалите за кој се бореле револуционерите била еднаквоста. Така, општествата што се стремат да го остварат идеалот на еднаквоста се нарекуваат егалитаристички општества. Идејата за еднаквоста е присутна и во современите општества. Демократијата како принцип врз кој се организираат современите општества претставува тенденција на приближување кон еднаквоста. Во демократските општества сите луѓе се еднакви пред законот, а тоа значи дека тие се формално еднакви или пак имаат подеднакви можности во општеството.

Меѓутоа, еднаквоста сè уште е само идеал. Во реалноста општествата се диференцирани. Некои се богати, а некои се сиромашни, некои се директори, а некои се работници, некои имаат моќ и власт, а некои не.

Потеклото на нееднаквостите може да се објасни со различни причини. Постојат сфаќања според кои луѓето

Скалатана општествената хиерархија

На погорните нивоа има помалку простор

во општеството не се еднакви, бидејќи тие се разликуваат со оглед на некои биолошки особини. Луѓето можат да се разликуваат според бојата на кожата, според нивната возраст, надворешниот изглед, здравјето и според други биолошки особини, но **тие разлики имаат ограничено влијание врз социјалните нееднаквости**. Пример за нееднаквост со оглед на биолошките разлики претставува расизмот. Една раса ја потчинува другата раса не поради нејзините биолошки особини (чиста крв), туку поради средствата со кои таа располага. Општествените групи имаат и надворешни карактеристики (симболи) по кои тие се препознаваат. Во Европа, во средниот век, јасно се распознавало кој е аристократ, кој е свештеник, а кој слуга. Ако нееднаквости се создаваат многу долг временски период, тие можат да добијат статус и на природност, односно да се добие впечаток дека се пренесуваат преку гените.

Секогаш при објаснувањето на нееднаквостите се бара некоја причина што нив ќе ги прикаже како разбирливи, **односно причина која ќе ги оправда и ќе ги направи легитимни (прифатливи)**. Долго време, потеклото на општествените нееднаквости се објаснувале и преку религијата, т. е. преку божјата волја. Религијата нееднаквостите ги објаснува како божја волја. Бог е семоќен, тој сè дава и сè зема.

Поимот општествена стратификација се однесува на **општествено создадените нееднаквости**. Нееднаквоста и еднаквоста се поими со поопшто значење од стратификацијата. Општествената стратификација се однесува на општествените групи што се создаваат како последица на нееднаквостите. Во општеството се забележуваат различни општествени групи што се подредуваат една над друга. Гледано од овој аспект општеството можеме да го видиме како целина составена од повеќе нивоа (во латинскиот јазик зборот стратум значи ниво или слој) од каде и потекнува терминот стратификација или слоевитост. Врз групирањето влијаат три битни фактора, а тоа се: **општествената моќ, доходот или богатствата и привилегиите (престижот или угледот)**. Тоа значи дека припадниците на еден слој имаат приближно еднаква општествена моќ, приближно еднакви богатства и уживаат приближно еднаков углед.

Социјалната моќ најопшто се дефинира како можност да се влијае врз однесувањето на луѓето. Еден министер, еден директор или еден генерал можат да влијаат врз поголем број луѓе тие да се однесуваат на начин на кој не би се однесувале по сопствена волја.

Ако за некого велиме дека е угледен, тоа значи дека тој е позитивно оценет од околината. Угледот е тесно поврзан со вредностите. За таквите поединци велиме дека се вредни или ценети. И слоевите, исто така, можат да уживаат посебен углед. Во некои општества е многу ценето да се биде војник, во некои - да се биде лекар, професор итн. Која група ужива посебен углед во вашата околина, а која ужива најмал углед?

Слоевите се реални групи, а тоа значи дека постојат реални односи меѓу припадниците на одреден слој, свест дека поединецот припаѓа на тој слој, но и свест на групата дека некој конкретен поединец тука припаѓа. Припадниците имаат сличен начин на живеење со кој се разликуваат од другите слоеви. Често нив ги одликува и посебно место на живеење. Познати се елитните квартави во градовите во кои живеат високите слоеви, но познати се и периферните квартави во кои живеат работниците и други ниски слоеви.

5.2. Различни социолошки пристапи при објаснувањето на социјалната стратификација

Нееднаквостите постојат речиси во сите општества. Постоеле различни начини тие да се објаснат и да се рационализираат. Социологијата како наука гради посебен пристап кон проучувањето на нееднаквостите и кон поделбата на општеството на групи кои се различно рангирани. Тој пристап се разликува од религиозните, расистичките и другите идеологии кои ги толкувале и оправдувале разликите меѓу луѓето, давајќи им некаква природност, а со тоа и вечност. Според социолошкиот аспект, една разлика може да предизвика нееднаквост ако таа разлика е означена како нетолеранција, односно ако општествената околина ѝ даде одредено значење, позитивно или негативно.

Социологијата ги објаснува општествените нееднаквости во контекстот на општествените услови кои не се вечни, туку менливи. Општествените нееднаквости се вкоренети во општеството, а тоа значи дека се предодредени од многу други општествени фактори што се карактеристични за едно конкретно општество. Така, нееднаквостите се тесно поврзани со начинот на производството, техниките што се користат, карактерот на државата, воспитанието, образованието и др. Затоа забележуваме различни облици на нееднаквост.

Секое општество гради посебни претстави за нееднаквостите. Тие се различно претставени, на пример, во Индија, Русија и во САД. Некои општества според самата природа се поегалитарни (развиено чувство за

еднаквост), а некои не се егалитарни. Во индискиот јазик не постои зборот еднаквост бидејќи индиските општества отсекогаш се засновале врз строга хиерархија што се сфаќала како природност.

Иако социолозите нееднаквостите ги објаснуваат со влијанијата на општествените фактори, сепак и меѓу нив постојат големи разлики во поглед на тоа на кои фактори тие им придале поголемо значење. Како најважни во социолошката теорија главно се сметаат сфаќањата на марксистите, сфаќањата на функционалистите и сфаќањето на Макс Вебер.

5.3. Функционалистички теории за стратификацијата

Според функционалистите, во секое општество се развиваат елементи со кои се обезбедува опстанокот, односно функционирањето на општествата. Така, и општествената стратификација, според нив, е во функција на одржување на стабилноста на општествата.

Талкот Парсонс (1902-1979). Според него, редот, стабилноста и соработката во општеството се темелат врз вредностите. Во секое општество постои сознание за тоа што е добро, а што не е добро. Доброто е важно за функционирањето на општеството и затоа се рангира повисоко на хиерархиската скала. На пример, ако во едно општество се цени храброста, тие што ќе покажат храброст во одредени ситуации ќе се стекнат со висока положба, ќе добијат посебни привилегии и награди.

Во современите општества владеат вредности што се поврзани со работата (економските активности). Положбата на поединецот се одредува според неговото занимање. Постојат занимања што се многу важни за функционирањето на претпријатијата и функционирањето на општеството во целина. Ако некој работник во фазата на финализацијата направи грешка, таа не би предизвикала големи нарушувања во производството, за

разлика од некоја грешка направена во програмирањето, или при донесувањето на одлуките. Секогаш е потешко да се најде еден добар комерцијалист отколку еден вешт механичар. Така, занимањето на директорот секогаш е подобро наградено отколку на механичарот.

Во секое општество постои една најголема вредност. За американското општество тоа е постигнувањето индивидуален успех. До успех се доаѓа со стекнување знаења, стекнување вештини и иницијативноста. Успешните се наградени од општеството.

Во Парсонсовиот концепт за стратификација нема простор за конфликти. Бидејќи вредностите се заеднички за сите, нив сите ги прифатиле. Ако некој е неуспешен, тогаш тоа е последица на немање доволно иницијатива или желба да се успее. Директорите ги заслужуваат платите бидејќи членовите на заедницата ги вреднуваат нивните квалитети и достигнувања.

Според Парсонс, меѓу општествените групи постои комплемантарност. Бидејќи една група не е сама за себе доволна во поглед на задоволувањето на потребите, групите се неизбежно упатени едни кон други. Така, на пример, многу професионални групи во рамките на средната класа го планираат, организираат и координираат трудот на работничката класа. Всушност, на секоја класа ѝ треба другата класа за соработка, бидејќи секоја активност бара организација и извршување. На тој начин општествената стратификација добива интегративна функција во општеството.

Кингсли Дејвис и Вилберт Мур. Нивната концепција за стратификација е една од најпопуларните во функционалистичката социологија. Тие повторно тргнуваат од тезата дека нееднаквостите се карактеристични за секое општество и дека стратификацијата обезбедува стабилност во општеството. Според нив, стратификацијата се јавува како механизам преку кој се врши распределбата на активностите (улогите) во општеството. Најспособните и најталантираните поединци ги заземаат најважните улоги во општеството. Имено, извршувањето на овие

Критичарите на функционалистите им ги поставиле следните прашања: Како ќе се одреди која улога е најважна, а која не е важна, односно дали работниците се навистина неважни за едно претпријатие? Дали навистина талентираните и способните ги извршуваат најважните улоги во општеството; и дали оние кои се родени во пониските слоеви имаат можност да го докажат својот талент и да ги развијат своите способности? Дали навистина времето поминато на студии, кога поединецот стекнува високи компетенции, претставува жртвување? За подетален одговор на овие прашања види: *Социологија* од М. Хараламбос и М. Холборн (2002) стр. 28-29.

важни улоги е примамливо за сите, бидејќи тие носат со себе високи награди (доход, приходи, престиж и моќ). Но, нив не може секој да ги извршува. Поединците кои претендираат кон нив треба да поминат еден долг процес на обука, поднесувајќи притоа големи жртви. Тие кои ќе успеат се наградени добро, и тоа не само поради стекнатите високи квалификации и поднесените жртви во минатото, туку и поради пожртвуваноста во извршувањето на функциите што општеството ги оценува како важни. Стратификацијата со тоа станува еден од најуспешните механизми што овозможува секој поединец да го пронајде своето место во општеството.

Сфаќањата на Дејвис и Мур биле прифатени подоцна од многу други аналитичари. Меѓу оние кои посебно ги разработиле нивните принципи е **Питер Саундерс**. Иако тој не се согласува целосно со тој пристап, сепак, смета дека нееднаквите награди (високите награди за важните места во општеството) се најделотворните мерки за доброто функционирање на општеството. Нееднаквоста го поттикнува општествениот напредок, бидејќи, ако секој поединец се залага за остварување на сопствените интереси, тој истовремено се залага и за доброто на целото општество. На тој начин се зголемуваат богатствата, расте животниот стандард со што многу производи можат да бидат достапни за сите слоеви. На пример, во минатото автомобилот, централното греење, годишните одмори и др. биле привилегија само на високите слоеви, денес тие се достапни и за работниците.

Ако во едно општество сите луѓе се еднакво наградени и сите места имаат еднакво значење, тогаш луѓето ќе имаат сериозни проблеми со нивната мотивација за работа. Потребно е некој постојано да им дава упатства, да ги контролира и казнува за неизвршената работа.

Сфаќањето на функционалистите за тоа дека социјалната стратификација води кон интеграција на општеството била многу критикувана. Не постои таков систем кој може целосно да ги оправда нееднаквостите и целосно да го елиминира чувството на обесправеност, дискриминација или неправичност.

Ако меритократијата (наградување според заслугите) значи трка во која уште на почетокот се сите распоредени, тогаш егалитарното општество може да се претстави како совршено дефектна трка во која сите дежерно ја поминуваат патеката, без оглед на тоа кој колку е брз. (Петер Саундерс, *Социологија, и Хараламбос (2002)*).

Прашање за размислување:

Дали вие лично би биле за тоа во класот сите да добијат просечни оценки т. е. оценка на целата група со што ќе им се одземе на оние кои знаат повеќе, а ќе им се помогне на оние кои не можат да постигнат успех?

5.4. Марксистичко сфаќање за општествена стратификација

За разлика од функционалистите кои во стратификацијата виделе механизам за општествена интеграција, марксистите во стратификацијата виделе инструмент за разединување и експлоатација. Кај нив општеството е претставено како структура во која влегуваат повеќе, јасно диференцирани групи. Групите имаат противставени интереси што често води до судири меѓу нив. Затоа оваа теорија за стратификацијата се нарекува **конфликтна**.

Карл Маркс (1818-1883). Наблудувајќи ги општествата низ историскиот развој, Маркс констатирал дека во секое општество постои поделба на луѓето на две основни општествени групи, односно класи. Тоа биле владејачката класа и потчинетата класа. Единствени општества во кои не постоеле класи биле примитивните општества кога луѓето живееле ловејќи дивеч и собирајќи готови плодови во природата. Класите се појавиле тогаш кога земјоделството станало основна активност. Луѓето увиделе дека тие кои имаат повеќе земја имаат и посигурна егзистенција. Тие кои успеале први да оградат земја можеле кај себе да ги најмуваат луѓето кои останале без земја. Така, тие се конституирале како класа која ги поседува основните услови за егзистенција. Тоа наедно е и владејачка класа. За да ја одржи својата положба, таа класа била принудена да изгради апарат на владеење со што ќе го штити своето право на сопственост. Така се создале државата и правниот поредок. Сè до појавата на индустријата класната диференцијација се темелела врз сопственоста на земјата.

Прво класно општество е робовладетелското општество каде луѓето биле поделени на робовладетели кои поседувале огромни земјишни површини, и робови, кои биле сопственост на господарот, слично како што се поседуваат орудијата што можат да се купуваат и продаваат. По робовладетелството следи феудализмот каде повторно поделбата на класи се прави според сопственоста врз земјата: на феудалци и на селани кои правно му припаѓале на господарот, односно немале право

на избор каде ќе живеат и за кого ќе работат (закрепостени или врзани селани).

Појавата на индустријата донесува големи промени. Сопственоста врз земјата веќе не е единственото средство преку кое се остварува приход и висока положба во општеството. Се појавува нова класа од трговци, индустријалци и финансиери кои го користат трудот на другите луѓе. Во оваа епоха во поголема мера доаѓа до израз суштината на класните односи, кои, според Маркс, претставуваат сурова експлоатација на потчинетата од владејачката класа во името на поседувањето на средствата за производство.

Според К. Маркс, погрешно е класата да се дефинира со оглед на занимањата, иако изгледа дека работниците се група луѓе со различни занимања, а капиталистите се група луѓе кои го организираат производството. Класата претставува општествена група чии членови имаат ист однос кон средствата за производство. **Меѓу класите мора да има реален однос на меѓузависност.** Работниците, бидејќи немаат од што друго да се издржуваат, се принудени да ја продаваат својата работна сила кај капиталистите, кои го организираат производството чија основна цел е профитот. Парите што ги инвестираат капиталистите, за да го организираат производството претставуваат **капитал** од каде и потекнува нивното име капиталисти. Во такви општествени услови производството не би било можно ниту без капиталистите ниту без работниците. Меѓутоа, не треба да се сфати дека овој реален однос, кој ни изгледа комплементарен е симетрично прифатен од двете класи. Класниот однос е однос меѓу експлоататори и експлоатирани, владетели и оние со кои се владее. Според Маркс, профитот не произлегува од капиталот, туку од соодветно неплатениот труд на работниците.

Иако моќта на капиталистите потекнува од сопственоста и контролата врз средствата за производство, оваа класа си обезбедува доминиција (владеење) и во сите други области на општество. Политиката и правото ги изразуваат интересите на капиталистите. Така, Маркс зборува за односи во општествената база (производството) и односи во општествената надградба. Општествената надградба е

одраз на таа што се случува во општествената база. Имено, владејачката класа, преку системот на образованието, средствата за информирање, науката, уметноста, книжевноста итн., успева да наметне една идеологија со која ќе се легитимира и оправда нејзината доминација.

Важно во учењето за класите кај Маркс претставува учењето за "историската мисија" на класите. Тој сметал дека меѓу класите постои класна борба која претставува движечка сила на промените. Маркс рекол: *"Досегашната историја на општеството е историја на класна борба"*. Во секое општество се создава една нова класа која се стреми кон освојување на власта. Така, уште за време на феудализмот се појавиле богати трговци и индустријалци кои се бореле за превласт над аристократијата. Но, за разлика од претходните епохи, во капитализмот нова класа е работничката класа. Работничката класа ќе стане свесна за експлоатацијата и ќе се бори за преземање на власта од капиталистите, присвојувајќи ги средствата за производство. Бидејќи работниците се мнозинство, тие нема да имаат интерес да се организираат според принципите на класното владеење. Средствата за производство ќе им припаѓаат на сите, а тоа ќе биде услов за исчезнување на класите. Општеството во кое веќе не постојат класи и приватна сопственост Маркс го нарекол комунистичко општество.

5.5. Стратификациската теорија на Макс Вебер

Макс Вебер се смета за основоположник на теоријата на социјалната стратификација во социологијата. Тој тргнува од учењето за класите, но смета дека учењето за класите не е доволно за да го објасни богатството на општествените групи што се јавуваат во општеството. Според него, во општеството постојат класи кои се создаваат врз основа на сопственоста врз средствата за производство, но постојат групи кои се создаваат врз основа на угледот, како и групи кои се издвојуваат според политичката моќ. Така, тој зборува за класи, статусни групи и политички партии.

Во 1917 година во Русија избувнала првата социјалистичка револуција, под големо влијание на Марксовото учење за класите. Марксизмот бил многу популарен меѓу интелектуалците при крајот на 19 и почетокот на 20 век. Владимир Илич Ленин го прифатил и преработил целокупното Марксово учење и наедно бил организатор на работниците за изведување на револуцијата во Русија. Меѓутоа, социјалистички револуции не се појавиле во земјите со развиен капитализам, како што претпоставил Маркс, туку во неразвиени земји со феудален поредок. Во првите години по Револуцијата, Ленин констатирал дека "историската мисија", односно укинувањето на класите и воспоставувањето општество на еднакви луѓе е многу сложена задача. Тој забележал дека социјалистичкото општество се бирократизира, односно дека се создала класа на моќни и богати луѓе и класа на работници.

Класи. За Вебер класата претставува група поединци кои имаат слична положба во пазарната економија при што примаат слични економски награди. Класата секогаш е одредена од економскиот фактор. Припадниците на класата имаат слични животни можности, односно тие имаат сличен пристап кон високото образование, сличен пристап кон начинот на живеењето и др. Основната класна поделба се однесува на класата која ги поседува средствата за производство и на класата која не ги поседува. Меѓутоа, кај припадниците на класата која не ги поседува средствата за производство забележал повеќе различни занимања кои не се вреднуваат подеднакво на пазарот. Така, тој разликува четири класи, и тоа: **горната класа - сопственици; менаџери (бели манџетни); ситна буржоазија; мануелна работничка класа.**

За разлика од Маркс, Вебер сметал дека не е оправдано поделбата во општеството да се сведе само на две класи - буржоазија и пролетаријат. На пример, менаџерите не се сопственици на капиталот, но поради нивната функција тие се добро наградени од сопствениците, а уживаат и висок углед. Оваа класа има тенденција постојано да се проширува со што го отфрла сфаќањето дека класите водат кон поларизација и противставеност, односно до вооружен судир меѓу класите. Според него, постојат други начини за изразување на интересите, на пример, штрајк, саботажи врз машините, забошотување и др.

Статусни групи. Економската моќ (богатствата), според Вебер, е важна, но таа не е единствена детерминанта на социјалната моќ како што сметал Маркс. Така, постојат групи во општеството во кои членовите имаат сличен статус. Ако класите се одредени од економскиот аспект, тогаш статусот е одреден од престижот (угледот) што поединците го имаат во општеството. Некои занимања, некои етнички или религиозни групи различно се вреднувани, а тоа значи дека големината на нивниот углед е различна. Припадниците на една статусна група имаат приближно еднаков углед. Кај нив постои свест за својата статусна положба, што не е случај и со класите. Привилегиите се стекнуваат на тој начин што другите групи во околината имаат позитивно (или негативно) мислење за

соодветната група. Кога околината има негативен став кон некоја група привилегиите се многу мали. Таков е случајот, на пример со комуналните работници, шверцерите и препродавачите, како и кон некои етнички групи.

Класната припадност не секогаш значи и статусна припадност. Тие кои делат иста класна положба не мора да делат иста статусна положба. На пример, новопечените богаташи понекогаш се исклучени од високите друштва (статуси) поради тоа што нивните стилови на однесување, погледите или начинот на живеење се разликуваат од другите припадници на тој слој. Во рамките на една класа можат да постојат повеќе статусни групи, и обратно.

Политички партии. Дејствувањето на политичките партии во современите општества може значително да влијае на стратификацијата, независно од економските богатства и угледот. Политичката партија е во тесна врска со стекнувањето моќ. Моќта е особено важна, бидејќи ги доближува поединците до основните ресурси и општествените богатства. Политичките партии често дејствуваат во контекстот на одредени класни или статусни состојби, односно ги штитат интересите на класите или статусите.

5.6. Општи тенденции во современите анализи на социјалната стратификација

При анализите на современите тенденции во областа на социјалната стратификација често и денес се забележува употребата на термините структура и состав. Поимот структура во социологијата е пренесен од градежништвото, каде претставува одреден начин на градење. На пример, структура на еден минерал значи дека тој е анализиран и е утврден, не само внатрешниот состав, туку соодносот на елементите од кои тој е составен. Социјална структура, слично како при анализата на минералите, настојува да ни го претстави општеството како една целина, давајќи информации и за деловите и односите што постојат меѓу нив.

Учењето за класите се појавило со развојот на капитализмот како резултат на јасното групирање на

Во минатото класниот конфликт се остварувал на поинаков начин

големи групи луѓе (класи) и отворените судири меѓу нив. Марксовата и Веберовата концепција за стратификацијата ги даде основните насоки по кои натаму се развивале концепциите за стратификацијата. Вебер (1864-1920) живеел подолго од Маркс (1818-1883) и можел да ги согледа промените што се случиле во капитализмот при крајот на 19 и почетокот на 20 век. Всушност, општествата не се статични. Нивните состави постојано се менуваат со што се менуваат положбите на групите во нив. Вебер забележал дека занимањата постојано се зголемуваат и се насочил кон нивно проучување.

Проучувањето на стратификацијата била, и сè уште е, најактуелна тема во социологијата. Марксовиот и Веберовиот пристап имале многу приврзаници. Современите анализи главно тргнуваат од овие два пристапи.

Ерик Олин Рајт се инспирирал од Марксовата теорија за класите. Тој сметал дека англиското општество по Втората светска војна е класно општество. Класите претставуваат групи што имаат различни и противставени интереси. Се обидел да ги надмине границите на марксистичката теорија во објаснувањето на средната класа. Припадниците на средната класа не се сопственици на средствата за производство, но, сепак, тие не можат да се класираат меѓу работниците. Основен критериум според кој тој ги поделил класите претставува **степенот на контрола врз средствата за производство, инвестициите и работната сила**. Тој разликува три класи: **буржоазија** - која има контрола врз средствата за производство, контрола врз инвестициите и контрола врз работната сила; **пролетаријат** - нема никаков вид на контрола; **ситна буржоазија** - самовработени (ситни трговци, ситни производители) кои не вработуваат и не експлоатираат работна сила, односно тие немаат контрола врз работна сила, иако имаат контрола врз производството.

Менаџерите, раководителите, технократите и други раководни кадри имаат одреден степен на контрола врз работната сила и производството, но немаат контрола врз инвестициите.

Џон Голдторп ја следи веберовата традиција во проучувањето на стратификацијата. Тој тргнува од два критериуми и тоа: **ситуираноста на пазарот и**

ситуираноста во процесот на трудот. Ситуираноста на пазарот покажува колку едно занимање е барано на пазарот. За него било важно дали некој е работодавец, самовработен или вработен. Комбинирајќи ги двата критериуми, забележал постоење на седум класи кои можат да се кристализираат во три класи:

- **службеничка класа**, што ја составуваат две класи; високи стручњаци, менаџери и сопственици, но и нижи стручњаци, менаџери во мали фирми, администрација;
- **посредничка класа**, што ја составуваат три класи; (рутински немануелни работници, ситни сопственици на мали фирми, техничари од низок ранг);
- **работничка класа**, што ја составуваат: квалификувани мануелни работници и полу-квалификувани и неквалификувани работници.

Според Голдторп класната положба е одредена од положбата на семејството, а не од положбата на поединецот. Во практиката положбата на семејството е одредена од мажот кој има највисока положба.

Теоријата за класите на Голдторп била критикувана. Една од критиките се однесува на произволноста во класификациите. Него најмногу го нападнале феминистките кои биле против неговото сфаќање дека еден машки член го одредува статусот на семејството. Со тоа неговото прикажување на структурата ги опфаќа само машките занимања. Познато е дека постојат занимања кои исклучиво ги извршуваат жени, како што се: секретарки, негувателки, медицински сестри, шивачки во текстилна индустрија и др.

В. Ранциман има нов пристап во проучувањето на стратификацијата, односно ги обединил марксистичкиот и веберовскиот пристап. Во анализата на социјалната структура поаѓа од улогите. Улогата претставува однесување кое е институционално обликувано кон чии носители постои уверување дека се тие способни нив да ги извршуваат. Најважни се работните улоги. Невработените немаат работни улоги и нивното групирање се врши според другите улоги. Така, на пример, ако еден од сопружниците нема работа тогаш се класифицира според занимањето на брачниот партнер, бидејќи делат иста економска моќ.

Прашање за размислување:

Дали, ако жената е директор, а мажот е механичар положбата на семејството не може да ја одреди занимањето на жената?

Како е во вашата средина?

Денес животот на работниците се разликува од оној во 19 век

Дали навистина класите исчезнуваат

Важен критериум во групирањето претставуваат можностите за напредување, т. е. можностите да се гради кариера. Класата, претставува збир на улоги што се разликуваат според нивната економска моќ и според нивната природа. Економската моќ на улогите е поврзана со три критериуми, и тоа: **сопственоста; контролата** (право да се управува со средствата за производство и со работната сила); **посебна положба на пазарот** (посебни способности и квалификации што се барани на пазарот); Тој разликува седум класи: **горна класа, горна средна класа, средна средна класа, нижа средна класа, квалификувана работничка класа, неквалификувана работничка класа и поткласа**. Најгорната класа ја составуваат крупните сопственици на средства за производство, виши менаџери и оние чии занимања се барани на пазарот. Средната класа ја составуваат три нивоа меѓу кои постојат многу големи разлики. Така, разликата меѓу вишите менаџери и функционери и немануелните рутински занимања е многу голема. Во поткласата влегуваат луѓето кои живеат од социјална помош и поединци кои немаат никаква економска улога.

5.7. Ослабување на класниот концепт за стратификацијата

Класниот концепт на структурирање на општеството беше доминантен сè до седумдесетите години на 20 век. Некои социолози сметаат дека класите веќе не постојат. Меѓу социолозите што сметаат дека класата е мртва се австралиските социолози **Јан Пакулски** и **Малколм Вотерс**. Според нив, класата веќе не е во мода, дури и социолозите кои не се по модата со класите веќе не можат да ја објаснат реалноста.

Според нив, денес општествата се диференцираат според различни критериуми. Свеста за припадност кон некоја класа е многу ниска, за разлика од свеста за припадност кон некоја етничка група, професија, политичка партија и др.

Во постмодернистичките концепции за стратификацијата, на економската моќ (доходот, богатството)

му се дава помало значење. За нив поважна е културата, односно вредностите. Новите општествени слоеви, според Пакулски и Вотерс, ги составуваат припадници на одредени поткултури. Во еден слој припаѓаат луѓе со сличен стил на живеење, со исти вкус и тн. не постои трајна приврзаност кон слојот бидејќи поединците можат да ги менуваат своите стилови и вкусови. Активности што се во мода уживаат поголем углед. Така, на пример, еден ТВ- водител или новинар има повисок статус од еден механичар кој заработува повеќе. Во современите општества образованието, квалификациите и професионалните вештини се поважни од класното потекло. За современите луѓе е важно да се борат за заштита на околината отколку да се преокупираат со класни судири. Класите веќе не се интересни бидејќи богатствата се порамномерно распоредени. Многумина поседуваат куќи, заштеди, можат да патуваат, со што тие треба да работат само на својот *имиџ*. Основен критериум според кој се класифицираат поединците претставува потрошувачката. Луѓето кои носат одредени марки, јадат здрава еколошка храна се припадници на елитните слоеви.

Класите сè уште се актуелни кај многу социолози. Еден од поборниците на теоријата на класата е **Дон Вестергард**, за кого поединците сè уште се групираат според нивната економска состојба. Во современите општества поларизацијата во економски поглед е поизразена. Растат приходите на горните класи (високата и средната), а се намалуваат доходите на работниците и другите нижи слоеви. Исто така, расте и моќта на високите класи. Тоа е последица на процесите на приватизација и на неолибералните тенденции при што распределбата на доходите ја одредува пазарот. Со оглед на високата стапка на невработеност и монополската поставеност на транснационалните компании како логична последица е намалувањето на платите и високите профити на компаниите од кои најголема полза имаат сопствениците и менаџерите.

Факт е дека денес за класите се зборува помалку. Во тој контекст, Хенриет Бредли вели: *"Класиите не исчезнале, бидејќи холиивичариите веќе за нив не*

Дали облекувањето според некои марки како што е: "Версаче", "Трусарди", "Пјер Карден" и др. значи дека некој припаѓа на повисоките слоеви? Дали некој што не е вработен или има мала плата може да се облекува во овие познати модни куќи? Дали поединец кој има екзистенцијални проблеми мисли која претстава денес игра во театарот, или која цез-група ќе гостува наскоро. Зошто сиромашните би избрале животен стил како сиромашни? Кои се припадници на највисокиот слој во вашата околина?

зборуваат". Класата, со тоа станува еден од модалитетите меѓу многите други елементи во социјалната хиерархија. Класата и денес претставува критериум за разликување на поединците.

5.8. Основни класификации во општеството

Стратификацијата или слоевитоста на општеството ни помага да дознаеме кои се основните групи од кои е составено општеството и како се тие подредени. Поделбата на општеството на различни групи можеме да ја направиме според различни критериуми. Вообичаено во социологијата се спроведуваат повеќе критериуми.

Класификација според занимањата. Ова е многу честа типологија, но и многу сложена. Статистиката ни покажува постоење на над 5000 занимања.

Најопшта поделба на занимањата е онаа на мануелни (физички активности што се извршуваат со рака) и немауелни занимања (главно умствени активности).

Статистиката ни покажува дека постои тенденција на намалување на мануелните занимања, тенденција особено засилена по 70-тите години на 20 век. Тоа е последица на зголемувањето на продуктивноста на трудот во индустријата, така што се зголемува бројот на вработувањата во услужните дејности.

Во Р. Македонија меѓу вработените сè уште е голем бројот на мануелните работници. Анализата на постојните статистички податоци ни ја дава следнава слика.

Меѓутоа, 51% од вработените лица се со средно стручно образование. Тоа не значи дека сите тие

Мануелни занимања

1. Квалификувани мануелни работници: оператори на машини, механичари, електротехничари, автомеханичари;
2. Полуквалификувани мануелни работници (контролори на квалитет, работници на подвижна лента);
3. Неквалификувани мануелни работници, помошници, реквизитери.

Немануелни занимања

1. Рутински немауелни работници (секретари, шалтерски службеници, архивисти);
2. Средни немауелни занимања (учител, медицински сестри, библиотекари);
3. Високи немауелни занимања (лекари, книговодители) итн.

Работници без квалификации	22,3%
Полуквалификувани (ПКВ)	2,3 %
Квалификувани и високо квалификувани (КВ и ВКВ)	5,1
	29,1%

припаѓаат во категоријата немануелни работници. Повеќе од една третина се вработени во индустријата.

Многу е тешко да дојдеме до податок за рутинските немануелни работници што главно се со средна стручна подготовка. Со високо (и вишо) образование се 19,4 % од вработените. Сепак, во последно време се бележи пораст на вработените во услужниот сектор, а тоа наедно значи тенденција на пораст на немануелните занимања.

Класификации според доходот. Многу важна типологија на општествените групи е онаа што е направена според доходот. Доходот може да биде плата добиена за вршење на некое занимање, пензија, алиментација и др. Со доходот тесно е поврзан и приходот, кој претставува одреден вид добивка во однос на сопственост (изнајмување стан, земјиште, приход од вложен капитал). Вкупните приходи се состојат од паричните приходи од сите постојни извори, од кои потоа се одделуваат таксите (данок, персонален данок, ДДВ, данок на добивка и др). Платите сè уште се најважниот извор на доход, иако постои тенденција учеството на платите во вкупните извори на доходи да се намалува. Така, во Велика Британија, растат приходите од социјална помош и разни други приходи во однос на сопственост. Тоа значи дека расте бројот на невработените, пензионерите и други кои стекнуваат право на користење социјална помош. Поради недостиг на работни места луѓето денес сè повеќе се ориентираат кон самовработување, односно отворање на мали фирми како единствен извор на приходи.

Ако луѓето ги делиме со оглед на добивката ќе забележиме значајни нееднаквости. Разликите во доходот ги создава категориите богати и сиромашни. Во 20 век доаѓа до намалување на разликите во доходите и богатствата. Тоа намалување трае до 1990 година. Денес се забележува тенденција богатствата да се концентрираат кај помал број луѓе. Во 1994 година 10% од најбогатите луѓе поседувале 51% од богатствата.

5.9. Горна, средна и ниска класа

Кога станува збор за општествената стратификација денес една од најприфатените поделби на општествата е

Жените денес стануваат значителна работна сила. Тие главно се занимаваат со рутински немануелни занимања. Но, многу од вработените жени извршуваат полуквалификувани и неквалификувани мануелни работи. Во Р. Македонија 52,2% од вработените жени се со средно стручно образование, 19,2 % се со нецелосно основно, а 12,2 се со високо образование.

Прашања за размислување:

Како во вашата средина се рангирани еден автомеханичар и еден службеник на шалтерите во Македонски пошти?

Луѓето се разликуваат и според богатствата. До податоци за богатството се доаѓа тешко. Вообичаено богатство вклучува: земја, хартии од вредност (акции, обврзници), штедни влогови, куќи, автомобили, уметнички дела, накит и др. Постои богатство со кое се финансира производството и него го нарекуваме капитал (акции) и богатство со кое се финансира потрошувачката, со кое се градат стиловите на живеење (куќи, базени, накит...).

Прашања за размислување:

Распрашајте се какви си даноци се плаќаат во вашата околина? Дали луѓето што имаат мали плати исто така, плаќаат данок?

Ѓон рокфелер бил најбогат човек на 20 век. Бил познат по неговото хоби, по улиците да им дели парички на сиромашните

Понекогаш рестораните имаат статусни обележја

поделбата на горна, средна и ниска класа. Ваква класификација првпат се сртенува кај американскиот социолог **Лојд Ворнер**. Ворнер спровел истражување во неколку мали градови во САД, каде што луѓето требало сами да одредат во која класа тие припаѓаат. Врз основа на добиените податоци е направена скала од шест нивоа. Типологијата е правена врз основа на два критериуми: **моќта и угледот**. Станува збор за следните нивоа:

Супериорна класа: супериорно-супериорна и супериорно-инфериорна;

Средна класа: средна супериорна и средна инфериорна;

Инфериорна класа: инфериорно-супериорна и инфериорно-инфериорна.

Од поважните анализи што укажуваат на поделбата на општеството на три класи е онаа што ја направиле **Џон Вестгард и Хенриета Реслер** во 1975 година. За нив приватната сопственост сè уште е клуч за разбирање на класната поделба.

Имајќи ги предвид досегашните анализи на стратификацијата ни изгледа посоодветно во анализата на современите состојби да го користиме терминот класа, односно класи. Терминот класа првпат бил употребен во антички Рим за да се означат различни групи на даночни обврзници. Иако современото учење на класите почнува со Карл Маркс, новитевидување на класите значително се разликуваат од оние дадени во 19 век. Класниот концепт ни изгледа посоодветен, бидејќи на преден план го истакнува економскиот аспект во диференцирањето (доходите). Терминот слој ќе се однесува на групите во кои припаѓаат поединци со слични карактеристики во рамките на една класа.

5.9.1. Горна класа

Во оваа класа влегуваат сопствениците на големи фирми, директорите на големите компании, врвни стручњаци, политичари и др. Во развиените земји бројот

на припадниците на оваа класа е 1-2% од вкупното население, но ним им припаѓаат повеќе од половина од богатствата. Менаџерите и други високи експерти припаѓаат кон оваа класа, бидејќи имаат многу високи доходи. Платени се добро за да им служат добро на сопствениците. Тие имаат исти интереси со сопствениците и затоа се нарекуваат сопственици во сенка.

Во развиените земји денес доминантен облик на сопственост претставува **акционерскиот капитал** што се состои од многу сопственици кои поседуваат акции. Со акционерските претпријатија не управуваат сопствениците на акциите туку т. н. **управни одбори**. Според критериумот сопственост врз капитал, акционерите, исто така, би се вброиле во високата класа, со што бројот на припадниците во оваа класа значително би се зголемил. Но, тоа не е така. Поради големиот број акционери управувањето со компаниите го преземаат менаџерите кои имаат поголема моќ од самите акционери. Преземањето на управувањето на претпријатијата од менаџерите се нарекува **менаџерска револуција**.

Во Република Македонија 4,3% од вработените се работодавци, односно сопственици што вработуваат работници. Многу од нив не се сопственици на крупен капитал, туку сопственици на мали и средни претпријатија. Само 1,1% од вработените примаат плати од 40 000 денари и повеќе.

Денес на врвот во горната класа се наоѓаат финансиските магнати, односно оние кои се занимаваат со парични трансакции (брокери, банкари, директори на фондови). Тие воспоставуваат контрола врз инвестициите и капиталот.

Карактеристики на горната класа. Горната класа е затворена. Тоа значи дека меѓу припадниците на оваа класа се одржуваат блиски контакти, а се затворени за комуникација со припадниците на долните класи. Главно се склучуваат бракови меѓу припадниците на оваа класа со што се зголемува нејзината моќ. Овде сродството игра важна улога. Постои еден вид на семејна солидарност при што се искористуваат семејните врски и пријателствата за да се дојде до важни информации и инвестициони ресурси. За да се одржат контактите се создаваат

Високата класа е прилично заградена

Во Велика Британија најдобро платен менаџер е Лорд Хансон од компанијата „Хансон труст“ кој заработува милијарда и петстотини фунти годишно.

Прашања за размислување:

Како се станува член на горната класа во вашата средина?

Припадниците на горната класа се сретнуваат во посебни клубови кои самите ги формираат. Такви се на пример: Ротари клубот, Лајонс и други.

различни клубови, се организираат приеми, добротворни забави, аукции и сл., чија цел е зацврстување на врските, како и изразување на социјалната припадност.

Во горната класа може да се влезе преку склучувањето брак, но и ако се добие наследство. Денес во современото општество главно припадниците на горната класа се богати наследници. Најбогати луѓе во Велика Британија се тие кои поседуваат земја. Станува збор за земјишната аристократијата која ја задржала својата положба, инвестирајќи и во други дејности. Најбогато семејство е кралското семејство.

Македонското општество сè уште се реструктурира. Горната класа е во фаза на создавање и не постојат единствени критериуми за тоа како се влегува во горната класа. Ако се тргне од занимањето, ќе се забележи дека најгоре се наоѓаат државните функционери (законодавна, извршна и судска власт), директорите на успешни фирми („Скопска пивара“, „Телеком“, осигурителни компании), високи службеници, дипломати и др. Тоа се 4,8% од вкупниот број вработени. Ако се тргне од доходот ќе се забележи дека мал процент од нив (3-4%) имаат високи приходи, 70% од овој слој имаат просечни плати. Тоа ни покажува дека во нашето општество при рангирањето најбитен фактор претставува социјалната моќ, зад која следи угледот, а дури потоа следи доходот.

Горната класа е владејачка класа, а тоа значи дека таа има големо политичко влијание во општеството, односно влијае врз донесувањето важни одлуки во општеството. Претставниците на високата класа не мора да бидат во власта, односно во државниот апарат за да владеат. Тие имаат изградени канали преку кои го остваруваат своето влијание. Горната класа систематски дејствува во создавањето на политичките елити. Тоа го прави преку образовниот систем кога директно инвестира во елитни универзитети, но и директно финансирајќи ги кампањите на политичарите.

Денес социолозите укажуваат на постоењето **глобална капиталистичка класа или транснационална капиталистичка класа**. Таму припаѓаат директорите на транснационалните компании и нивните локални партнери, функционерите на националните влади кои

создаваат услови со кои ќе ги привлечат овие компании во нивните земји и потрошувачки настроените елити.

5.9.2. Средна класа

Проучувањето на средната класа било во центарот на интересирањето на социолозите кои ја проучувале социјалната стратификација.

Проширувањето на средната класа се поврзува со неколку важни фактори.

Растењето и усложнувањето на претпријатијата. Појавата на големи претпријатија со развиена структура (многу одделенија), ја наметнала потребата од најмување раководни лица.

Новата улога на знаењето. Претпријатијата сè повеќе имаат потреба за експерти од различни области (технологии, менаџмент, човечки ресурси). Тоа довело, според англискиот социолог А. Гиденс, до создавање на класа на носители на признати вештини кои не се сопственици на средствата за производство, но заработуваат добро, продавајќи ги своите интелектуални способности, стекнати преку образованието.

Зголемувањето на ингеренциите на државата во втората половина на 20 век како резултат на што се зголемува бројот на државните функционери и се зголемува бројот на немануелни занимања. Се зголемува потребата од професори, потребата од услужен персонал, банкари, осигурителни компании, здравствени работници итн.

Средните слоеви се една од најнехомогените групи што го отежнува дефинирањето на нивните припадници. Во него, на пример, спаѓаат касиерките и секретарките, но и раководители, универзитетски професори и др. Поради тоа вообичаено се зборува за повеќе средни слоеви. Нивоата во средните класи се разликуваат според висината на доходот, видот на занимањето и условите за живеење.

Во горните нивоа на средните слоеви се наоѓаат менаџерите, професорите, стручњаците, директорите, односно сопствениците на малите и средни претпријатија и др. Се смета дека бројот на сопствениците на малите и средните претпријатија се зголемува во однос на другите

Насекаде во светот средната класа ја чинат носителите на признати вештини.

категории. Тие уште се нарекуваат и **самовработени**, односно самите си обезбедуваат работни места при што остваруваат релативно високи приходи. Во Р. Македонија процентот на лицата кои работат за сопствена сметка изнесува 10,5%. Меѓутоа, многу од овие лица не остваруваат високи приходи. Тоа се таксисти, колонијални и други сопственици на мали фирми кои не вработуваат друг персонал.

Стручњаците претставуваат посебна категорија во високото ниво на средните класи. Нивниот број во текот на целиот 20 век се зголемува. Виши стручњаци се: судии, адвокати, правници, архитекти, економисти и др. Во Р. Македонија во оваа категорија спаѓаат 10,7% од вкупниот број вработени. Но само 2,6% од нив имаат плати над 30 000 денари; 32,1% - до 20 000 денари, а 49% примаат просечни примања (од 8000 до 12 000 денари). Иако станува збор за релативно ниски примања во овој слој, дури и за наши услови, сепак тука спаѓаат стручњаци со занимања што во нашата средина имаат висок углед.

Стручњаците претставуваат посебни професионални групи кои имаат привилегирана положба на пазарот на трудот. Таа положба произлегува од нивното настојување самите да се претставуваат како група која извршува значајни работи од општ општествен интерес. На пример, инженерите истакнуваат дека работат во интерес на развојот; правниците - во интерес на заштита на правото; лекарите - во интерес на здравјето итн.

Сепак, многумина не веруваат во тврдењето дека стручњаците се насочени кон остварување цели во интерес на општеството. Според американскиот социолог Рајт Милс правниците ги штитат интересите на моќните. Тие ги советуваат сопствениците како да ги минимизираат даноците, како да постигнат најдобри договори и сл. Бидејќи ги заштитуваат интересите на богатите, тие се добро наградени.

Половата припадност игра голема улога во распределбата на доходите. И кога имаат исти занимања и извршуваат исти работи жените заработуваат помалку од мажите.

Во ниските нивоа на средните слоеви влегуваат наставниците во училиштата, медицински сестри, социјални работници, библиотекари и др. Нижите средни слоеви според висината на доходот не се разликуваат многу од мануелните работници и занимања. За разлика од нив,

Дали во вашата средина стручњаците се целосно посветени на целите на заедницата, хуманоста и напредокот? Дали за лекарите е првенствено важно здравјето на пациентите? За архитектите - убава естетска околина; за инженерите - технички напредок и развој; за судиите - задоволување на правдата.

Во развиените земји жените без оглед која работа тие ја извршуваат заработуваат 25% помалку од нивните машки колеги. Од занимањата што се вреднуваат највисоко во Р. Македонија само 26,3% извршуваат жени, а 18,1% од вработените жени се неплатени семејни работници.

тие имаат поредовни плати, поголеми можности за напредување и други привилегии. Изгледа дека во нашата средина е значително застапен овој слој. Така, техничарите, службениците и вработените во услужните дејности претставуваат 31% од вкупниот број вработени лица.

Најнискиот слој од средната класа го составуваат рутинските немануелни работници (нижи службеници, секретарки и тн.). Кај овие занимања не постои креативност и иницијатива. На пример, еден шалтерски службеник во пошта, еден архивар, кој цел ден заведува предмети, касиерките во супермаркетите, се занимања за кои не се потребни посебни вештини. Овие занимања се слични на рутинските работи на подвижната лента во фабриките. Меѓутоа, тие имаат повисок статус од мануелните занимања поради работните услови, можностите за напредување и сигурноста на работното место.

Околу 75% од рутинските немануелни занимања ги извршуваат жени? Зошто е тоа така? Проучувањата покажуваат дека жените службеници многу помалку напредуваат од мажите.

5.9.3. Работничка класа

Кои луѓе се нарекуваат работници? Во оваа класа спаѓаат луѓето што извршуваат мануелни занимања. Тоа се занимања во кои доминира физичкото напрегање, односно користењето на рацете од каде потекнува и терминот мануелни (main има латински корен и значирака). Овде главно спаѓаат работниците кои се вработени во индустрискиот сектор, т. е. работниците кои се непосредно вклучени во производството.

Бројот на припадниците на оваа класа бил највисок во 60-тите години на 20 век (49%). Денес во развиените земји овде спаѓаат до 25% од вработените (Франција - 23%; Велика Британија - 18%). По 1970 година бројот на работниците вклучени во производството се намалува. Тоа е последица на процесот на деиндустријализација, укинување на тешката индустрија (металургија, рударство), но и поради воведувањето автоматизација во производството со што станува непотребен голем дел од мануелните занимања. Новите занимања од овој вид се концентрирани во електронската индустрија, хемиската и автомобилската индустрија и други нови гранки на производството.

Работник во автомобилска индустрија.
Дали е тој мануелен работник?

Овие занимања вообичаено се слабо платени и со многу мали изгледи за напредување. За да се извршуваат овие занимања не е потребно високо ниво на образование, што влијае врз тоа работниците да бидат лесно заменливи.

Работничката класа не е хомогена. Обично се разликуваат три слоја: **неквалификувани работници, полуквалификувани и квалификувани работници.** Квалификуваните мајстори имаат повисоки плати, посигурни работни места и поголем углед од другите работнички слоеви.

Слоевите во работничката класа немаат исти интереси. Некои работници се синдикално организирани, а некои не. Во рамките на некои работнички занимања постои повисок степен на идентификација со групата. Степенот на идентификација е тесно поврзан со стопанската гранка. Кај работниците кои се вработени во постарите индустриски гранки (металургијата, бродоградбата, рударството) се забележува поизразена свест за припадност кон класата. Се смета дека тоа е последица на пренесување на пролетерската традиција од генерација на генерација.

Поткултурата на работниците. Работничката класа во денешни услови е една од најмалку проучуваните класи, за разлика од средните слоеви кои се најпроучувани. Анализите главно се насочени кон културниот аспект на работниците, односно работничката поткултура и начините на живеење. За работничката класа во 19 век Фридрих Енгелс рекол дека работниците имаат други мисли и идеали, други обичаи и морални принципи различни од оние на припадниците на буржоазијата. Денес, иако тој јаз меѓу начинот на живеење не е толку голем, како што бил во 19 век, сепак постојат разлики што влијаат на тоа работниците да претставуваат класа која се одликува со посебни карактеристики.

Англискиот социолог **Дејвид Локвуд** укажува дека кај работниците преовладува фаталистичката свест. Фатализмот е израз на помирливост (пасивност), односно свест дека не може да се измени состојбата. Тие се насочени кон сегашнината без големи планови за иднината. Соработниците истовремено се добри пријатели и добри соседи. Во оваа група се живее за целите на колективот и не преовладува чувството на пресметливост, рационално дружење, какво што се забележува кај средните слоеви.

Прашања за размислување:

Дали денес во вашата околина другарствата се засновани врз солидарност или тоа се дружења со поставена цел, за да се оствари добивка во иднина во смисла: "Треба да се дружиме со 'тој', бидејќи може да ми се најде во некоја пригода?"

5.10. Карактеристики на работничката класа денес

Буржоазирање. Положбата на работничката класа денес е изменета. Кај работниците се забележува зголемена насоченост кон потрошувачката. Некои социолози сметаат дека кај работничката класа, особено меѓу припадниците на високите слоеви во таа класа, се јавува настојување да го имитираат животниот стил на средните слоеви. Висината на нивните плати во развиените земји им овозможува подолго време да поминуваат во супермаркетите, рестораните и сл. Можноста да работат и нивните сопруги (по двајца во едно семејство) уште повеќе ја зголемува нивната куповна моќ. Така, ако во 19 век општеството било претставувано во облик на пирамида каде на врвот била малубројната буржоаска класа и многу припадници на ниските слоеви, денес тоа личи на петаголник каде најголем број луѓе се вбројуваат во средните слоеви. Процесот во кој работниците сè повеќе се приближуваат кон средната класа се нарекува **буржоазирање**.

Според многумина аналитичари денес работничката класа е разединета. Веќе не постојат работнички населби од типот на Железарница, каде работниците се и географски блиски. Во едно проучување, што го спровел **Голдторп** во Велика Британија, се констатирало дека работниците имаат исклучиво инструментален однос кон работата. Основна цел била да се заработи повеќе. Меѓутоа, кај нив не е забележано настојување да се бараат пријатели од средната класа, туку спротивно на тоа, нивните пријатели биле од истата класа. Според овие анализи постои нова работничка класа чии главни карактеристики се: **стекнување сопственост** (куќи, станови, возила) и **припадност кон групата поради инструментални цели** (инструментален колективизам). Така, новиот тип работник се нарекува **приватизиран инструменталист**.

Пролетеризирање. Новите студии за работниците покажуваат дека работничката класа има слични карактеристики како онаа во 19 век. Тоа е последица на промените во областа на трудот, односно високата стапка

Буржоазирање или потреба за рекреација

Во 70-години на 20 век, работничките квартали беа реалност

Работничката класа и денес е со слични карактеристики како во 19 век

И денес голем број на жени се работнички во текстилните индустрии

на невработеност и несигурноста на работните места. Основен интерес на работниците е да ја зачуваат работата, а заработувачката е на второ место. Опаѓа улогата на синдикатите. Тоа води кон **пролетеризација** т. е. положба на работниците која се карактеризира со ниски плати, низок животен стандард, слаба заштита и др.

Во нашата средина проблемите сврзани со работничката класа се многу поразлични од оние во развиените земји. По 1990 година бројот на лицата вработени во индустријата значително се намали. Денес таму се вработени околу 20% од вкупно вработената работна сила. Сепак, 29,1% од вработените лица се сметаат за работници, односно НКВ, ПКВ, КВ и ВКВ работници (ранг според работничките класификации). Транзицијата најнегативно се одрази врз работничката класа. Положбата на работниците значително се влоши. Така, 60% од вработените во индустријата земаат плата до 8.000 денари (тоа е 68% од просечниот нето личен доход). Најмногу од нив се вработени во текстилната индустрија (27%). Кај работниците сè уште опстојуваат претставите за работата од претходниот систем, кога работничката класа уживаше повеќе привилегии (сигурно место, високи плати, учество во управувањето и др).

Поткласа. Најнискиот слој во општеството не припаѓа на работничката класа. Постојат различни имиња за луѓето кои не можат да се вбројат во ниедна класа, на пример: социјално исклучени, резервна армија на трудот, невработени, сиромашни и др. Во оваа група спаѓаат невработените. За припадниците на оваа група К. Маркс го употребил зборот лумпенпролетаријат, што значи отфрлено сиромашно население (отфрлена население). Тоа се работници кои ги изгубиле своите работни места, децата на работниците кои не можат да најдат работа, емигранти и припадници на одделни етнички групи (малцинства). Во Америка, на пример, поткласата е составена од Афроамериканци и Хиспаноамериканци (Порториканци), во Франција - од Магребанци, а во Велика Британија - од Индијци и Азијати. Денес аналитичарите го користат терминот поткласа. Бројот на припадниците на поткласата денес се зголемува во сите општества.

6. РОДОТ И ПОЛОТ

6.1. Родот и биологијата

На почетокот сметавме дека не е неопходно посебно да се задржуваме и да ги објаснуваме биолошките разлики меѓу половите, зашто сметаме дека се очигледни. Но, сепак, е потребно барем да истакнеме дека битната разлика меѓу половите произлегува од разликите во органите за човековата репродукција (органите за размножување). Исто така, важно е да се истакне дека при создавањето нова човечка единка подеднакво е важна улогата на двата пола. Половите органи, кои се анатомски различни, служат како знак главно за разликување меѓу мажите и жените, им овозможуваат на сите деца да прават разлика меѓу нивната мајка и нивниот татко, како и меѓу нив и нивните родители. Во тоа никој не се сомнева, зашто разликите се очигледни. Но, кај некои народи, да ги наречеме примитивни, како Абориџините во Австралија, менструалната крв ги разликува многу повеќе од анатомските органи, а кај Гвајаките во Амазонија квалитетот на добар ловец ги разликува мажите од жените. Лошиот ловец, кој не успева да улови дивеч го сметаат за жена. Ова не тера да помислиме дека полот не е секогаш утврден, туку се конструира или означува одреден културен, општествен или политички статус кој им се придава на човечките суштества.

Иако мажите и жените имаат еднаква природна функција за опстанок и репродукција на човекот и воопшто на човечкиот род, во општеството се забележуваат разлики меѓу мажите и жените. Ако во современиот свет, а уште подобро порано, се погледне во општеството како живеат мажите и жените ќе помислиме дека тие припаѓаат на два различни света. Во најопшта смисла, сè уште е голем бројот на жените кои своето време го посветуваат на одгледувањето на децата, нивното воспитување, приготвување храна, средување на куќата итн. Тоа се смета за нејзината природна предодреденост. Имено, со тоа што жената раѓа и се припишуваат и низа други активности што немаат природен карактер, а се вршат од оној кој за тоа има некоја природна способност.

Преку игрите социјализацијата на улогите е најуспешна за размислување.

Прашање за размислување:

Дали мажите и жените во нашата земја се равноправни?

За своите права жените се бореле жестоко

Според некои автори, во последните триесетина години социологијата на жените се труди да конституира една социологија на полот или родот. Така, се истакнува дека најголем непријател на жените не е мажот, туку системот што создава тегобност и ги притиска жените. Нејзиниот статус поврзан со наследството е во наследство натурализиран. Децата постојано се вбројувани во наследство на нивните родители, особено на татковците. В селo имотот го наследуваат најчесто најстарите синови, ќерките не се сметаат, тие се сопруги на нивните мажи. Се покажува како машката супериорност интериоризира кај жените идеи дека тие немаат права кои се резервирани само за мажите.

Во некои француски проучувања се покажува дека во 80% од општествата жените се во неповолна положба. Само во 20% општества изгледа дека жените успеале да се спасат од притисоците. Но, и во современите општества притисоците постојат и се изразуваат како насилства било сексуални, било малтретирања од друг карактер, дури и страв дека ќе бидат убиени, се разбира, од мажите.

Притисоците врз жените, изгледа, се тешко објасниви. Во современоста тоа не може да се оправда ни со современата легислатива, ни со религијата. Тоа е спротивно на правото и претставува еден глобален експресивен штетен не само за жените туку и за современите општества и за демократијата.

Облиците на нерамноправност меѓу мажите и жените се многу бројни и многу видливи. Тие се изразуваат преку забрани од различен вид, определување на обврските, намалување на платата, исклученост од политиката, недостапност кон сите професии и занаети и др. Неправдите се флагрантни од социо-професионален аспект меѓу жените кои доаѓаат до одредени служби, работи и функции и мажите кои можат да дојдат до права и да прават сè. Таа неправда е спротивна на правото.

Општеството им доделува различни улоги, одговорности и активности на жените и на мажите во зависност од тоа што се смета како соодветно за нив во одредено општество. Тоа е полова или родова поделба на трудот.

Жените се основни обезбедувачи на општествената и економската благосостојба на своите семејства, но

нивната работа се цени помалку од работата на мажот. Женската работа е помалку престижна и често се исклучува од националните економски фактори. Природата и опсегот на женската работа може да останат невидливи, ако нема свесност дека постои **родова поделба на трудот**.

Трудот се дели во три основни категории, а жените се вклучени во трите:

- **продуктивна** работа, производство на добра и услуги за потрошувачка и трговија;
- **репродуктивна** работа, грижа и одржување на домаќинството и неговите членови;
- **општествена** работа, организирање општествени активности и услуги.

Основна принципиелна манифестација на родовите односи е различната социјална распределба на трудот меѓу жените и мажите. Иако некои се обидуваат поделбата на трудот да ја сметаат за „природна“ или „биолошка“ особеност, искуството покажува дека оваа поделба е различна во зависност од културата и се менува со текот на времето. Тоа не е биолошки феномен, туку општеството одредило различни улоги, одговорности и активности за жените и мажите кои одредуваат што е соодветно.

Бидејќи жените се тие кои преземаат повеќе улоги, изгледа дека е невозможно да се процени потенцијалот на жените како развојни агенти, ако не се разбере како тие балансираат меѓу тие различни улоги.

Друг аспект на родовата поделба на трудот е различното вреднување на работата што ја вршат жените и мажите. Родово заснованите разлики постојат за секој вид работа. Општо земено, работата на мажите се смета за попрестижна и работа која носи поголема добивка. Работата на жената повеќе е сврзана со домашната сфера, која одзема доста време, а слабо е платена.

Многупати го употребуваме поимот род. Што тој означува? Поимот род (gender) првпат е употребен од Ен Оукли во 70-тите години на 20-тиот век, со кој се објаснуваат карактеристиките на мажите и жените кои се социјално определени (детерминирани), за разлика од

оние кои се биолошки детерминирани. Разликата меѓу полот (биолошки разлики) и родот (социјални разлики) води до многу важни импликации.

Разликата меѓу полот и родот е направена да нагласи дека сето тоа што го прават жените и мажите и сето тоа што од нив се очекува, со исклучок на нивните полово определени разлики (раѓање деца и доење), може да се измени и навистина се менува со текот на времето и во согласност со менувањето на различните социјални и културни фактори.

Луѓето се родени како женски или машки, но тие учат да бидат девојчиња или момчиња кои ќе израснат во жени или мажи. Тие учат дека за нив постојат соодветни однесувања и ставови, улоги и активности и како тие треба да се поврзат со другите луѓе. Ова научено однесување е тоа што го гради идентитетот на родот и што ги определува родовите улоги.

6. 2. Родова социјализација

Родовите улоги на жените и мажите многу варираат од една до друга култура, како и од една до друга социјална група во иста култура. Расата, класата, економските околности, возраста, тие сите влијаат врз тоа што се смета соодветно за жената и мажот. Со оглед дека културата е динамична, а и социоекономските услови се менуваат со текот на времето со нив се менуваат и рамките на родот. Но, какви ќе бидат половите и родови односи во едно општество и какви улоги ќе се наметнуваат и ќе ги извршуваат мажите и жените најмногу зависи од културата на тоа општество и од процесите на социјализација. Социјализацијата, која почнува во рамките на семејството, па продолжува во институциите на системот е најбитниот фактор од кој зависи поделбата на улогите кај половите. Во самото семејство момчињата и девојчињата уште од најрана возраст се подготвуваат за улогите кои ќе ги имаат во општествениот живот. Таа на што сме денес сведоци е менувањето на ставовите во процесот на социјализација во однос на машко-женските работи, при што сè повеќе се смалува јазот на „работите кои се за мажи и работите кои се за жени“. Но, за да

И улогите на татковците се менуваат

дојдеме до ова што сме денес, во историјата се случувале многу макотрпни борби на полето на социјализацијата и често постоеле антагонизми кои со голема упорност биле надминати. Многу години жената живеела во стегите и пазувите на мажот, без право да одлучува, а сето тоа било прифатено од неа, бидејќи така била воспитувана. Уште од најрани години жените биле воспитувани дека идеален карактер за една жена е оној сосема спротивниот од карактерот на мажот, за нив не постои сопствена волја и самоконтрола во однесувањето, туку потчинување и препуштање на контролата на другите. Сите наравоученија им велат дека тоа е обврска на жената, а и сета денешна претерана сентименталност им вели дека е во нивната природа да живеат за другите, дека од нив се бара целосно самооткажување и дека за нив има живот само во нивните чувства, а под нивни чувства се подразбираат оние чувства што им е дозволено да ги имаат - чувствата кон мажите и кон децата кои претставуваат дополнителна врска меѓу нив и мажите. Социјализацијата многу години се одвивала преку воспитувањата дека машкото треба да има право на избор и поголеми права за разлика од женското. Во процесите на социјализација биле наметнувани и усвојувани норми дека одредени активности се само за мажи, а други - само за жени (на пр. готвење, перење, грижа за децата и др. се исклучиво женски), дека одредени професии се привилегија на машкиот пол (лекар, инженер, рудар и др.), бил наметнуван и прифатен ставот дека мажот е глава на семејството и неговиот збор е последен. Социјализацијата одела дотаму со наметнување норми што се однесувале и на правото на избор на брачен партнер, при што изборот на партнер го вршел таткото на девојката, без нејзино право да се противи. И во рамките на другите институции се одвивала социјализација која ги поддржувала овие стереотипи и шаблони. Денес, благодарение пред сè на долгогодишната и упорна борба на движењата на жените, невладините организации и здруженија, голем дел од нормите во однос на половите работи и улоги се изменети. Пред сè и самиот процес на социјализација се одвива поинаку, нема наметнување на машки и женски улоги и се настојува да се подигне достоинството на жената и да се надминат сите ставови со кои се врши дискриминација

Во просек жените им посветуваат двапати повеќе време на децата, отколку нивните сопрузи

на женскиот род. За да се надминат табуата поврзани со мажите и жените, треба да се почитува клаузулата дека сите луѓе се еднакви, без оглед на раса, пол, вера и социјалното потекло. Треба да се стремиме хуманизмот, социјалните права, алтруизмот, пријателството и трудољубивоста, да бидат основни, темелни вредности врз кои ќе се заснова социјализацијата на едно општество.

6. 3. Општествена конструкција на родот и полот

Родовите улоги на жените и мажите многу варираат од една до друга култура, како и од една до друга социјална група во иста култура. Расата, класата и социјално-економските околности влијаат врз тоа што се смета соодветно за мажот и жената.

Во јавната сфера, на сите нивоа, со неколку забележителни исклучоци, мажите се тие кои ги држат високите позиции и ја имаат моќта во одлучувањето, а жените служат да ги пополнат позициите на помошен персонал и организатори. Додека работата на мажите во оваа сфера е високо наградена, на жените е обезвредена. Интересни се уште неколку податоци од статистиката на ООН:

- жените извршуваат 2/3 од работите во светот;
- жените заработуваат 1/10 од светскиот приход;
- жените се 2/3 од вкупното неписмено население;
- жените поседуваат 1/100 од имотот на светот.

Освен овие податоци треба да се земат предвид и состојбите во однос на едно од фундаменталните прашања што денеска се поставуваат: човековите права. Во целиот свет жените се лишени од своите човекови права, или, пак, во многу помала мера одредени права им се достапни. Родовата диференцијација се состои во нееднаквоста и во релациите на моќ меѓу мажите и жените. Една половина од човештвото во светот е подредена на другата половина, на илјадници различни работи, само поради

Жените - здружени преку НВО организации, се помасовно се вклучуваат во општествениот живот

Прашање за размислување:

Што претставува полова, а што родова разлика?
Врз основа на што се прави родовата поделба на трудот?

полот со кој таа половина е родена. И покрај меѓународните документи за човекови права кои гарантираат еднакви права за сите луѓе, без оглед на пол, раса, класа и др. жените се лишени од еднакви права со мажите во однос на земја, имот, образование и можностите за вработување. Жените се лишени дури и од правото да управуваат, да го контролираат и да се грижат за здравјето за своето тело, бидејќи во многу земји низ ритуал телото на жената се осакатува и покрај фактот што меѓународните документи за човекови права забрануваат културни постапки кои нанесуваат штета на жената.

На патот на социјалната еднаквост родот е последната пречка, бидејќи вклучува трансформација на ставовите и постапките во сите општества, за сите луѓе: тој нè допира сите нас, дури до нашите најинтимни релации. Поради тоа тој буди многу силни чувства и кај жените и кај мажите, кои најчесто се поттикнуваат преку тренинг за подобрување на нивото на свеста за родот.

Родот не може едноставно да им се прилепи на постојни развојни модели, ниту да се додаде во развојните и програмите за помош како дополнителна компонента. Родовата свесност не е посебно или дополнително прашање за разгледување: таа е начин на гледање, перспектива, целокупност од знаци кои нè информираат за другите луѓе и општеството. Родовата свесност значи гледање со нови очи, кои на некој начин се постојано отворени да научат повеќе. Гледајќи ја работата во областа на развојот и помошта со овие нови очи се покажа тоа што денес е добро познато во безброј примери од целиот свет: дека потребите на жените, како различни од оние на мажите, до неодамна биле невидливи за повеќето агенциски планери. Тоа дури довело до тоа многу развојни програми и програми за помош, не само да не им донесат подобрување на положбата на жените, туку и ја вклопиле нивната состојба.

Не постојат разлики на родови и полови разлики - предуслови за среќно семејство

Прашање за размислување:

Дали ќе се надмине традиционалното сваќање дека мајката (жената) е таа која единствено се грижи за децата или ќе се заборават улогите според полот?

7. ЕТНИЧНОСТА И МИГРАЦИИТЕ

7.1. Етничката дискриминација денес

Етничката дискриминација е општествена појава која добива поголемо значење во последните стотина години. Оваа појава својата основа ја има во предрасудите а тие, пак, се засноваат врз стереотипите за припадниците на одредена етничка група. Кои се основните карактеристики на оваа тријада од поими?

Стереотипите претставуваат одредени предубедувања што некој припадник на некоја етничка група го има за припадниците на другата или другите етнички групи. Веднаш да кажеме дека стереотипите не мораат да бидат поврзани само со етничката припадност. На пример, постојат стереотипи за припадниците на машкиот или на женскиот пол, стереотипи за одредени професии (на пример, полицајци), стереотипи за физичкиот изглед (девојка со неприродна руса коса) итн. Меѓутоа, овде нас не интересираат етничките стереотипи. Тие се наоѓаат во главите на луѓето и се засноваат врз тоа што се зборува за „другите“, без оглед на тоа дали е тоа вистинито или не. Гласовите и озборувањата во многу придонесуваат за зајакнување на стереотипите. Стереотипите обично се пренесуваат од генерација на генерација и се "филуваат" со разни приказни, анегдоти, вицови и "вистински" случки. Тоа што е важно, е фактот што стереотипите за одредена етничка група се многу тешко менливи. Многу е мала можноста тие да бидат срушени или суштински видоизменети. Место да слабеат, тие, напротив, ја зголемуваат својата сила и значење.

Стереотипите се суштински поврзани со така-наречените "жртвени јариња". Според оваа теорија вели дека припадниците на одредени етнички групи, со цел да ги прикријат сите свои недостатоци, недоследности, историски грешки и чувство на вина, ја префрлуваат целата вина на оние кои ја играат улогата на "дежурни виновници". За одредени историски и општествени случувања некој секогаш треба да биде виновен. Во различни периоди од општествениот живот "жртвени

јариња" биле и се, на пример: африканските црнци, Евреите, Ромите, Италијанците, протестантите, католиците итн. Инаку, стереотипите се најприсутни кај тие таканаречени авторитарни личности, кои се строги и крути во своето однесување и имаат голем проблем кога ќе се најдат во тие таканаречени неодредени состојби. Тогаш сите свои проблеми ги решаваат преку стереотипниот начин на размислување.

Стереотипите како своевидни обрасци на размислување се претвораат во предрасуди. Во Речникот на расните и етничките односи од 1984 година предрасудите се дефинираат како „научени уверувања и вредности кои поединецот или групата на поединци ги водат до афинитет или анимозитет кон припадниците на одредени групи". Од самата оваа определба веќе станува јасно дека одредените обрасци на размислување присутни кај стереотипите прераснале во уверувања и вредности кои имаат многу поголема тежина. Уверувањата и вредностите често преминуваат и во ставови, кои, како своевидни "разумски кристали" невозможно или барем речиси невозможно, да се извадат од главите на оние кои ги носат. Меѓутоа, предрасудите сè уште се наоѓаат во рациот на човекот и не го покренуваат на никаква акција. Предрасудите обично се изразени со чувство на непријателство и дискриминација кон етничките малцинства што ги има во одредена општествено-политичка заедница. Овие малцинства можат да бидат и припадници на етнички групи кои потекнуваат од територијата на односната држава, но можат да бидат и припадници на етнички заедници кои емигрирале од други држави и се населиле во новата за нив држава (привремено или трајно, сеедно).

Различни се толкувањата дали предрасудите се посилни кон "оние" кои од памтивек живеат тука или кон "оние" кои се новодојдени. Сепак, во социологијата преовладува мислењето дека се посилни негативните предрасуди кон имигрантските групи, бидејќи доминантната па и некои недоминантни (староседелски) етнички групи се чувствуваат загрозени од нив.

Од оној момент кога од зборови ќе се премине на дело тогаш стереотипите и предрасудите се преобразуваат во дискриминација. Во рамките на овој општествен

Расната дискриминација е укината со закон

Прашање за размислување:

Наведете неколку примери за етнички стереотипи и етнички предрасуди во Република Македонија?

процес припадниците на одредена етничка група стапуваат во конкретни дејства со кои ги дискриминираат припадниците на другите етнички групи. Притоа се дејствува во сите области на општествениот живот. Во економската област преку злоупотреба на институцијата конкурс за одредени работни места. Во областа на образованието преку тешката достапност до елитните училишта и универзитети (нееднакви образовни можности). Во сферата на политиката преку неможноста да се дојде до врвни политички позиции, и во сите други области како што се религијата, културата, уметноста и, се разбира, во дискриминирање на употребата на мајчиниот јазик на етничката група која е цел на дискриминацијата.

Меѓутоа, во поновата социолошка литература изразите расна предрасуда и расна дискриминација се употребуваат сè поретко. Тие сè повеќе се заменуваат со поимот расизам, кој има своја историја уште на почетокот на 20 век, особено во САД и Западна Европа. На почетокот расизмот се сфаќал како збир на "научно докажани" разлики меѓу одредени етнички групи. Оваа констатација својот врв го достигнува во идеологијата на нацистичката партија во Германија. Но, во периодот меѓу 1950 и 1960 година, организацијата УНЕСКО донела низа заклучоци дека расизмот погрешно тврди дека постои научна основа за хиерархиска поделба на групите во смисла на психолошките и културните разлики кои се непроменливи и вродени.

Многу интересна е дефиницијата на Џон Соломос кој под расизам ги подразбира "оние идеологии и општествени процеси кои се против другите поради нивната припадност кон таканаречената "друга" раса (Соломос, 1993). Сепак, сметаме дека за овој поим најсоодветна е дефиницијата на Михаел Хараламбос кој вели дека за определена личност може да се каже дека е расист "кога ги дискриминира припадниците на "другите" раси, или за нив изнесува потценувачки или стереотипни размислувања без оглед на тоа на кои теории се темелат нивните уверувања и постапки, ако таква теорија воопшто постои". (Хараламбос и Холборн, Социологија, 2002, стр. 238). Инаку, Хараламбос разликува три вида расизам, и тоа: културен расизам, расијализам и институционален расизам.

7.2. Глобална миграција

Преселбите на народите или нивните групи се присутни на сите континенти на Земјината топка. Нив ги среќаваме и во севкупниот развој на историјата на човечкото општество. Нив подеднакво ги предизвикале природните и општествените процеси. Меѓутоа, особено интересирање и значење предизвикува појавата на миграцијата на работна сила во последните два века. Иселувањето како општествена појава е присутно како во неразвиените така и во развиените земји. Причините за оваа општествена појава се многу сложени и слоевити. Развојот на науката, техниката, сообраќајот, овозможиле миграциони движења и во најоддалечените краишта на нашата планета. Затоа не треба да чуди фактот што денес во Канада заедно работат Кинези, Французи, Италијанци, Грци, Полјаци, Македонци и многу други народи.

Економската миграција во текот на минатите векови станало важен фактор како според бројноста, така и според активното учество во стопанскиот, културниот и политичкиот живот.

Миграцијата како општествена појава во почетокот се развила независно од човековата желба и општествените системи. Меѓутоа, со самото свое присуство си изборила место и улога во внатрешните односи на одделни општества. Исто така, миграциите имаат свое место во меѓународните односи, пред сè меѓу државите на емиграцијата и имиграцијата.

Политичките и другите општествени субјекти го согледуваат сè поголемото значење на оваа општествена појава и се соочуваат со сè поголемото нејзино влијание врз внатрешните и меѓународни случувања. Овие субјекти сè повеќе се обидуваат да ги согледаат причините, карактеристиките, елементите, процесите и проблемите на иселувањето. Ги утврдуваат правците на дејноста, инструментите, механизмите, средствата, методите и субјектите за истражување.

Големите преселби на населението во потрага по работа, подобар и поквалитетен живот се карактеристика на последните два века. Околу 20 милиони странски работници и членови на нивните семејства крстосува на

Миграциите Граѓе отсекогаш биле општествено условени

просторите на девет европски и четири неевропски земји (Канада, САД, Австралија и Нов Зеланд). Таа огромна човечка река предизвикува демографски и социјални промени, како од земјите од кои потекнуваат, така и во земјите каде што се населуваат. Вознемирена е демографската, културната и општествено-институционалната сфера, но, веројатно, овие големи преселби наскоро ќе имаат и свои политички импликации.

Преселувањето на луѓето од едно подрачје во друго, во почетокот будело интересирање кај демографите, етнологите и економистите. Кога миграциите земаат поголем замав за нив почнуваат да се интересираат предстваници на низа научни дисциплини, политичари, новинари, литерати итн. Истражувањата што се појавуваат не се само водени од желба да се проучи што поцелосно емиграциониот феномен, туку и од страв и респект кон неговата општествена, демографска и политичка сила.

Во оваа пригода можеме да кажеме дека миграциите се постојана, а не привремена општествена појава. Од памтивек просторното движење било својство на човекот како поединец и како општествено битие. На таква подвижност човекот го терале или љубопитноста или економската, т. е. егзистенционалната неопходност. Таа неопходна била функција на неговото битие во одреден простор и време. Што се однесува на основните причини, тие во основа се исти, само поводите се различни. Миграциите ја изразуваат пулсацијата и развојот на облиците на човековата организираност. Надворешните миграции престануваат главно само во услови на драстично ограничување. Инаку, миграциите се израз на човековото барање и стремеж за подобро организиран живот, егзистенција и напредок. Од времето на најпримитивните па до најсовремените општества, човекот е во постојана миграција.

Општо иселувањето се јавува како обид на разни слоеви на населението (селско население, работници, стручњаци) да ги решат своите есенцијални проблеми и да изнајдат излез од својата моментна состојба, користејќи ја притоа поволната коњуктура на надниците и побарувачката на работна сила во високо развиените општества. Од една страна, емигрираат професионално

формирана категории, како што се работниците и стручњаците. Од друга страна, се иселуваат професионално депресивни групи, како што е селското население кое сака да се вработи во неземјоделски дејности и селското население кое сака да ја зголеми својата производствена способност. Во секој случај, најголем број од луѓето поради некои економски и материјални причини биле принудени да бараат работа во странство, иако не е мал бројот на лицата кои на таква одлука биле поттикнати од нееекономски причини.

Интересирањето на социолозите за проучување на емиграционо-имиграционите проблеми видно се зголемил. За социолозите оваа појава не е само одраз на состојбата на меѓународниот пробив на работната сила, туку има подлабоки, директни и индиректни импликации. Недостигот на работна сила и демографскиот дефицит во развиените општества е последица на развитокот на нивните економии, од една страна, и промените во општествената структура, фундаменталните вредности, начинот на живеење, потрошувачката, културата и општественото однесување, од друга страна. Вишокот на работна сила во земјите на емиграцијата е резултат на зголемената репродукција на населението, економската пренаселеност и радикалните промени во областа на економскиот, политичкиот, културниот, моралниот и општествениот живот. Бидејќи емиграциите се одраз на длабоки општествени промени и истовремено причина и за други промени, тие за социологијата стануваат богато поле за истражувачка работа. Меѓутоа, на ова поле социологијата сè уште е во фаза на опишување на состојбата и „снимање“ на некои процеси.

Во социолошката литература се искристализирани два методолошки пристапи во проучувањето на причините за емиграцијата. Тоа е структуралниот и мотивациониот пристап. Структуралниот пристап причините за иселување ги бара во социо-економската и материјалната состојба на одделни слоеви на населението, односно структуралните компоненти на нивната социјална положба. Другиот приод во проучувањето на социјалните миграции се гради врз основа структурата на мотивите за иселување. Се поаѓа од претпоставката дека е можно преку анализа на мотивите, побудите и

перцепциите да се дојде до објективната состојба од пред емиграциониот период. Причините за иселување се интерпретираат така како што ги сфаќа субјектот (емигрантот).

Досегашното објаснување на економската емиграција од Југоисточна Европа главно се задржувало на опишување на нејзините статистички карактеристики. Податоците од пописите на населението се обилно искористени и во голем дел ни се познати емиграционите жаришта и емиграционите стапки. Меѓутоа, не се правени натамошни чекори и изостанува општествено, економско и културно објаснување на емиграциониот феномен. Меѓутоа, мора да се каже дека квантификационите статистички одредувања на оваа појава се добар почетен патоказ за нејзина натамошна анализа и вистинско квалитативно одредување. За такво нешто е потребно да се дојде до податоци што ќе овозможат да се согледаат социјалните, економските и културните обележја на емиграционата средина, од една, и на самите иселеници, од друга страна.

Иселувањето на Македонците од својот географски простор, како своевиден општествен феномен не постоело отсекогаш, и не било секогаш со ист интензитет. Се јавило на одреден степен на економски, социјален и политички развој на онаа средина во која што живеел и творел македонскиот народ. Иселувањето почнало при крајот на 19 и почетокот на 20 век.

Иселувањето од Македонија било главно економско движење надвор од родното место. Различни групи на луѓе, помлади и постари од разни географски целини, од село и град, со различни занаети се иселувале од Македонија со желба да обезбедат егзистенција за себе и за семејството. Во голем број случаи животот на домашните кои останале во татковината непосредно зависел од приходот што го остварувале иселениците во странство. Може да се каже дека во суштина иселувањето никнало врз социјално-економска основа.

Меѓутоа, македонската економска емиграција во многу работи се разликува од другите европски емиграции. Основната разлика е во тоа што од нашата земја не одат да бараат работа само невработени и земјоделци од пасивните краишта, туку и селско

население од плодородни подрачја, како и лица кои веќе биле во работен однос. Голем број на иселеници одат со однапред подготвен план да стекнат финансиски средства кои ќе им овозможат да ги продолжат поранешните економски дејности. Поради тоа причините за емигрирање на нашето население не треба да се бараат на ист начин како кај другите земји од каде најголемиот дел од населението емигрира од груба економска потреба. Од друга страна во земјите на имиграција примањето работна сила и асимилацијата на странците е последица на длабоки промени во општеството, економијата, урбанизацијата, стилот на живеење, вредностите и друго. Исто така, емиграцијата е последица на низа долготрајни и краткотрајни промени во различни области на општествениот живот.

7.3. Етничката интеграција и етничкиот конфликт

Како последица на глобалните миграции, за кои зборувавме во претходниот дел, голем дел од општествените заедници стануваат мултиетнички. Кога на тоа ќе се додадат и општествените заедници кои од памтивек имале мултиетнички карактер, тогаш станува многу јасно дека денес современото општество речиси не познава општествен систем кој е составен од една етничка заедница.

Процесите на миграции секогаш се поврзани и придружени со процесите на асимилација и акултурација. Емигрантските групи од најразлична етничка припадност почнуваат да играат сè поголема улога во сите области на општествениот живот. Во земјите на имиграција се појавува таканаречениот однос домаќин - иселеник. Во тој однос се очекува од доселените етнички групи да ја прифатат доминантната култура на земјата - домаќин. Меѓутоа, овој процес на асимилација и акултурација не е колку едноставен и, во основа, се соочува со одредени пречки од субјективен и објективен карактер.

Во САД преку таканаречениот "лонец за мешање" политичките структури успеале во својата доминантна култура да вметнат голем дел елементи од многубројните

Прашање за размислување:

Според вас, кои се основните причини за иселување од Република Македонија? Дали и вие, ако би имале можност, би се иселиле и зошто?

иселенички култури. Но, во западноевропските земји малцинските етнички заедници живеат во сегрегирани енклави, чувајќи ги како зеница на своето око елементите на својата култура. Поради овие и многу други причини одредени етнички структури не успеваат целосно да се интегрираат во општествените заедници. Од друга страна, во одредено време и простор некои доминантни етнички заедници вршат силен притисок, а понекогаш и репресија врз малцинските етнички групи. Затоа во последните неколку децении сме сведоци на етнички конфликти што можат да бидат од прикриен, но многу често и од отворен вид, кога прераснуваат дури и во воени судири со несогледливи последици за човекот и општествените блага.

Конфликтот е феномен чиј латински еквивалент „conflictus” најопшто кажано, означува противставување. Со него се означуваат најчесто најразличните видови противставување, што се поврзани со инциденти кои имаат антагонистички карактер и се последица на психолошките, социјалните, економските, политичките и односите меѓу одредени лица и социјални групи. Во современата социолошка литература, различни автори поставуваат различни акценти при дефинирањето на овој општествен феномен и вклучуваат различни елементи во неговиот механизам. Англискиот социолог Антони Гиденс прави напор да го разграничи феноменот противставување од феноменот конфликт. Под конфликт тој подразбира реална борба меѓу припадници на етничките групи, независно која е причината за таа борба, начините и средствата што ги користат секоја од страните. За разлика од конфликтот, противставувањето се однесува на определени структури. Овие феномени се блиски меѓу себе. Противставувањето го акцентира разединувањето на интересите меѓу припадниците на различните етнички групи.

Етничките конфликти се особено интересни во последните околу 50 години, особено како загрозувачи на човековите права. Овде ќе се задржиме на условите и факторите за конструктивно разрешување на овој вид конфликти.

Несомнено, најуспешен начин за разрешување на етничкиот конфликт е неговото спречување во моментите на неговата таканаречена "претконфликтна

состојба". Ако не успееме во тоа, се создава конфликтна состојба, кога субјектите во конфликтот имаат непомирливи интереси, барања и ставови. Во тој момент почнуваме да бараме начини и средства за разрешување на конфликтот, што претставува негова завршна фаза, бидејќи повеќе или помалку, не сме ги отстраниле причините што ги довеле противставените страни во таква состојба.

Современата граѓанска социологија познава неколку начини за разрешување на конфликтите. Прво, тоа е постигнување договор и согласност меѓу противставените страни. Секоја од нив ги почитува барањата и ставовите на опонентот до максимум. На тој начин конфликтот се разрешува со целосна почитување на опонентите.

Вториот начин на разрешување на конфликтот е поврзан со компромисот. Во тој случај, една од страните доброволно се откажува од дел од своите барања, бидејќи чувствува слабост и немоќ нив да ги оствари во целост. Тогаш делумно се повлекува, за да не се доведе во состојба да загуби сè.

Третиот начин е непосредно поврзан со моќта на посилниот. Тој со помош на принуда ја доведува послабата страна во состојба, целосно да ги прифати нејзините услови.

Четвртата фаза е таканареченото арбитражно решение. Ова се случува кога опонентите во конфликтот ќе се согласат во разрешувањето на конфликтот да се вклучи трета страна, било во вид на една личност, било во вид на комисија. Меѓутоа, третата страна може да се вклучи и без согласност од двете противставени страни. Тоа обично се јавува во моменти, кога постои опасност од екстремно проширување на конфликтот, што може да доведе до многу несакани последици. Меѓутоа, како и да е, двете страни почнуваат да ги осознаваат своите грешки и се обидуваат да излезат некако од таа состојба која во многу нешта носи карактеристики на неизвесност и бесперспективност.

При изборот на стратегијата за разрешување на некој етнички конфликт, определено влијание има третата страна, или, како што ја нарекуваат некои автори, "медијаторот". Во принцип, улогата на посредник може да ја игра одреден човек, или група од неколку

Етничката разнородност на нашето општество

професионалци. При решавање на меѓудржавни етнички конфликти улогата на трета страна може да ја преземе трета држава.

Очигледно улогата на третата страна во решавањето на одреден конфликт крие големи можности. Целесообразноста од учеството на третата страна обично се сврзува со фактот дека двата опоненти се обратиле за помош кај неа, или тоа го направила само едната страна. Можно е третата страна да се замешала во конфликтот сама. Овие три вида на поведение на третата страна водат до три различни последици за разрешување на конфликтот.

Најчесто двете страни во конфликтот се обраќаат кон трета страна во случаи кога:

- сите аргументи, сили и средства на двете страни, кои учествуваат во конфликтот, се исцрпени и објектот на конфликтот е блокиран;
- двете страни опстојуваат на своите различни по карактер спротивставени, непомирливи позиции и имаат многу спротивставени интереси;
- правните норми сврзани со регулирањето на конфликтот се интерпретираат на различен начин од двете страни;
- на едната од страните ѝ се нанесени сериозни штети и таа бара компензација и бара санкции насочени кон другата страна;
- за двете страни е важно да ги зачуваат добрите односи, а не е можно да го најдат самите излезот од конфликтот.

Прашање за размислување:

Дали, според ваше мислење, за разрешување на конфликтот во Република Македонија во 2001 година беше неопходно вклучување на трета страна?

7.4. Етничката разнородност на македонското општество

Република Македонија е мултиетничко општество во чиј состав влегуваат повеќе етнички групи. Припадниците на етничките групи во Македонија себеси се сметаат за поразлични од другите групи во општеството, кое, од своја страна, исто така, ги смета за такви. Етничките групи во македонското општество се разликуваат една од друга по многу карактеристики, но највообичаени и најочигледни се

јазикот, историјата и потеклото, религијата, начинот на облекување и украсување (носиите) итн.

За појасна илустрација на етничката разнородност на македонското општество овде преку две табели ќе ги прикажеме резултатите добиени од пописите од 1948 до 1994 година.

Табела 1

	1948	1953	1961	1971	1981	1994
Македонци	789.648	860.699	1.000.854	1.142.375	1.279.323	1.295.964
Муслиман	1.560	1.591	3.002	1.248	39.513	15.315
Албанци	197.389	162.524	183.108	279.817	377.208	441.104
Турци	95.940	203.938	131.481	108.552	86.591	78.019
Срби	29.721	35.112	42.728	46.465	44.468	40.228
Роми	19.500	24.464	20.606	24.505	43.125	43.707
Власи	9.511	8.668	8.046	7.190	6.384	8.601
Други	9.717	11.520	16.178	37.156	32.524	36.427
Вкупно	1.152.986	1.304.514	1.406.003	1.647.308	1.909.136	1.936.887

Табела 2

	1948	1953	1961	1971	1981	1994
Македонци	68,5	66,0	71,2	69,3	67,0	66,6
Муслиман	0,1	0,1	0,2	0,1	2,1	0,8
Албанци	17,1	12,4	13,0	17,0	19,8	22,7
Турци	8,3	15,6	9,4	6,6	4,5	4,0
Срби	2,6	2,7	3,1	2,8	2,3	2,1
Роми	1,7	1,6	1,5	1,5	2,3	2,2
Власи	0,8	0,7	0,6	0,4	0,3	0,4
Други	0,9	0,9	1,0	2,3	1,7	2,0
Вкупно	100	100	100	100	100	100

Извори: Статистички преглед бр. 139, стр. 32; Соопштение 2,28 декември, 1994 година; пренесено од Марија Ташева, Етничките групи во Македонија (историски контекст), 1997, стр. 50-51.

Прашање за размислување:

Дали етничката разноликост на македонското општество дава можности за развој на една мултикултурна средина со различни обичајни, морални и религиски норми?

Од погоре дадените табели јасно се гледа дека според пописот од 1994 година структурата на населението според националната припадност е следната: Македонци - 66,6%; Албанци - 22,7%; Турци - 4,0%; Роми - 2,2%; Срби - 2,1%; Муслимани - 0,8%; Власи - 0,4% и други 2,0%. И во однос на религиозната припадност се издвојуваат две доминантни групи: православно - христијанската со 67% и муслиманската со 30%. Слична е состојбата во однос на употребата на јазикот: македонскиот со 70% и албанскиот со 21%.

Разликите во националната, верската, јазичната и културната припадност на македонската популација, Македонија ја сместуваат во сложените општества во однос на сите линии на разграничувања и поделби.

Она што е особено важно за Република Македонија е тоа што етничките групи имаат право да го изразуваат својот етнички, културен, јазичен и верски идентитет. На ваков начин поставените права на етничките групи ја легитимираат Македонија како демократска држава, која ја обезбедува нејзината стабилност, обезбедува сожителство на сите граѓани без разлика на нивната верска, национална припадност и обезбедува толеранција меѓу етничките групи.

8. СИРОМАШТВО

8.1. Што претставува сиромаштвото?

Зборот сиромаштија побудува лоши асоцијации. Тоа е состојба на незадоволени потреби, лишеност од основните нешта, изгубено достоинство, стрес и сл. Сиромаштво значи недостиг на материјални средства (ресурси за живеење) но и неможност да се задоволат минимални социјални и морални потреби. Сиромаштвото може да се дефинира како: **целосна лишеност или недостиг на средства за задоволување на основните потреби на поединците или на групите.** Како основни потреби од кои поединците се лишуваат се: работно место, храна, живеалиште, облека, здравствена заштита, средства за превоз, заштеда за неповолни состојби и тн. Недостигот на овие ресурси го оневозможува функционирањето на поединците, но и на колективитетите, ако тие се предмет на анализа.

Сиромаштвото е општествен проблем што постоел речиси во сите досегашни општества, односно во сите општества во кои постоеле нееднаквости. Општествата градат посебен однос кон сиромашните. Во минатото сиромашните биле препуштени на милостината на богатите, солидарноста на семејствата и грижата на црквата. Со развојот на капитализмот сиромаштвото се јавува како посебен проблем, бидејќи во таа состојба се нашле многу луѓе. Во првата половина на 19 век во Велика Британија бил донесен првиот закон за сиромаштвото т. н. Минимум витал, со кој на секој поединец му се доделувале минимални средства за егзистенција. По Втората светска војна во развиените земји повторно се актуализира проблемот на сиромаштвото. Со развојот на државата на социјалната грижа (Welfare State) се сметаше дека секој поединец има право на минимални средства за егзистенција. Во Р. Македонија овој проблем стана актуелен дури по 1992 година, односно со настапувањето на процесот на транзиција кога бројот на сиромашните се зголеми наеднаш со што се наметна потребата за нејзиното следење, но и потребата за преземање конкретни мерки за ублажување на последиците.

Историјата на општествените мисли ни дава важни сознанија за тоа како се гледало на сиромаштвото во минатото. Економистите акцентот го ставале врз надминувањето на сиромаштвото. Тие уште во 16 век ги разработувале факторите што влијаат на богатството на државите. Тогаш се сметало дека во богатите држави сиромаштвото само по себе ќе исчезне. За меркантилистите важен фактор за создавањето на богатства бил развојот на трговијата, т. е. внесување (увоз) на што повеќе злато во земјата. **Адам Смит** верувал дека со развојот на индустријата и слободниот пазар нациите ќе бидат многу богати. Но, **Давид Рикардо** уште на почетокот на 19 век забележал дека, и покрај развојот на индустријата и богатствата, работничката класа останува сиромашна, а богатствата одат во рацете на капиталистите. Оваа идеја доаѓа до израз особено кај **К. Маркс** кој сметал дека во рамките на капитализмот, и покрај економскиот развој и богатствата, не може да се надмине сиромаштијата. Сиромаштвото не е предизвикано од тоа дали една земја е сиромашна или не, туку поради нееднаквоста, односно постоењето на класа која ги собира сите резултати од трудот, и класа која работи, а нема ништо.

Во првите сфаќања за сиромаштвото мислителите ја префрлале вината кај сиромашните. Луѓето кои немале доволно средства за егзистенција се сметеле за неспособни или мрзливи. Ваков став имале т. н. индивидуалистички теории, според кои општеството не е одговорно за сиромаштијата и тоа не треба да се грижи за сиромашните. Сиромашните се самите виновни за својата состојба. Така, познатиот социолог од 19 век **Херберт Спенсер** ги критикувал сиромашните. Според него сиромашните се непристојни и мрзливи луѓе, кои не знаат како да ги трошат своите пари. Сиромашните се насочени кон криминал, кон проституција и кон алкохолизам, поради што тие се сиромашни. Според тоа, тие не треба да се сожалуваат и не треба да им се дава милосрдие. Ако им се дава повеќе од апсолутно минималните износи, тогаш тие ќе станат уште помрзливи, а мрзливоста ќе се прошири и на другите луѓе. Во општеството заслужуваат награди способните и работливите, а слабите, мрзливите и неспособните треба да живеат во сиромаштија и никој не треба да ги жали.

Роберт Малтус (англиски свештеник) во 19 век дал многу песимистичка слика за сиромаштијата. Тој сметал дека производството на храна се зголемува по аритметичка прогресија (1, 2, 3, 4...), а населението се зголемува според геометричка прогресија (1, 2, 4, 8, 16...) и дека на човештвото му претстои глад и сиромаштија. На човештвото му препорачал да го контролираат наталитетот и да се раѓаат што помал број деца.

Денес индивидуалистичките сфаќања на сиромаштвото сè уште се присутни. Ставот дека луѓето кои примаат социјална помош не сакаат да работат и дека живеат удобен живот на грбот на другите, се застапува во конзервативните кругови. Според овие сфаќања, кога државата е предарежлива може да се развие т. н. **култура на зависност**. Култура на зависност е состојба во која поединците се пасивни со исчекување дека некој друг за нив треба нешто да направи, а тоа уште повеќе го поттикнува сиромаштвото. Меѓутоа, на сиромаштвото треба да се гледа од општествен аспект, т. е. дека тоа претставува општествен проблем, односно проблем предизвикан од општествени фактори. Во минатото биле сиромашни луѓето кои не поседувале земја и немале сигурни извори за егзистенција. Денес главно се сиромашни невработените. За социолозите најважен фактор за сиромаштвото претставува општествената нееднаквост, односно диференцијацијата на општеството на различни слоеви и класи. Според тоа, секое општество треба да изгради посебен пристап чија цел е надминување на сиромаштвото, или намалувањето на последиците од него.

8.2. Апсолутно и релативно сиромаштво

Сиромаштвото може да биде апсолутно и релативно. Апсолутно сиромаштво е состојба на целосен недостиг на основни средства при што е загрозувана основната егзистенција. Релативното сиромаштво не се однесува само на основните потреби за храна, заштита од студ и нормално живеалиште. Овде се воспоставува однос со навиките, обичаите, стилот на живеење и стандардот, што се карактеристични за некоја конкретна средина. Така,

Прашања за размислување:

Како се гледа на сиромашните во вашата околина?
Дали кон сиромашните се гледа со презир и осуда, или со разбирање?
Што се презема во вашата околина за да им се помогне на сиромашните?

Гладот и денес се заканува со смрт во некои сиромашни делови на светот.

во едно општество, иако луѓето не гладуваат, сепак се сметаат за сиромашни. На пример, во САД сиромашни се оние кои имаат помалку приходи од 10 000 долари годишно, а некаде во Африка луѓето кои заработуваат и по 1000 долари годишно не се сметаат за сиромашни.

Апсолутно сиромаштво. За да се одржи човекот како биолошко и општествено суштество се неопходни минимални средства со кои тој ќе го одржи здравјето и телесните способности. Тоа е онаа состојба кога луѓето имаат премалку за да бидат сити, кога немаат на своите деца да им дадат доволна храна, нормални услови за живеење, кога се легнува со големи грижи, кога децата не одат на училиште, бидејќи немаат книги или обувки, кога се крпи сета облека и се лупи кромид за ручек, бидејќи тој е најевтин.

Постои метод според кој се пресметува апсолутното сиромаштво. Најпрво се прави листа на најнеопходните средства (храна, облека, живеалиште), што се неопходни за една нормална човечка биолошка и минимална културна репродукција, а потоа се собираат нивните цени. Вкупниот збир на цените на овие артикли ја одредува границата на сиромаштијата. Луѓето чија куповна моќ (пари со кои располагаат) е помала од таа сума се сметаат за сиромашни. Кај овие мерки се води сметка за хранливите вредности на прехранбените продукти, за квадратурата на становите по член на семејство, опременоста на домаќинството, но и за здравјето што се мери со смртноста на доенчињата и достапноста на медицинските институции. Меѓутоа, многумина аналитичари при мерењето на апсолутната сиромаштија го вклучуваат и социјалниот живот. Така, на пример, потребата да се има телевизор, да се оди в кино, во ресторан, на годишен одмор и др. за некои општествени средини претставува основна потреба. За некои општества е важно одењето во црква, правење ритуали, одење кај роднини и др. Така, сиромаштвото и неговото мерење не ги опфаќа само средствата неопходни за биолошко преживување на човекот, туку и неговото репродуцирање како член на таа општествена заедница, што е посебна одлика на релативното сиромаштво.

Крајно негативна последица од сиромаштвото претставува гладот. Тоа е состојба кога поединецот не ги прима неопходните калории за одржување на организмот во функционална состојба, што, според светските

стандарди, изнесува 2700 калории дневно. Гладот пред сè значи недостиг на одредени важни состојки во организмот. Сиромашните страдаат од недостиг на протеини од животинско потекло, бидејќи не се во состојба често да купуваат месо. На сиромашните вообичаено им треба повеќе калории од нормално утврдените, бидејќи многу од нив работат тешка физичка работа, изложени се на стрес, болести итн.

Релативно сиромаштво. При дефинирањето на сиромаштвото од релативен аспект не се поаѓа од тоа што е неопходно за секоја популација за нејзината биолошка егзистенција, туку од потребите што се општествено одредени. Проучувањето на сиромаштвото треба да се поврзе со одредено конкретно општество, конкретно место, регион. Потребите се менуваат со текот на времето и тие се разликуваат од едно општество до друго. Така, на пример, потребата од топла и ладна вода во домаќинствата, потребата од лекар, стоматолог или редовно школување, денес не претставуваат луксуз во развиените општества, што не е случај за некои други средини.

Општеството ги одредува потребите на луѓето, дури и потребите сврзани со исхраната. Така, на пример, во Африка еден нормален оброк на просечно домаќинство би се состоел од леб и млеко за ручек; во Македонија тоа би било грав, леб и салата; во Кина би се јадело ориз, супа од алги и зеленчук; во Англија би вклучувал месо, риби, зеленчук, овошје, јогурт и др.

Сиромаштвото, според приврзаниците на релативната сиромаштија, ги вклучува и луѓето кои не можат да учествуваат во одредени општествени случувања што се сметаат за нормални и општоприфатени. На пример: одење на посета кај роднини (пријатели) и пречекување гости дома; прослава на важни датуми во семејството и родендени; одење на годишен одмор и сл.

8.3. Мерење на сиромаштијата

Доходот како мерка за сиромаштијата. Овој метод се нарекува и буџетски, бидејќи се заснова врз буџетите со кои располагаат домаќинствата. Луѓето кои имаат ниски

Денес во светот гладуваат околу една милијарда луѓе, иако се произведува храна за да се исхранат 12 милијарди луѓе. Во Р. Македонија 23% од луѓето немаат доволно пари да купат храна, а 38% имаат доволно пари за храна, но немаат доволно пари за облека и обувки. Само 1% од популацијата може да си дозволи се што сака.

Кафето е многу популарен пијалак во Македонија, како што е чајот во Англија. Кафето го купуваат и сиромашните, иако тоа според неговите хранливи состојки е безвредно. Тоа влегло во навиките на нашата популација. Се поставува прашањето дали кафето треба да влезе во основните средства, или ќе се смета за луксуз?

Најсиромашна популација во Р. Македонија е селската популација (2/3 од сиромашните).

Во Англија во скромен живот влегуваат: покуќнина (садови, прибор), фабрички мебел; давачки за рецепти, заболелкар, очен лекар; фрижидер со замрзнувач, машина за перење, микробранова печка, миксер, машина за шиене конфекциска гардероба (класичен крој) ТВ, видео, касетофон, фотоапарат, автомобил стар над пет години, велосипеди за сите членови, едноставен накит, часовник, основна козметика, редовно потстрижување, алкохол (мажите 14 пијалаци, а жените - 10) еднеделен годишен одмор и рекреација (проштеки, членство во клубови, пливање и сл.).

Дали овие стандарди одговараат и за едно наше семејство кое живее скромно?

доходи имаат многу ниска куповна моќ, односно немаат доволно пари да ги купат нештата неопходни за нормален живот. Првото истражување на сиромаштвото е спроведено во Англија од страна на Ровентри во 1899 година. Тој ја направил првата таблица за мерење на сиромаштвото. Врз основа на претходни консултации со експерти, авторот направил листа на средствата неопходни за здрав живот и ги собрал нивните цени. На тој начин се пресметани минималните неделни парични износи, потребни семејството нив да ги купи. Во овој износ биле вклучени: парите за огрев и осветлување, станарина, храна, облека и елементарна покуќнина. Сето ова било коригирано со бројот на членовите во семејството. Според оваа пресметка, во Англија биле сиромашни 33% од популацијата. Во 1950 година тој процент бил 1,5%, бидејќи не биле сметани за неопходни новите придобивки од брзиот развој (радио, весници, годишен одмор, цигари, книги).

Многу е тешко прецизно да се измери сиромаштијата. Постоенето општа таблица на продукти која уште се нарекува потрошувачка кошница, и збирот на пари што треба да се потрошат за нив, не можат целосно да ги одразат состојбите во реалноста. Се поставува прашањето дали луѓето рационално ќе ги трошат своите пари, односно дали од своите пари ќе ги купат продуктите што се на листата. Поважно е да се доознае што луѓето навистина трошат, а не што треба да трошат според процените на стручњациите.

Доходот како мерка за сиромаштијата има свои ограничувања. На пример, поединецот, освен доходот може да има други приходи, да добива подароци, или да користи други природни ресурси.

Мерење на сиромаштијата според релативниот метод. Посебна мерка за мерење на сиромаштијата е онаа што поаѓа од релативниот приход. Овде се утврдува просечен приход, а потоа се утврдува колку проценти од тој приход е карактеристичен за одредени семејства. На тој начин се утврдува линијата (границата на сиромаштвото). За Велика Британија сиромашни се сите луѓе кои имаат 50% (или помалку) од просекот, а оние од 50 до 80% се сметаат дека се на работ на сиромаштијата.

Во Р. Македонија границата на сиромаштвото ја прават оние домаќинствата што имаат 70%, или помалку, од просечниот личен доход, т. е. лицата кои трошат

помалку од 2,20 американски долари дневно. Така во Р. Македонија под линијата на сиромаштвото се наоѓаат 36,3% од вкупното население.

Еден од проблемите со кои се соочуваат аналитичарите претставува одредувањето на границата на сиромаштијата, односно што ќе се смета како неопходно што секој човек мора да го има за еден нормален живот. Постојат различни гледања за тоа што е основно, а што не. Така англискиот аналитичар Таунсенд избрал 12 ставки што се релевантни за целокупното население. Тој спровел анкета со цел да утврди колку домаќинствата се лишени од тие основни ставки. Констатирал дека домаќинствата кои имаат доход кој е под 150% од висината на социјалната помош се сиромашни. Според овој метод во Велика Британија имало 22,9 % сиромашни. Овој метод бил критикуван поради тоа што ставките биле избрани произволно. На пример, не може некој што не јаделе месо (барем четири пати во неделата) да се смета за сиромашен, бидејќи тој може да биде вегетаријанец. Меѓу поважните истражувања на сиромаштвото е истражувањето на **Џона Мак и Стујарт Ленсли**, кои го примениле методот на Таунсенд, внесувајќи некои измени во листата на основните потреби. За нив бил важен и начинот на живеење и различните вкусови.

Многу важен извор на податоци за сиромаштијата дава официјалната државна статистика која ја одредува линијата (прагот) на сиромаштвото. Официјално сиромаштвото станува проблем кога одредени државни органи неа ја следат. Тоа се прави со регистрирање на домаќинствата кои имаат ниски примања. Во Р. Македонија следењето на сиромаштвото од Државниот завод за статистика почна во 1996 година.

Во рамките на Европската унија при одредувањето на прагот на сиромаштвото се поаѓа од просечниот личен доход. Населението кое има под 40% од просечниот личен доход се смета за сиромашно. Во САД прагот на сиромаштија се пресметува врз основа на минималните трошоци за исхрана што вообичаено населението ги издвојува помножено со три (бидејќи се смета дека во САД се троши 1/3 од доходот за храна). Следењето на сиромаштвото во САД почнало во 1959 година кога стапката на сиромашни била 22,5%. Денес таа стапка изнесува 14%.

Виртуелниот свет на интернетот

Кај сиромашните најголем дел од платата се троши за храна. Во РМ 38,4% од вкупните средства со кои располагаат домаќинствата се трошат за храна.

Прашања за размислување:

На долната табела се дадени податоци за тоа како се троши домашниот буџет кај домаќинствата во РМ. Обидете се сами да направите анализа за што се троши најмногу, а за што помалку? Разговарајте со вашите најблиски што ја предизвикало промената кај некои видови потрошувачка.

Се смета дека во просек жените се посиромашни од мажите. И во развиените земји тие заработуваат помалку од мажите за 25%. Мажите обично располагаат со повеќе пари и имаат поголема слобода во трошењето.

Бруто националниот производ како мерка. Тоа е најчесто применувана мерка за мерење на сиромаштвото и богатството на државите. За сиромашни земји се сметаат тие кои имаат многу мало производство (на сите стоки пресметани во пари) по жител. Така, Луксембург се смета за најбогата земја во светот бидејќи има 32 800 американски долари по жител. Македонија има 1700, а Судан (Африка) има 220 УСД.

	1990	1995	2000
Исхрана	37,6	40,9	38,4
Пијалаци	3,7	3,7	4,3
Тутун	2,4	2,8	3,3
Облека и обувки	8,6	6,3	5,7
Домување	1,5	1,9	2,0
Огрев и осветление	7,0	7,5	8,2
Покуќнина	2,9	2,1	1,6
Хигиена и нега на здравјето	3,1	4,2	5,8
Образование, култура и разонода	4,2	2,6	3,1
Сообраќај и телекомуникации	6,0	6,3	9,7
Други блага и услуги	2,9	1,7	2,8
Даноци и слично	0,9	0,7	0,4
Подароци, прилози	0,3	0,2	1,0
Давачки за стан, кука и имот	3,0	3,2	5,0
Отплата на кредити (заеми)	0,8	0,3	0,7
Штедење	14,9	13,8	8,2
Извор: Државен завод за статистика			

Социјални индикатори за мерење на развојот. Денес како индикатори со кои се мери степенот на развој на една земја се: должината на животот, знаењето (образованието), и нивото на живеење мерено според БНП. Должината на животот се мери според просечниот животен век на населението. Така, минималната граница е 25 години, а максималната е 85 години. Популацијата во богатите земји, во просек, доживува 78 (Шведска, Јапонија) години старост,

а во сиромашните 56 години (Африка). Знаењето се мери според бројот на описменувањето на возрасните како и нивоата на образование на популацијата. Така, на пример, популација која има 75% писмени, добива коефициент 0,75%, а популација која има 55 години просечен животен век има коефициент 0,55%. Максимална вредност на оваа скала е 1%. Земјите кои се приближуваат кон вредноста 1 се сметаат за богати земји во кои се остварува и човековиот развој. Според оваа мерка, на местото бр. 1 се наоѓа Канада со 0,9 коефициент, а на 173 место е Гвинеја со 0,19 коефициент. Македонија има среден човеков развој, бидејќи се нашла на 73 место со 0,74 коефициент.

8.4. Култура на сиромаштвото, односно како е да се биде сиромашен?

Квалитативните анализи на сиромаштвото ни даваат поинаква слика за сиромаштијата. Тоа веќе не се бројки, односно калкулации и листи за тоа кои луѓе се сметаат за сиромашни, туку анализи за квалитетот на нивното живеење. Овие студии се длабински, т. е. навлегуваат до најскриените детали и чувства на овие луѓе. Се избираат одреден број семејства кои се следат долг временски период. Се разговара со членовите, се набљудуваат условите за живеење, однесувањето и др.

Овие анализи покажуваат дека начинот на живеење на сиромашните се разликува од начинот на живеење на другите припадници на општеството. Во различни општества постојат сличности во начинот на живеење кај сиромашните. Сличните услови на живеење, сличните перцепции за сегашноста и иднината предизвикуваат слични реакции и кај сиромашните во САД, Индија и во Македонија. Во тој контекст се зборува за култура на сиромаштвото, односно за постоење на посебни вредности, норми и цели што не се сретнуваат кај другите групи. Сиромашните имаат посебен менталитет, посебен поглед на светот, како да зборуваат на посебен јазик.

Последиците од сиромаштвото се универзални. Таму каде што постои ги предизвикува речиси истите последици. Меѓу најважните последици од сиромаштвото се следниве:

- Доминација на чувството на маргиналност, беспомошност, зависност и инфериорност. Станува

Во развиените земји животниот век во просек е поголем отколку во сиромашните

Периферни квартали на ниски слоеви на население

збор за мошне битна состојба што посебно ќе ја разработиме во следната лекција;

– Ориентација кон сегашноста, кон сетилните задоволувања, кон фатализам. Сиромашните се склони кон користење на алкохол, цигари, проституција. Наоѓајќи се повеќе на улица отколку дома, немајќи цврсто социјално јадро и социјализаторски влијанија, кај нив како последица се јавуваат различни видови зависности;

– Сиромашните имаат многу деца. Кај нив не се врши контрола на раѓањата. Се смета дека, ако се роди уште едно дете состојбата нема да се влоши, туку, спротивно на тоа, на секое ново дете се гледа како на еден нов ресурс. Најсиромашните земји во светот имаат најголем наталитет. На пример, порастот на популацијата во Централна Африка е 3,1%, а во Европа е 0% (нема пораст на популацијата). Тоа значи дека во Африка населението ќе се удвои за помалку од 25 години;

– Самохрани родители. Многу е честа појавата овие семејства да ги напушти еден од родителите. Почесто ги напуштаат татковците;

– Изолираност, односно многу слаби контакти со институции од пошироката околина. Тоа значи дека не се воспоставени контакти со социјалните институции, синдикати, невладини организации, болници итн. Оваа култура се пренесува од генерација на генерација, а со тоа се репродуцира самото сиромаштво. Ако поединецот уште од детството го усвои фатализмот (што можам јас да направам ако е тоа судбина), пасивноста, чувството на маргиналност многу тешко може да оди натаму и да бара излез во институциите.;

– Кај сиромашните доминира чувството на срам. Сиромашните сакаат да ја скријат својата сиромаштија. Радо остануваат дома за да ја скријат својата тага. Кај нив ретко кога се јавува отворено незадоволство кон општеството. Тие многу ретко критикуваат;

– Сиромашните живеат покусо. За рударите просечен век на живеење е 47 години. Најдолго живеат наставниците и професорите;

Некои аналитичари сметаат дека сиромаштвото не се репродуцира преку културата и дека сиромашните во

многу општества не се фаталисти, не се затворени и пасивни. Многу од нив сакаат да работат и лесно комуницираат со институциите. Во некои средини се политички активни и излегуваат на гласање. Многу сиромашни живеат во надеж дека нивните деца нема да бидат сиромашни. Тоа значи дека сиромаштвото не се репродуцира преку социјализацијата, односно дека чувството не може да се наследи.

Едно од основните прашања што се поставува при квалитативните анализи на сиромаштвото е прашањето како опстануваат сиромашните и покрај многуте ниски доходи. Одговорот е: сиромашните мора да бидат многу умешни.

И во нашата средина се прашуваме како луѓето со ниски доходи опстануваат? Дали навистина станува збор за вештина и снаодливост? Анализи од овој вид за нашето општество досега не се правени. Во минатиот систем сиромаштвото не се проучуваше. Се сметаше дека во тоа општество не постојат сиромашни и дека сите ги имаат неопходните средства за нормален живот. Постојеја луѓе со ниски доходи, но не постоеја луѓе лишени од најнеопходните средства (стан, храна, облека). Сметаме дека во нашата средина сè уште не е развиен менталитетот, односно културата на сиромаштвото. Луѓето чија егзистенција е загрозувана сметаат дека тоа е привремена состојба. Нивните деца сè уште можат да се образуваат, многу од нив имаат сопствени живеалишта, наследена земја и, се разбира, голема умешност и креативност добро да се искористат сите достапни средства.

8.5. Исклучување од општеството

Овој термин во општествените науки се користи за да се означи една посебна социјална категорија на луѓе кои се надвор од општеството. Што значи да се биде надвор од општеството? Тоа значи дека тие поединци се лишени од социјални врски, односно дека се намалени, или целосно се исклучени контактите со околината во која поединецот живее. Така, тие поединци немаат свое работно место и колеги, не гласаат, бидејќи не се внесени во избирачките списоци, не одат на културни манифестации, собири, панаѓури, слави итн. Нив ретко кој ги посетува, не се слават родендени, нема свадби и др.

Во што се состои умешноста за опстанок кај сиромашните. Еве пример на едно четиричлено семејство во Македонија. Макој и жената со факултетско образование работеа во иста фирма која отиде под стечај. Макој не можеше да најде работа. Жената работеше како садомијачка во еден ресторан, чија плата изнесуваше 8000 ден., без социјално осигурување. Главно работеше ноќе дури и по 12 часови. Со храната не беше тешко. Жената беше многу умешна. Од копривите и штавејот, набрани во околината, правеше преубави пити, секогаш ги имаше нив на масата. Зеленчукот го купуваше по растурањето на зелениот пазар, кога тој беше најевтин. Индустриски произведена храна и амбалажи немаше во нивното домаќинство. Сè беше рачно произведено, дури и лебот. Во зима легнуваа порано поради студот. Најтешко беше околу децата за кои немаше целарлак, пари за облека и книги. Роднините им помагаа децата да го завршат образованието.

Веднаш може да се констатира дека тука спаѓаат најдолните слоеви од општеството. За исклучени се сметаат невработените на подолг рок, инвалидите, осамените стари луѓе и др. Социјално исклучените не ги поседуваат основните ресурси за градење и поддржување на социјалните контакти. Меѓу основните ресурси спаѓаат работното место и средстватата за живеење.

Првпат овој термин бил употребен во политичките активности за намалување на сиромаштвото. Се споменува и во Повелбата на Европската унија, а со него се иницира градење посебен став кон сиромаштвото од различни институции и организации. Сиромаштвото и исклучувањето се претоварени како состојби што треба да ги засегаат сите, а не само сиромашните, бидејќи, ако има исклучени, има и такви кои исклучуваат, односно кои живеат добро.

Социјалното исклучување не може да се објасни единствено со економските причини, односно со лишеноста од основните средства за живеење, иако тоа е еден од најважните фактори. Невработеноста е многу битен фактор. Работното место значи многу повеќе од плата. Тоа е место каде што поединецот стекнува посебен вид социјален идентитет, станува припадник на важни општествени групи. Во претпријатијата може да се воспоставуваат нови пријателства. Во рамките на сиромашните семејства социјалните врски се слаби. Солидарноста меѓу членовите е намалена. Многу често тоа се нецелосни семејства, каде таткото ги напушта рано. Повозрасните деца, исто така, го напуштаат семејството многу рано. Тоа укажува на постоење слаби социјални врски и намалена солидарност меѓу членовите. Меѓу сиромашните, исто така не е забележана голема меѓусемејна солидарност. Поединците се издвоени, односно изолирани.

Врз неможноста да се градат и поддржуваат социјални контакти според потребите на поединците и групите влијаат и факторите, како што се: етничка припадност, расна припадност, полова припадност. Така, на пример, одделни етнички и малцински групи можат да бидат колективно исклучени од општеството.

Денес развиените земји посветуваат големо внимание на социјалното исклучување. На пример, основен проблем околу кој ја водеше изборната кампања Лабуристичката

партија во Велика Британија во 1997 година беше програмата за надминување на социјалното исклучување, која содржела мерки за невработените. Меѓу мерките било важно продолжувањето на образованието и организирање различни социјални активности за реинтегрирање и др.

Концептот на социјалното исклучување што денес е многу популарен во политичките ангажмани не може да биде заменет со концептот на сиромаштвото. Сиромаштвото е состојба на немање основни средства за живеење, и надминувањето е можно, ако се подобри економската состојба на населението. Во концептот на социјалното исклучување акцентот се става врз интеграциите на различни манифестации во кои поединците би требало да ја зголемат својата активност.

8.6. Фактори на сиромаштвото

Постојат многу фактори што влијаат врз сиромаштвото. Нив можеме да ги поделиме во две групи:

- Социо-економски фактори,
- Социо-културни фактори.

8.6.1. Социо-економски фактори на сиромаштвото

Во оваа група како најважни ги наведуваме следните фактори: невработеноста, инфлацијата, ниската стапка на развој.

Невработеноста како фактор на сиромаштвото. Невработеноста е сложен проблем за општествата од крајот на 20 и почетокот на 21 век. Во последните 20 години стапката на невработеност се зголеми и во развиените и во неразвиените земји. Не може да се каже дека сите невработени се сиромашни, и обратно. Бројот на сиромашните го надминува бројот на невработените, бидејќи тука влегуваат децата и постарите генерации кои не се регистрирани како невработени, како и лицата кои се привремено вработени или луѓето што немаат полно работно време. Групи што се невработени подолго време

Во многу западни земји живеат малцински групи од други држави. Многу од нив не го зборуваат јазикот и не комуницираат со домицилната популација. Работат физички работи и живеат сосема затворен живот. Нивните пријатели се блиски сонародници. Исто така, во некои култури контактите на жените со околината не се дозволени. Нивната комуникација е во рамките на семејството. Тие се целосно претставувани од нивните сопрузи кои дури и гласаат за нив.

(тие што немале работа повеќе од една година) се најзагрозените категории во општеството.

Постојат различни облици на невработеност:

- **Технолошка невработеност.** Тоа е невработеност предизвикана од примената на автоматизирани машини кои заменуваат многу работници во производствениот процес. Така, неквалификуваните и полуквалификуваните работници откако ќе ги изгубат своите работни места во индустријата тешко можат да најдат работа на друго место;

- **Структурална невработеност.** Тоа е невработеност предизвикана од одредени секторски движења во економијата. Таа предизвикува сиромаштво со подолго траење. Во 18 век кога невработеноста се појавила како проблем била предизвикана од аграрната пренаселеност. Луѓето во селата веќе биле прекубројни и не можеле да се издржуваат од земјоделството. Биле принудени да одат во градовите и да бараат работа во индустријата. При крајот на 20 век индустријата веќе е презаситена или се случува процесот на деиндустријализација (селење на индустријата во други земји со поевтина работна сила);

- **Демографска невработеност.** Земјата бележи економски напредок но истовремено брзо расте и бројот на населението, многу побрзо од бројот на нови работни места. Тоа било случај во Франција во периодот по Втората светска војна, кога, и покрај големиот економски раст, била забележана невработеност која била последица на baby boom, односно на зголемен прираст на населението. Овој вид на невработеност може да биде значајна за некои региони каде порастот на бројот на населението е многу поголем од економските можности;

- **Невработеност предизвикана од економска криза.** Економска криза е состојба кога на многу претпријатија не им оди добро, не можат да ги продадат своите производи или услуги при што се принудени да ги отпуштат работниците и да ги ликвидираат фирмите. Куповната моќ на отпуштените работници опаѓа, а тоа ги доведува во криза и другите претпријатија, бидејќи постои слаба побарувачка на

нивните производи и услуги. За време на големата криза во САД од 1929 до 1933 година БДП опаднал за 30%, а невработеноста била 25%. Овој вид невработеност предизвикува директна сиромаштија, бидејќи можностите за вработување се многу мали;

- Во Р. Македонија стапката на невработеност во 2002 изнесуваше 32,3%. Највисока стапка на невработеност е забележана во 2000 година кога таа изнесувала 41,2%. Стапката од 32,3 % е многу висока и покажува дека секој трет човек од активното население (работоспособни од 15 до 65 години се невработени). Невработеноста во Р. Македонија е предизвикана од повеќе фактори, меѓу кои економската криза е најзначаен фактор. Р. Македонија е земја во транзиција. Транзицијата значи премин од една економија во која немало пазар (планирана економија) кон пазарна економија. Многу претпријатија не успеаја да ја издржат конкуренцијата и беа ликвидирани. Особено беа погодени работниците од индустријата (железарница, металската индустрија, кожарската индустрија). Тие главно се полуквалификувани и неквалификувани работници кои тешко можат да најдат друга работа.

Инфлацијата како фактор на сиромаштвото.

Инфлација постои кога вредноста на една парична единица (долар, денар, евро) се намалува при што се печатат дополнителни количества банкноти. Инфлацијата предизвикува општо зголемување на цените. Таа најмногу ги осиромашува граѓните кои имаат фиксни плати. Платите и пензиите никогаш не растат толку брзо како цените на производите со што оваа категорија, иако реално има иста заработувачка, се осиромашува, бидејќи со истата плата можат да купат помалку. Инфлацијата е монетарен фактор и со него владите можат да го контролираат и одржуваат стабилен курсот на домашната валута.

Економскиот развој на земјата како фактор на сиромаштвото. Најголем економски развој бележат земјите од Западна Европа во периодот по Втората светска војна со стапка од 8%. Денес економскиот раст во овие земји е забавен и изнесува меѓу 2% и 4%. Брз

Монетарната политика во голема мера влијае на состојбите во економијата

Наталитетот во сиромашните земји е поголем

економски развој бележат земјите од Југоисточна Азија (Малезија со стапка од 10%). Во Р. Македонија од 1990 година не се забележува економски развој, туку обратно.

Економскиот и социјалниот статус на семејството. Во семејствата што имаат ниски приходи по член, важен момент претставува бројот на членовите на семејството, како и бројот на лицата кои имаат приход (плати, пензии, стипендии). Ако има повеќе лица во семејството што носат приход, а помал број издржувани членови, тогаш е поволен социјалниот статус на семејството. Во Р. Македонија просечниот број на членови на едно домаќинство е 3,98, од кои во просек 2,01 се издржувани членови. Од нив со личен приход се 0,84 во просек. Овие податоци покажуваат висока стапка на издржувана популација, што ја зголемува стапката на сиромаштвото.

Во рамките на оваа група фактори дејствува една посебна подгрупа фактори поврзани со одредени состојби на поединецот. Иако овие фактори се поврзани со индивидуите, сепак тие се општествено условени. Овде спаѓаат следните фактори:

- Групи кои го немаат решено станбеното прашање подолг временски период;
- Приматели на социјална помош;
- Самохрани родители;
- Луѓе кои не знаат да читаат и пишуваат (неписмени) (8-9% во развиените земји);
- Стари лица без пензија, со мали пензии и без социјална грижа;
- Инвалиди и болни од хронични болести;
- Лица кои издржувале затворска казна;
- Задолжените;
- Луѓе кои живеат во пасивни региони (кај нас в село).

8.6.2. Социо-културни фактори на сиромаштвото

Како што може да се забележи од претходните анализи, сиромаштвото постои и во земјите каде социо-економските услови се поволни. На пример, и во Луксембург, земја со највисок БНП, постои сиромаштво. Тоа покажува дека дејствува одредени социјални механизми што го создаваат сиромаштвото. За најважен фактор што влијае на сиромаштвото се смета социјалната нееднаквост. Со

нееднаквоста тесно е поврзан поимот социјална стратификација, т. е. поделба на општеството на различни групи кои се хиерархиски подредени според богатствата, угледот и поседувањето социјална моќ.

За сиромашните се тврди дека тие претставуваат поткласа. Овој термин првпат е употребен од американскиот социолог Чарлс Муреј. Таков случај имаме во кастинското уредување кога една група луѓе (бездомници, чистачи), т. н. парии не припаѓале на ни една каста и биле надвор од критериумите за класифицирање во општеството. Според Муреј, припадниците на поткласата се препознаваат по нивното однесување кое изразува сиромаштија.

Сиромаштвото и социјалната мобилност. Терминот социјална мобилност значи раздвижување, односно премин од една социјална група (класа, слој) кон друга социјална група. Таа може да биде нагорна, кога поединецот поминува кон горните нивоа, и надолна, кога поминува кон подолните нивоа. Почетна точка за следење на раздвижувањето може да биде самиот поединец, односно етапите низ кои поминува во текот на неговиот живот. Оваа подвижност се нарекува интергенерациска или внатрешно генерациска. За социологијата е позначајна т. н. интергенерациската (меѓугенерациската подвижност) кога се споредува положбата на поединецот во однос на положбата што ја имал таткото кога тој имал 14 години.

Кога социјалната мобилност ја доведуваме во врска со сиромаштвото сакаме да одговориме на прашањата: Од кои групи и како се „регрутираат“ сиромашните и во која мера поединците можат да се извлечат од состојбата на сиромаштво?

Сиромаштвото и интергенерациската подвижност. Да се биде сиромашен не е ниту судбина, ниту случајност. Во голема мера социјалната положба на поединците е одредена од социјалното потекло на родителите. Анализите на социјалната мобилност покажуваат дека сиромаштвото се наследува. Така, на пример, во Франција, во една анкета е забележано дека 49% од сиромашните имале татковци кои биле работници, а само 7% имале татковци службеници. Аналитичарите заклучиле дека сиромаштвото не се стекнува, туку се наследува. Голема е веројатноста, ако родителите биле сиромашни, дека сиромашни ќе бидат и нивните деца. Според францускиот социолог Пјер Бурдје секој поединец е наследник на еден културен капитал што се пренесува од генерација на генерација.

Сиромаштија во Македонија
како резултат од транзицијата

Жан Лебен, француски социолог, проучувал еден камп за сиромашни во Франција. Според него, 90% од тие луѓе целиот живот биле сиромашни, таа состојба ја наследиле. Кампот го доживеале како средина што ги штити од надворешниот свет во кој не се снашле. Кај децата е забележана голема несигурност и непостоење на свое *јас*. Кај нив не отсутувала надежта дека еден ден нема да бидат сиромашни. Девојчињата верувале во приказната за Пепелашка и во чуда, а момчињата повторно верувале дека избавувањето е можно, но само ако се најде некоја силна и мокна личност (некој добротвор). Затоа ниту родителите, ниту децата не му дале никакво значење на училиштето.

По 80-тите години на 20 век состојбата значително се менува. Порастот на невработеноста влијае се поголем број луѓе да останат без средства за живеење, што не било случај со нивните родители. Некои сиромашни денес не ја наследиле својата состојба, туку ја стекнале како резултат на новите околности. Така во многу случаи постои падолна мобилност, т. е. спуштање кон подолните слоеви. Денес сиромаштвото се јавува како резултат на професионални падови, семејни несреќи, болести и др.

Интрагенерациската мобилност и сиромаштвото. Во секоја етапа од животот поединците се наоѓаат во различна состојба во поглед на располагањето со средства. Во младоста, кога се создава домаќинството поединците се посиромашни. На почетокот на професионалниот живот поединците не заработуваат многу, немаат дополнителни приходи, а имаат поголеми потреби. Со текот на времето потребите се намалуваат, а доходите и дополнителните приходи растат. Се смета дека поединецот е најбогат во 50 години од својот живот. Животот по пензионирањето е скроман.

Францускиот социолог Серж Погам смета дека социјалното исклучување не треба да се разгледува како состојба, туку како процес. Според него, 80% од популацијата имаат сигурни работни места и многу социјални врски. Но денес е многу голем ризикот 1/3 од нив да поминат во долните нивоа. Денес границата меѓу тие што се наоѓаат на маргините (исклучените) и тие кои се означени како стабилни е многу флуидна. Доминантно е чувството на несигурност. Тоа што најмногу ги погодува

поединците е социјалната дисквалификација, односно губењето на социјалниот статус, и излегувањето од една воспоставена мрежа на односи.

Хоризонталната мобилност и сиромаштвото. Сиромаштвото предизвикува посебни движења низ географскиот простор, т. е. мигрирање. Вообичаено населението се движи од региони што се сиромашни кон побогати региони, или од земји што се сиромашни кон побогати земји. Хоризонталната мобилност секогаш нема социјално значење. Може да се промени местото но сепак социјалната положба да не се промени, односно сиромашните од еден регион можат да бидат сиромашни и таму каде што мигрирале.

Транзицијата значително ја зголеми нееднаквоста во Р. Македонија.

Таа нееднаквост е поголема во приватниот сектор. Така разликите во платите меѓу просечната плата и највисоката плата е 200%, а во државниот сектор, таа разлика е 60%

9. ВЛАДЕЕЊЕТО И ПОЛИТИКАТА ВО СОВРЕМЕНИОТ СВЕТ

Политиката како поим ги означува средствата и начините со кои се користи власта во сферата на активности сврзани со владеењето, одредувајќи го нивниот обем и содржина. Меѓутоа, областа на политичкото се протега на доста пошироко подрачје отколку што се државните институции. Според други автори, политиката е начин на распределба на општествената моќ, при што тие кои имаат поголема моќ ги уредуваат односите меѓу луѓето во заедницата, односно општествените односи, најчесто според своите интереси. Всушност, и самиот поим општествена моќ означува способност на поединци или општествени групи да ги остваруваат своите интереси и желби, дури и кога другите ќе им се противставуваат. Треба да се спомне и тоа дека политиката има и некои други карактеристики. Имено, во уредувањето на општествените односи носителите на моќта и власта, за да може да се одржи општествената заедница, секојпат водат сметка и за некои цели и интереси на оние групи и индивидуи кои немаат власт. Инаку, постојната власт би морала да користи принуда и наметнување насилство, а така не би можела да се одржи долго.

Се разбира, кога зборуваме за почитување на волјата на мнозинството се мисли на современите демократски системи. Всушност, демократијата и означува таков политички систем во кој владее одредена владејачка класа која има мнозинство.

9.1. Глобалната распространетост на либералната демократија

Дваесеттиот век е век на триумф на либералната демократија, триумф на слободарските идеи изнесени пред триста години. Либералната демократија е изворна идеологија, водечка идеја на граѓанското општество.

Иако либералната демократија глобално, на голема врата влегува во XX век, нејзините зачетоци се насипаат

Демократијата е најсилна пред изборите

во текот на XVII век, односно почетокот на XVIII век и тоа како повисок облик на филозофијата на природното право.

Либералната демократија се јавува како последица на тенденцијата на напредната граѓанска класа да ги добие своите политички права, како и да ги укине привилегиите и самоволието на власта. Луѓето посакаа отворено и либерално општество, правна држава и слободен пазар и одбраа да се стремат кон индивидуална слобода, како врвен идеал на сопственото постоење. Токму затоа либералната демократија најголемо централно внимание му посветува на поединецот, кој ги остварува своите граѓански слободи на економско, политичко и културно поле во рамките на цивилното општество. Либералната демократија го почитува и истакнува основниот стремеж на индивидуата за слобода, и тоа слобода на говор, собирање, движење, избор и многу други.

Либералната демократија се темели врз принципите на лична слобода и личен избор и тоа, всушност оваа идеологија ја прави посебна и различна од конзервативизмот и социјалдемократијата.

Основните карактеристики на либералната демократија, што ја прават посебен и глобално распространет општествен систем, се:

- идеите за борбата за човекови права и правата на граѓанинот се инспирирани од либералната демократија;
- постоењето колективни права е неминовно, но *иприоритет* се дава на индивидуалното право;
- либералната демократија е автентична идеологија на граѓанското општество и економскиот либерализам претставува основа на успешност на светските и европските стопански велесили;
- либералната демократија го поттикнува развојот на претприемништвото и давањето помош на граѓани преку програми за вработување во приватен сектор и отворање мали и средни претпријатија;
- либералната демократија поддржува и поттикнува конкурентска борба;

Советот на Европа во 1950 год. ја создаде Европската конвенција за заштита на човековите права.

Европскиот суд за човекови права со седиште во Стразбур е надлежен за спроведување на универзалните човекови права и слободи.

Прашање за размислување:

Објасни ги темелните принципи на либералната демократија?

Што се наоѓа во центарот на либерално-демократската идеологија?

- либералната демократија се залага за реформиран образовен систем кој ги задоволува желбите и потребите на младите луѓе.

Либералната демократија како идеологија е прифатена глобално низ целиот свет и врз нејзините принципи се темелат многу држави.

За придобивките и предностите на либералното демократско уредување зборуваа и пишуваа многу познати научници, кои во некои сегменти и го величаат либералното демократското уредување.

Така, на пример, Карл Попер пишува: „Не сме демократи затоа што мнозинството е секогаш во право, туку затоа што демократските установи, ако се вкоренети во демократските традиции, се најмалку штетни од сите што ги познаваме“, а Лудвиг фон Мисе вели: „Либерализмот е поглед кој во целост е посветен на однесувањето на луѓето од овој свет“. На крајот да го спомнеме и Џон Лок. Тој вели: „Обврска на секое државно раководство е на целиот народ и на секој свој поданик, со непристрасно применување на законите, кои се еднакви за сите, да му обезбеди праведно поседување на работите кои нему му припаѓаат“;

Всушност, целта на либерално-демократската идеологија е да се постигне најголема среќа за најголем број луѓе.

9.2. Партиски системи во современите општества

Партиски систем претставува систем на односи меѓу партиите што постојат во одредена земја. Кога станува збор за партиски систем, тогаш се мисли на сите меѓупартиски односи, без оглед дали се работи за односи на соработка меѓу партиите, или, пак, за опозиција и судир.

Ако на ваков начин се дефинира поимот партиски систем, тогаш може да се констатира дека од него произлегуваат три битни карактеристики:

- Партиски систем може да постои само во оние земји во чиј политички систем функционираат повеќе политички партии (во Кина и Куба не постојат вакви системи);
- Партиските односи можат да имаат кооперативен или опозиционен карактер;

- Партискиот систем обично е глобален систем на односи ситуиран на државно, а не на локално ниво.

Ако се земат предвид овие карактеристики на партиските системи, може мошне продуктивно да се направи анализа на функционирањето на политичкиот систем во некоја земја.

Односите меѓу партиите имаат двоен карактер: меѓу нив може да има односи на соработка, или односи на судир. Соработката меѓу партиите се состои од воспоставување одредени партиски коалиции. Партиските коалиции се создаваат пред изборите, или, пак, по завршените избори, откако секоја партија ќе ги знае своите изборни резултати.

Ако се земе предвид бројот на политичките партии, партиските системи можат да се поделат на еднопартиски, двопартиски и повеќепартиски системи. Некои автори со право сметаат дека еднопартиските системи не се системи, зашто се составени само од една партија и тогаш не може да стане збор за соработка и опозиција, бидејќи партијата е целосно срасната со државната власт и не дозволува нејзино оспорување.

Двопартиските системи се појавуваат во неколку облици: чисти двопартиски системи, нецелосни двопартиски системи и систем на две и пол партии. Чистите двопартиски системи се системи составени од две големи партии кои наизменично се менуваат на власт во услови на примена на мнозинскиот изборен систем. Во тој систем постои цврста партиска дисциплина со што се обезбедува сигурно парламентарно мнозинство. Ваков систем, на пример, има во Англија каде што се менуваат Конзервативната и Лабуристичката партија.

Пример за нецелосен двопартиски систем се САД каде наизменично владеат Демократската и Републиканската партија, но без партиска дисциплина и без сигурно мнозинство во Конгресот. Во оваа земја не постои корелација меѓу партиската лојалност изразена на претседателските избори и партиската лојалност, изразена во Конгресот, како што не постои и корелација меѓу изборните резултати и партиското структурирање на гласовите во Претставничкиот дом на Конгресот.

Систем од две и пол партии претставува систем од две големи партии, плус една мала партија која со своето коалицирање со една од двете големи партии го овозможува парламентарното мнозинство. Во овој

Работа во парламент

Парламентите -собранијата функционираат врз слични принципи во целиот свет

Глобалниот тероризам не познава полови и граници, тој е присутен насекаде

Прашање за размислување:

Која е суштината на правењето коалиции и кога тие се прават?

Како се нарекува наднационалната организација на европските држави?

систем, всушност владеат двете големи партии, но не самостојно, туку со помош на трета политичка партија. Таков систем постои во Германија, Белгија и Канада. Во Белгија и Германија партијата што балансира е Либералната партија, а во Канада - Новата демократска партија која балансира меѓу Либерално-демократската партија и Прогресивно-конзервативната партија. Третата партија, иако е помала партија, игра важна улога во функционирањето на двопартискиот систем, бидејќи од нејзиното приклучување кон едната или другата партија зависи карактерот на владејачката коалиција.

Повеќепартиските системи се појавуваат во три облици: интегрален повеќепартиски систем, поларизиран повеќепартиски систем и повеќепартиски систем со доминантна политичка партија. За сите овие системи е карактеристично нестабилно парламентарно мнозинство, партиско коалицирање и пропорционален изборен модел во чист или комбиниран облик со мнозинскиот систем.

Кај интегралниот систем ниедна политичка партија не успева да обезбеди повеќе од 30% од гласовите и владее онаа која ќе успее да направи коалиција, но обично владите се нестабилни. Такви повеќепартиски системи има во Холандија, Финска и Швајцарија. Од нашето соседство да ја спомениме Република Србија и Црна Гора, каде ниедна партија не освои повеќе од 30% од гласовите на избирачите на изборите во 2003 година.

Поларизиран повеќепартиски систем постои кога поголемиот број партии се групираат во два блока, или две противставени коалиции. Ваквото групирање на партиите може да биде условено со повеќе причини, како што се: победа на изборите, бојкотирање на изборите, формирање на заедничка влада и формирање моќна опозиција. По правило, ваква е состојбата кога постои една обединета или стожерна партија. Такви се примерите во Италија (Демокристијанската партија), Исланд (Прогресивната партија) и други.

Повеќепартискиот систем со доминантна политичка партија е таков систем кога постои една моќна политичка партија со апсолутно мнозинство гласови во парламентот и поголем број слаби и разединети партии. Таков е примерот во Индија (Конгресната партија), Јапонија (Либерално-демократската партија) и други.

9.3. Глобализацијата и општествените движења

Денес со сигурност може да се констатира дека демократијата доминира во светски рамки. Меѓутоа, се случува и еден друг процес, наречен глобализација, кој ја модифицира и трансформира моќта на националните држави. Еден таков пример е Европската унија со што се сака да се компензира сè помалата моќ на државата, преку изградување една наднационална организација на европските држави.

Глобализацијата како процес на денационализација на пазарот, политиката и правото, денеска е реалност и нејзините последици можат да се почувствуваат насекаде. Поддржувачите на глобализацијата тврдат дека тој процес ќе доведе до огромен напредок на човештвото. Најизразит пример за тоа е глобалниот пазар кој што не познава државни граници.

Меѓутоа, глобализацијата, освен економски, носи и политички, технолошки и културни промени. Нациите изгубија многу од нивната сувереност, што некогаш ја имаа. Тие станаа премали да ги решат сè поголемите проблеми, а политичарите ги загубија можностите да влијаат врз настаните. За многумина ерата на националните држави е завршена. Во денешно време луѓето носат иста марка облека, „Најк“ патики или пијат „Кока-кола“ и рчуаат во „Мекдоналдс“. Се создава еден униформиран свет кој чита иста литература, слуша иста музика и се слави една неолиберална филозофија која го велича слободниот пазар.

Со глобализацијата знаењето претставува темелен ресурс. Се нагласува квалитетот на образованието засновано врз знаење и развивање на стратегија за насочување кон модернизација, односно се бара инвестирање во човечкиот фактор. Се поставуваат нови цели, како што се подобрување на квалитетот на наставата, постручно оспособување на наставниците и унапредување на статусот на наставникот во општеството.

Во областа на економијата со глобализацијата се поставуваат нови цели, како што се рамноправен однос во светската трговија, уредување на пазарните односи

Прашање за размислување:

Дали глобализацијата подразбира подобра иднина?

Прашање за размислување:

Дали глобализацијата ќе донесе и подобра комуникација?

Дали глобализацијата подразбира подобра иднина?

Бројот и масовноста на НВО - организациите во Македонија од ден на ден е сè поголем

НВО - организациите ги едуцираат своите членови

Прашања за размислување:

Кој е темелен ресурс на глобализацијата?

Наведи некои негативни последици од глобализацијата.

Што претставува националистичкиот сентимент?

Која е основната карактеристика на движењето против глобализацијата и како се нарекува тоа?

кои во голема мера ќе водат сметка за потрошувачите и граѓаните, но и за еколошките проблеми во општеството.

Воспоставувањето правични и рамноправни односи во меѓународната трговија има огромно значење, но тоа тешко се воспоставува, бидејќи големите индустриски сили сакаат малите и слаби стопанства да ги укинат царинските ограничувања за нивните производи, а истовремено да ги задржат своите царински бариери. Прогресивната глобализација бара брзо, но не и целосно укинување на царинските ограничувања на големите индустриски земји. Само на тој начин можат да се користат погодностите на глобализмот како општ општествен процес и тоа не само во стопанството, туку и во политиката, културата, екологијата, како и отстранување на разликите меѓу земјите на нашата планета. На меѓународно ниво со глобализацијата треба да се утврдат правила за минимални стандарди за работа, потрошувачка и екологија.

Освен тоа, со глобализацијата се преобразува природата на националните држави и нивните начини на однесување особено една кон друга индустриска земја. Така, голем број земји се откажаа од поривот за напаѓање или за покорување други земји, иако воинствени држави сè уште постојат во различни делови на светот.

Меѓутоа, освен позитивни страни, глобализацијата има и негативни страни. Така, се појави глобален тероризам, светски мрежи за перење пари, трговија со дроги и други облици на организиран криминал. Исто така, се смета дека глобализацијата, во основа, ги штити интересите на САД и на другите западни држави, а дека нееднаквоста меѓу богатите и сиромашните според критичарите се зголемува.

Токму поради постоењето негативни страни на процесот на глобализацијата се појавија антиглобалистички движења. Тие критички се насочени кон светскиот економски и политички поредок, а особено против Светската трговска организација. Антиглобалистите се собрани околу идејата за изградба на глобално, но праведно и чисто општество, во кое моќта нема да биде концентрирана во рацете на крупниот капитал. Сега во светот такви идеи имаат десетици илјади поединци и невладини организации во целиот свет. Во последните

години се одржани десетина собири, демонстрации и акции кои собираат сè поголем број луѓе, а како најмасовен се споменува собирот на Европскиот социјален форум во Фиренца, каде што на завршниот ден се собрале на мировен марш над половина милион луѓе од цела Европа.

Повеќето антиглобалистички протести беа придружени со насилство и улични безредија. Таков карактер имаа протестите во Прага, Чешка, а особено насилни и крвави беа протестите во Ценова, Италија. Градот беше окован со штици, многу продавници и ресторани не работеа и се очекуваа улични безредија. Меѓутоа, по тоа протестите не се проширил. Во Фиренца веќе беше направена пресвртница, полицијата не преземаше непотребни акции, а демонстрантите мирно маршираа и не предизвикаа инциденти. Во САД прв голем антиглобалистички собир се одржа на крајот на 1999 година во Сиетл, кога се собраа над 100.000 демонстранти по повод министерскиот состанок на Светската трговска организација.

Важно за сите досегашни демонстрации е што главно собираа многу разновидно членство од сите општествени слоеви: левичари и десничари, комунисти и анархисти, синдикалци, екологисти и др. Нив ги обединува единствена идеологија и се организирани во невладини организации кои се најчесто поттикнувачи на собирањата бидејќи имаат одредени извори на приходи.

Антиглобалистите од демократските и развиени земји се најбројни и најгласни во барањата за спречување на негативните последици од глобализацијата. Такво е, на пример француското здружение Атак, кое се залага за оданочување на финансиските трансакции, за да се заштитат интересите на граѓаните кои не учествуваат во нив. Тоа здружение има над 30.000 членови и претставува едно од најорганизираните здруженија и тоа беше движечка сила за протестот во Фиренца. Меѓутоа, голем број антиглобалисти се организирани во Италија, Шпанија, В. Британија, САД, Канада и други држави. Тие сметаат дека постои алтернатива на неолибералистичкиот свет и дека не треба да се уништи правото на изградба на поинаков свет од оној што го наметнуваат моќните. Како водачи на антиглобализмот се споменуваат и извесни врвни светски интелектуалци како Ноам Чомски, Џејмс Толбин и Дени Родрик.

Прашање за размислување:

Која група луѓе се нарекува скинхедси?

Какви последици со себе носи нацизмот како појав?

Дали и ти си дел од виртуелната реалност?

9.4. Националистичките движења денес

Националистичките движења претставуваат такви движења каде се инсистира на национална исклучивост и хегемонија, каде сопствената нација некритички позитивно се вреднува во однос на другите. Најопшто, без оглед на различните значења на овој поим, денес под национализам се подразбира различни тенденции вистинските или претпоставени интереси на една нација да се остваруваат на сметка на интересите на друга или други нации.

Национализмот историски се менувал и имал различно значење во зависност од целите и идеолошките определби. Прво се појавува како политичко и културно движење на младата буржоазија во борбата против феудализмот и феудалниот партикуларизам за создавање единствени национални држави. Подоцна со развитокот на капитализмот, изразувајќи империјалистички и хегемонистички тенденции на развиените капиталистички држави, стана идеологија и движење за национална исклучивост и одвојување од другите народи.

Во поновата историја национализмот пред сè е политички принцип кој тврди дека политичката и националната единица треба да се совпаѓаат. Националистичкиот сентимент е чувство на гнев, предизвикано од кршењето на принципот, односно чувство на задоволство предизвикано од неговото исполнување. Токму националистичкото движење е предизвикано да се исполни овој сентимент на задоволство.

Националистичкиот принцип може да биде нарушен на повеќе начини. Во рамките на политичките граници на определена држава може да бидат вклучени сите припадници на соодветната нација, а може да бидат вклучени сите, па и некои странци, а може ни едното ни другото, односно да не се вклучени сите припадници на нацијата, а едновременно да бидат вклучени некои кои не се припадници на нацијата. Или, пак, една нација може да живее, неизмешана со странци, во повеќе држави, така што ниедна од тие држави да не може да тврди дека е национална држава на таа нација. Таков е примерот со Курдите, кои живеат во Ирак, Турција, Сирија и Русија.

Посебен случај на нарушување на националистичкиот сентимент се појавува кога владетелите на политичката единица не ѝ припаѓаат на нацијата на која ѝ припаѓа мнозинството со кое владеат. Таков е случајот кога националната територија е присоединета кон некоја поголема империја, или со локална доминација на туѓа етничка група.

Национализмот како теорија и движење бара етничките граници да не ги сечат политичките, ниту, пак, етничките граници во една држава да не ги одвојуваат властодршците од другите.

Во поновата историја се појавија повеќе националистички движења, а овде ќе се осврнеме само на најважните. Прво неодминливо треба да се спомене националсоцијализмот или нацизмот. Нацизмот претставува општествено штетна појава, еден вид негативна страна на национализмот, ако патриотизмот се смета за позитивна страна. Карактеристично за нацизмот е зголемување на довербата на луѓето кон државата, но само на една раса, односно нација. Нацизмот целосен расцут доживеа во Германија во триесеттите години на минатиот век со доаѓањето на Хитлер на чело на Германската Националсоцијалистичка работничка партија, а подоцна и како канцелар на Германија. Според него, Германците се носители на светски дух, тие се значителни на светската слобода.

Меѓу најважните карактеристики на националсоцијализмот, кои биле изнесени во програмата на Хитлеровата Националсоцијалистичка партија посебно треба да се одбележат: обединувањето на Германија (Германија и Австрија), борба против Версајскиот договор и барање за империјалистичко проширување на германскиот „животен простор“ во Европа, само „припадници на расата“ можат да бидат граѓани на Германија, силен антисемитизам (Евреите не може да бидат дел од расата), политика против странците, секој мора да работи, национализација на индустријата, смрт за криминалците, земјишна реформа и друго.

По Втората светска војна и воениот пораз на нацизмот се сметаше дека тој е искоренет, меѓутоа се покажа дека тоа било погрешно. Имено, нацизмот и потоа продолжи да живее и повторно да се појавува, за среќа,

На што ве асоцира овој лик?

кај мал дел од светското население. Нацистите најмногу се собираат околу групациите кои себеси се наречуваат скинхедси. За нив е карактеристично што одат истрижени, а се облекуваат „панкерски“. И тие како основна цел го истакнуваат истребувањето на малите народи, за во светот да владее ариевската раса. Неонацизмот сè повеќе се шири со доаѓањето на голем број иселеници, кои наоѓаат работа во западните земји. Припадниците на ваквите здруженија сметаат дека странците претставуваат опасност и затоа со разни средства ги заплашуваат, дури и физички ги напаѓаат, а постојат доста примери да ги палат нивните домови.

Неонацизмот е најраширен во Германија, но такви движења има и во Холандија и Велика Британија. Во Италија има појава на неофашизам, кој има исти карактеристики како нацизмот во Германија, а користи име кое не побудува такви асоцијации - италијанско социјално движење (МСИ). Во САД постојат одредени облици на неонацистички движења како што е Кју клукс клан, Американската нацистичка партија, Националната алијанса и Движењето за христијански ред.

Интересно е што во последните три години во Европа се повеќе се шири антисемитизмот. Сè поголем е бројот на напади врз Евреи, нивниот имот, но и врз сè што тој народ претставува, заедно со нивната држава Израел, а извршители најчесто се Арапи или муслимани. Според некои сознанија, најзагрижувачка е состојбата во Франција, каде еврејската и муслиманската заедница се најбројни.

Вистинска загриженост предизвика појавата на Јерг Хајдер, водач на екстремната десница во австрискиот Парламент, како и ултрадесничарскиот водач на неонацистичките сили во Франција, Ле Пен. Тие ги прифаќаат идеите на Хитлер изнесени во неговото дело „Мајн кампф“ („Мојата борба“). Нивната појава на политичката сцена за Европа претставува сериозно упредување дека нацизмот од илегалност полека ги освојуваат европските институции.

10. РЕЛИГИЈАТА ВО СОВРЕМЕНИТЕ ОПШТЕСТВА

10.1. Современи определби на религијата

10.1.1. Дострелите на Диркем во проучувањето на религијата

За социологистичкиот пристап (и поопширно) кон проучувањето на религијата Диркемовата елаборација е фундамент и трајна инспирација за сите оние кои се зафаќаат да го проучуваат овој повеќедимензионален феномен. Де факто општествената функција на религијата на конзистентен и систематски начин, прв ја промовира Емил Диркем. Во досегашниот развој на оваа посебна социолошка дисциплина научните копја најмногу се кршеле во врска со прашањето за тоа која функција (индивидуално - психолошката, или колективно - општествената) е порелевантна при опсервирањето на значењето на овој феномен.

Една од основните задачи и цели на секоја научна дисциплина е да ги открие причините за каква било релевантна појава. Кога ќе го поставиме прашањето за корените, изворите и произлезните точки на религијата како многу сложен општествен феномен пред нас како истражувач речиси автоматски се појавува Емил Диркем и страниците на неговото антологиско дело "Елементарни облици на религискиот живот".

Теоријата за тотемизмот ни го дава клучот за разбирање на една интересна црта на човековиот менталитет која во историјата на човековата мисла, одиграла важна улога. Овој клуч ни дава нова можност да заклучиме дека еволуцијата на магијата е тесно поврзана со религиската еволуција и дека, како и првата, зависи од општествените услови. (Емил Диркем, Елементарни облици религиског живота, 1982, стр. 217) Зошто тоа е така?

Затоа што во барањето одговор на следните прашања:

1. Каде се наоѓаат корените на религијата?
2. Кои се функциите на религијата?
3. Кои од тие функции се најбитни?

Брамани

Парми

Во индиско-токастинско уредување кастите не се разликуваат само по начинот на живот туку и по носите! Прашања за размислување:

4. Каков е уделот на поединечните области од човековиот духовен живот во создавањето и одржувањето на религијата? (Павичевиќ, 1980, стр. 217).

Диркем ги наоѓа своите одговори во најпримитивната религија (според него, тотемизмот). Со тоа до денешен ден опстојува идејата дека во сите религиски системи постојат одреден број основни претстави и ритуали кои речиси секогаш имаат истоветно или барем слично значење и функција, без оглед на големото шаренило на сопствените појавни облици. Со тоа Диркем е релевантен за промовирање на идејата за религијата како универзален светски феномен. Диркем прв експлицитно покажа и докажа дека истражувањето на примитивните општества ни дава за право да заклучиме дека религијата има иста социјална содржина. Ако одговорите на есенцијалните прашања што си ги поставувал племенскиот човек во Централна Австралија и оние што си ги поставува современиот човек во денешно време, во извесна смисла се различни, тогаш улогата на религијата во интеграцијата, солидарноста и сигурноста на неговото општество и неговиот личен живот е речиси идентична за сите генерации на општествени системи и видиви религиозност.

Другиот елемент, што е дел од сложениот феномен религија кој Диркем го промовира, а кој во последно време е многу честа тема на современата социологија и филозофија на религијата, е симболот. Тотемот не е само име; тој е и амблем и грб во вистинска смисла на зборот. Да видиме прво како Диркем дошол до овој елемент, а потоа како тој по неговото промовирање се инкорпорира во современата наука за религијата.

Настапувајќи позитивистички и функционалистички, Диркем на социологијата на религијата, во крајна инстанца, ѝ дава задача да објасни зошто служат религиските појави и колку тие се важни за обликување на човековите идеи и постапки. Според тогашните сваќања на овој класик на религијата, секоја религија, без оглед на нејзиниот систем на верувања и ритуали (во вид на култна практиката), во основа, врши функција на задоволување на човековите потреби за трансцендентирање. (Никола Скледар, „Ум и религија“, 1986, стр. 50). Врз основа на ова, сите религиски симболи ја прикажуваат човековата реалност. Религиските објекти со кои се сврзува култот, всушност, се симболи на одредени

религиозни сили, кои, всушност, се инкарнирани во симболите.

Овде Диркем повторно е многу актуелен, зашто сите современи истражувачи на религијата (социолози, филозофи, историчари, теолози) истакнуваат дека сите религиозни и мистични сознанија се принудени да создаваат систем на сакрални знаци и симболи, без кои тешко ќе можат да ги опишуваат своите религиозни содржини. Тоа подеднакво важи како за христијанството, така и за сите пагански религии. Оттука, симболичкиот јазик е универзална потреба и ни го овозможува разликувањето на историските видови религиозност.

За споредба, во современата христијанска теорија, телото и крвта Христова во светата евхаристија се именувани како симболи, отсликувања и мистерии. (Стефан Санџаковски, Богомислие, 1993, стр. 131). Во овој случај симболичкото не само што не е спротивно со реалното, туку го вклучува во себе како негов вистински израз и начин на манифестирање. Кај Диркем тотемот, тотемското животно или амблемот, од една страна, го симболизираат Бога како религиски замислена сила и конкретната социјална заедница (која го има за свое имплементирано соодветното тотемско верување). Од друга страна, тотемот истовремено е симбол и на Бога и на општествената заедница.

Во денешно време многу е актуелна тезата на Диркем дека науката не може да ја загрози религијата во нејзината морална, социјално-психолошка, компензациска и интегративна функција. Многумина теоретичари се согласуваат со Диркем дека тоа е основната моќ на религијата со која таа опстојува до денешен ден. Божјото и општественото, кои кај Диркем се испреплетуваат, им даваат на тогашните и сегашните верници чувство на заштита, сигурност и сила, од една, и обврски и зависност од друга страна.

Основните поставки на Диркемовата социологистичка и функционалистичка системска теорија на религијата се:

1. Религијата, како највисок облик на вредносниот систем, ја овозможува кохезијата на социјалниот систем, а со тоа и неговото нормално функционирање;
2. Религијата е незаменлива и универзална општествена појава и институција;

Прашање за размислување:

Според тебе, кои идеи на Диркем во областа на религијата се актуелни и денес?

3. Религијата овозможува во голема мера успешна социјализација на личноста;

4. Религијата ја помага интеграцијата на индивидуите во еден стабилен социјален систем (Скледар, „Ум и религија“, 1986, стр. 55).

10.1.2. Актуелноста на Веберовото сфаќање за религијата

На религијата, која е систем на човековите претстави и емоции, Вебер ѝ „вдахнува“ земска содржина, што е составена од практични (пред сè економски) дејствувања на човекот. Таа има функција пред сè да го оправда и осмисли човечкиот живот, без оглед дали се работи за личности кои им припаѓаат на одредени хендикепирани социјални слоеви во општеството, или, пак, за лица кои им припаѓаат на елитните и владејачките кругови. На првите, религијата им помага да ја оправдаат и осмислат својата социјална положба преку предодреденоста и доаѓањето на судниот ден во кој сиромашните по својот економски статус, а богати во духот и верата, ќе бидат избрани да живеат вечен живот. Поради тоа, според Вебер, основни извори за религијата се страдањето и неправдата што таа успева да ги надоместа со победата над смртта и воведувањето на институцијата „оноземски живот“ како антипод на „овоземскиот живот“.

Сепак, тоа што Вебер го прави актуелен до денес е неговата основна идеја дека религијата поред сè е духовна и културна творба со одредени етички карактеристики, која ги мотивира луѓето да дејствуваат на еден или на друг начин. Тој оваа своја поставка на најдобар можен начин ја докажува со ставањето во корелација на религискиот фактор, од една страна, и развојот на современиот општествен систем, од друга страна.

Влијанието на елементите на духовната култура (во кои спаѓа и религијата) врз развојот на индустријата во една општествена заедница е нешто за кое и денес се зборува. Преку своите систематски проучувања, Макс Вебер докажал дека развојот на западноевропскиот облик на индустриска и, воопшто земено општествена организација, меѓу другото, е плод и на влијанието на одредени идејни елементи.

Како претставник на културализмот, Вебер ја развива идејата за влијанието на културните елементи врз општествениот развoтoк. Сето ова е илустрирано преку меѓусебната корелација на аскетскиот протестантизам на калвинистичката црква и современиот општествен поредок на тогашниот модерен капитализам во почетокот на XX век. За влијанието на Калвиновото учење за предодреденоста врз духот на модерното општество, особено врз начинот на неговиот економски развој, многу е зборувано и овде за докажување на таа основна поставка нема многу да се задржуваме. Само ќе укажеме дека Вебер оваа своја своевидна хипотеза успеал на брилијантен начин да ја докаже преку статистичките податоци, од една страна, и преку временскиот редослед на нештата, од друга страна.

За нас особено интересни се Веберовите историско компаративни проучувања на големите источни религии, какви што се: конфучијанството, таоизмот, хиндуизмот, будизмот и јудаизмот и нивното влијание врз индустрискиот развој на Ориентот на чело, на пример, со една Кина. Недвосмислени се доказите дека овие религии не ја развивале идејата дека единствено преку процесот на трудот и правилно извршените практични активности човекот ќе го исполни Божјиот план и ќе придонесе да биде избран од Бога за вечен живот. Ниедна од овие религии не се занимава со Божјата трансцендентност и со човековата дејност што е во слава на Бога. Освен тоа, некои од овие религии директно не го осудуваат хедонистичкото трошење на економските средства, што, на пример, е во директна спротивност на протестантската етика. Поради тоа, Кина и другите земји на Ориентот не создале позитивен однос кон материјалното богатство, креативноста во иницијативите на економски план, технолошкиот развој итн. Тоа резултира со низок степен на индустриски и воопшто општествен развој на овие земји и покрај сите predispositions што ги имаат тие, и во однос на природните ресурси и во однос на работната сила.

На крајот да заклучиме дека Вебер во своите проучувања во областа на религијата издвоил два битни фактори и го испитувал нивниот однос. Тој, несомнено, утврдил дека постои корелација меѓу религиските идеи и економските фактори. "... Еден од конститутивните составни делови на модерниот капиталистички дух, и не само на него туку и на модерната култура: рационалниот начин за живот врз основа на идејата за занимањето - тоа, всушност, беше и целта на овие излагања е роден од духот на христијанската аскеза...". Бидејќи аскетизмот од манастирските ќелии била пренесувана на професионалниот живот и почнала да владее со внатрешносветовниот морал, таа помагала да се изгради оној моќен космос на стопанскиот поредок сврзан со техничките и економските претпоставки на механичко-машинското производство, кој денес е животен стил на сите поединци кои се раѓаат во овој механизам, не само на оние директно економски активни, таа со неодолива сила ги определува и можеби ќе ги определува сè додека и последниот цент на фосилното гориво не се изгаси (Макс Вебер, „Протестантска етика и дух капитализма“, 1989, стр. 189). Тие се наоѓаат во еден комплексен однос на меѓусебно влијание и своевиден детерминистички спој. Се разбира, постојат и многу други идејни фактори кои влијаат едни врз други и кои би можеле да бидат во одреден сооднос и корелација. Тоа ѝ останува на современата социологија да го проучи. Во оваа насока Вебер го дал патоказот со елаборирањето на односот меѓу аскетскиот протестантски рационализам и техничко-економскиот напредок во времето на создавањето на модерниот капитализам во тоа време.

Суштината на Веберовата теза за влијанието на одредени религиски сфаќања врз развитокот на модерниот начин на производство не е во тоа да се сфати религијата како основна причина за развој и менување на сите општествени појави, туку само да покаже дека одредени духовни интереси можат да бидат речиси исто толку важни и силни како и материјалните интереси, кои ги раздвижуваат мотивите на човековото дејствување.

Прашање за размислување:

Дали православната и исламската етика придонесуваат за брз стопански и индустриски развој низ Република Македонија, така како што тоа го прави протестантската етика во Германија?

10.2. Цркви и секти

Во ова поглавје ќе се задржиме на сектите како мали верски заедници и нивниот однос кон големите верски заедници како што се на пример црквите (Православна, Католичка, Протестантска и др.) и Исламската верска заедница. Но, пред да ги определиме основните карактеристики на сектите и да направиме нивна класификација, прво да видиме во какви општествени услови се јавуваат.

Сектите обично се јавуваат во услови на општествени поделби и судири. Ова особено важи за појавата на првите секташки движења во рамките на христијанството. Основачите на сектите, своите религиски идеали и вредности сакаат да ги преточат во конкретни напори да се подобри општествениот систем во кој се јавуваат. На извесен начин, тие се и израз на општествените поделби и претставуваат еден своєвиден тип на поткултура.

Според Макс Вебер, црквата е институција што има монопол врз користењето на религиските симболи и изведувањето на најголемиот дел од религиските ритуали. Поради поседувањето на оваа моќ, таа е хиерархиски поставена. За влегување во нејзините редови не е потребна никаква посебна подготовка, ниту, пак, се потребни одредени квалитети и предуслови што треба да ги поседуваат луѓето. Нејзин припадник, во принцип се станува по своето раѓање, а се официјализира со чинот на крштавање, како една од најважните свети тајни. Слично е и во Исламската верска заедница, каде нејзин член во основа се станува по самото раѓање, а тоа свечено се официјализира со чинот на обрежување.

За разлика од ова, сектите не се хиерархиски поставени и во нивните редови се пристапува самоволно и доброволно, откако личноста ќе стане полнолетна. Исто така пред чинот на преобраќање се проверуваат карактеристиките и квалитетите на личностите кои се кандидати за пристапување во одредена секта. Според Вебер, една од суштинските карактеристики на сектите е и харизматичноста на нивните основачи и водачи. Тие со својата харизма во многу придонесуваат за привлекување на членството. Претставниците на сектите во почетокот,

обично се привлекуваат од ниските општествени групи, кои се наоѓаат ниско на економската и социјалната скала во општествениот систем во кој живеат. Меѓутоа, во подоцнежниот свој развој се остапува харизмата на нивните водачи и нивните наследници, а истовремено во нивните редови влегуваат сè повеќе и лица од повисоките општествени слоеви. Како резултат на тоа дел од сектите настојуваат да се преобразат во поголеми верски заедници. Преодна фаза во тој процес е создавањето на деноминациите, кои, како верски организации, се наоѓаат меѓу големите и малите верски заедници. Нивната основна карактеристика се состои во тоа што тие, според бројот на своето членство не се најголеми во државата во која дејствуваат и не фигурираат како официјална државна религија. За разлика од сектите, деноминациите си имаат свое посебно свештенство. Тие го истакнуваат индивидуализмот како основна вредност и цел на личното спасување на нивните верници. Исто така, тие пропагираат толеранција и коегзистенција со другите верски групации во државата каде што дејствуваат.

За нас најприфатлива е типологијата на верските организации што ја направил англискиот социолог Волис (Wallis, New religions lise, 1984) која изгледа вака:

Табела: Типологија на верските организации

Самозамислена легитимност			
		плуралистичка легитимност	единствена легитимност
Тип	девијантно	култ	секта
членство	угледно	деноминација	црква

Како што може да се види од табелата при правењето на типологијата на верските организации се применети два критериуми и тоа: самозамислена легитимност и тип членство. Под самозамислена легитимност се подразбира полагање на правото на религиската вистина. Во случајот на единствена легитимност, верските организации од тој

тип сметаат дека нивната вистина за религиското минато, сегашност и иднина е единствено точна и не признаваат други религиски вистини. Од друга страна, верските организации од типот на плуралистичката легитимност не полагаат исклучиво право на единственост во религиската вистина, многу се толерантни и целосно ги прифаќаат другите религиски организации.

Што се однесува на вториот критериум, типот на членството е поделен на угледно и девијантно. Едните се угледни граѓани на својата држава кои ги прифаќаат целосно општопризнатите обичајни, морални и правни норми на општествениот систем во кој што живеат. Другите се незадоволни од системот и нормите што важат во него и, повеќе или помалку, нив не ги прифаќаат. Затоа, со чинот на преобраќање бараат прибежиште во "девијантните" верски организации, какви што се сектите и култот. Од друга страна, угледни верски организации се деноминациите (методистичка, конгрегационалистичка, генерално баптистичка и др.) и црквите (православна, католичка, протестантска, англиканска итн.). Право на единствена легитимност на сопствената религиска вистина полагаат црквите и сектите, а деноминациите и култовите покажуваат многу повисок степен на религиска толеранција.

Што се однесува на култовите, може да се каже дека нивната појава и развој се поврзани со три фактори. Првиот фактор се сведува на тоа дека повеќето од нивните членови имаат проблеми со своето душевно здравје. Тие главно не се класично душевно болни личности, но нивниот ум никако не успева да се вклучи во основните поставки на општествените теории на човековото однесување. Вториот фактор ги третира култовите како некаков посебен вид бизнис-фирми. Тоа доаѓа оттаму што често основачите на овој вид верски организации се сопственици на угледни фирми кои преку култот сакаат да го зголемат сопствениот профит и да ја подобрат финансиската состојба на нивните членови. И, на крајот, третиот фактор ни укажува на тоа дека култовите се еден вид посебни поткултури како делови на доминантната култура. Често пати овој вид поткултура има девијантен и деликventен карактер. Како поткрепа на ова е фактот што верските култови почнуваат како

Сидатра Готама Буда, 560 години п.н.е.
Некои стари религијски верувања денес стануваат повторно актуелни

Секти

магиски култови. Во нив за нивните членови партиципацијата во култот претставува еден вид компензација за нивната изолираност во конвенционалното општество.

Откако ги видовме факторите под чие влијание се јавуваат култовите, сега ќе се обидеме да направиме класификација на сектите (малите верски организации). Сметаме дека најсоодветна е класификацијата на Вилсон (Wilson, What is religion, 1998), кој како основен критериум го зема начинот на кој сектата реагира кон надворешниот свет, кој начелно го смета за несовршен, незадоволителен и грешен. Со самата оваа реакција сектата тој несовршен свет се обидува да го видоизмени. Оваа реакција кон надворешниот свет се изразува преку верското учење на сектата, начинот на нејзиното организирање и начинот на однесување на нејзините членови. Според овие критериуми Вилсон ги дели сектите на:

- Секти на преобраќање, како што се Војската на спасот и различните пентекостални секти. Најголемо внимание овие секти му посветуваат на чинот на преобраќање, кој е полн со емоции и силни внатрешни доживувања. Преобраќањето претставува "будење на срцето" и пат кон спасение на личноста. Овој чин е посилен и поважен од сите другите ритуали што ги практикува сектата. На ова доживување личноста се враќа неколку пати во текот на својот живот. Основа на верското учење на овој вид секти се евангелијата.
- Адвентистичките или револуционерните секти, какви што се: Јеховините сведоци, Адвентистите на седмиот ден и Христоделфиците. Во основа на учењето на овие секти е верувањето дека е блиску денот на пропаста на овој свет и целокупниот негов општествен поредок. Идејата за апокалипсата, судниот ден и второто Христово доаѓање е во центарот на нивното учење, чиј извор се наоѓа во Библијата (во книгата на пророците). Според ова учење, на тој ден Господ им суди на живите и на мртвите (кои ќе воскреснат). Само одбраните кои ќе

ги исполнат строгите критериуми на познавање на вистината и моралната чистота, ќе живеат вечно во целосно изменетиот свет со наполно нов општествен поредок. Овие секти имаат многу одбивен став кон сите цркви за кои сметаат дека скршнале од вистинскиот пат во исповедањето на вистината и дека се во служба на антихристот.

- Интроверзионистичките секти какви што се амишите и хутеритите патот кон спасението го наоѓаат во создавањето изолирани заедници кои немаат речиси никакви врски со светот што ги опкружува. Во своите изолирани заедници тие немаат водачи и професионално свештенство. Нивните членови меѓу себе се еднакви и сите го нагласуваат значењето на повлекувањето од надворешниот свет во барањето на религиската вистина.

- Гностичките секти, каква што е христијанската наука Саеантологија. Членовите на овие секти сметаат дека до вистинскиот пат и просветлувањето се доаѓа преку долготрајниот процес на учење. Се работи за членови кои се распространети низ светот и кои ретко одржуваат заеднички состаноци и богослужби.

- Тауматургиските секти, каков што е тиритуализмот. Нивните членови веруваат во чуда кои ги прават водачите на овие секти кои се верски исцелители или чудотворци. Веруваат дека нивните водачи лекуваат болести, решаваат некои психички проблеми и помагаат во надминување на тешкотиите од секаков вид.

- Реформистичките секти, какви што се квекерите во основата на своето учење го имаат правењето добри дела и решавањето одредени општествени проблеми.

- Утопистичките секти, какви што се Онеидската заедница и групациите Брудерхоф градат населби со комунистичко устројство со цел да создадат нов светски поредок заснован врз религиски и морални вредности.

Прашање за размислување:

Ако си запознаен со дејствувањето на некоја мала верска заедница (секта или култ), објасни ги основните начела на нивните религиски уверувања.

Во исламот најпозната и најраспространета секта се дервишите. Во персискиот и во турскиот јазик зборот "дервиш" означува сиромашен човек, или, уште подобро, човек кој се одрекол од материјалните богатства. Местата каде што ги извршуваат своите молитви и богослужби се нарекуваат текиња или самани. Најкарактеристичен дел од дервишките редови се суфиските братства. Суфите се своевидни муслимански монаси. Основата на нивното учење е дека верникот со помош на посебен духовен метод може да му се приближи на Алах, па дури и да се соедини со него. Членовите на суфиските братства целосно му се посветуваат на Алах. Го напуштаат световниот живот, се одрекуваат од имотот и од земските блага и ги задушуваат своите чувства и страсти. Со сето тоа им се противставуваат на обичните исламски верници, сметајќи дека за нив не се обврзни ритуалите, обичаите и животните норми кои се обврзни за правоверните претставници на исламската религија. Припадниците на суфиските братства, како дел од дервишката секта, наместо извршување молитви пет пати на ден, извршуваат посебни обреди (зикр) чии облици варираат од транс до екстаза (длабока внатрешна концентрација што е блиска до индо-будистичката медитација).

10.3. Новите религиски движења

Помасовно одредени нови религиски движења се јавија при крајот на шеесеттите и почетокот на седумдесеттите година на XX век. Тоа е време на криза на вредностите, моралните и религиските норми во западноевропската култура на чело со САД. Тие се своевидно продолжение на контрареволуцијата од шеесеттите години на XX век што беше насочена против современото потрошувачко општество и техничката рационалност на научно ориентираната култура. Муновците, Божјите деца, Христовите ученици, Мисијата на Божествената светлост, Меѓународното здружение за свесност на Кришна, Растафаријанското движење, Трансценденталната медитација, Рајнишовците, Ничирен сошу и Храм на народот се најпознати религиски движења кои се актуелни и денес.

Овие движења предизвикуваат големо интересирање како кај голем број истражувачи, така и кај пошироката јавност во земјите каде што се појавуваат. Обвиткани се со таинственост, затворени се за јавноста и до податоци за нивните членови тешко се доаѓа. Меѓутоа, одредени податоци покажуваат дека нивните членови се изманипулирани од групата лидери, дека таа група манипулира со хипнотички средства, постапки на "миење" на мозокот и киднапирање на идните членови. Во голем дел од нив е присутна и наркоманијата. Најголемиот број од нивните членови се со уништени кариери и без иднина во животот. Се манипулира со младите луѓе, се искористуваат и се наведуваат на неморални постапки. Голем дел од новите религиски движења својот корен го имаат во некои учења од Далечниот Исток.

Сега се поставува клучното прашање за тоа кои се причините за појава и развој на еден ваков вид религиски организации. Ќе наведеме неколку, според нас, најважни фактори:

- Слабењето на чувството на заедништво и солидарност во современите индустриски и урбани општества. Младите луѓе во тој суров свет се осамени и им е загрошено чувството на припадност кон одредена заедница. Тоа го надоместаат со влегување во горенаведените религиски групации. Тие за младите луѓе се многу привлечни, бидејќи како своја основна идеја го пропагираат заедничкиот живот, дружењето и цврстите врски меѓу нејзините членови. Дури некои теоретичари одат дотаму што сметаат дека овие движења, во извесна мера, се замена за семејствата на нивните приврзаници. Секако, тие доживувања на заедништво се поврзуваат со одредена божествена и духовна сила која е присутна во животите на членовите на овие групации.
- Трагањето по сопствениот идентитет што младите го загубиле некаде во безличноста на современиот свет е, исто така, многу важен фактор за пристапување кон овие групации. Терапевтските ефекти и мистичните култови со кои се служат новите религиски движења го надоместуваат чувството на губење на општествената улога што поединецот би требало да ја игра во системот во кој живее.

- Некои истражувачи сметаат дека новите религиски движења претставуваат своевиден антрополошки протест против современоста.

- Во втората половина на XX век сè посилен е притисокот за менување на религискиот и духовниот живот на современиот човек. Голем дел од луѓето не се задоволни од начинот на дејствување и грижата за своите верници на доминантните религиски заедници.

- Многу нови религиски движења се јавуваат како последица од ширењето на информациите и мисионерското одушевување за голем број религии од Далечниот Исток и Индија. Исто така тие имаат причинско - последична врска со појавата на парапсихологијата, хуманистичката психологија и психоделичните дроги. Несомнено е дека источните мистички традиции и харизмата на нивните верски учители и водачи, многу го привлекувале вниманието на европската и културата на САД.

На крајот на овој дел да се обидеме да направиме класификација на новите религиски движења. Тоа е многу тешко, бидејќи се наоѓаме во море на религиски групации кои имаат одредени сличности, но и голем број разлики во своите учења и начинот на сопственото организирање. Сепак, најсоодветна класификација направил Волис кој ги поделил на движења кои го отфрлаат сопственото општествено опкружување; движења кои го прифаќаат своето општествено опкружување и движења кои се приспособуваат кон него.

Првите го отфрлаат општествениот систем во кој живеат затоа што сметаат дека материјалниот свет и неговиот општествен поредок е расипан и недуховен. Во основа ја имаат идејата за целосна и безусловна приврзаност кон одреден бог или религиски водач (гуру). Со тоа нивните членови целосно се одрекуваат од нивната сопствена личност. Религиската активност ја организираат во сопствени изолирани заедници.

Вторите се насочени кон поединецот и неговиот личен успех. Тие немаат ништо против општествениот систем во кој живеат и сметаат дека сите негови слабости и недоследности можат да се поправат со промените кај

поединците. Тоа го прават со помош на посебни постапки и техники со кои ги подучуваат своите членови за патот на нивниот личен успех. Не постојат верски објекти, нити заедничко богослужење.

Третите се традиционално ориентирани религиски движења кои се приспособуваат кон сопственото општествено опкружување. Во центарот на нивните активности е колективниот ритуал и значењето на неговото доживување од поединецот.

10.4. Процесите на секуларизација

Пред да поминеме на објаснување на најважните процеси на секуларизација, ќе го објасниме значењето на секуларизацијата. Првото значење на овој термин се користи за да го означи престанувањето на постоењето на овој важен општествен феномен во рамките на општествениот живот. Тоа би значело евентуално постоење на општеството без религија. Второто значење се однесува на процеси во кои религиските организации сè повеќе се занимаваат со световни прашања за сметка на чисто религиските прашања. Тоа е процес на таканаречена внатрешна секуларизација на религиските организации. Тие сè повеќе се приближуваат кон другите сегменти на општествениот живот и се трудат да им помогнат на своите верници да решат одредени практични проблеми. Со други зборови, овој процес би подразбирал поголемо приспособување на религиските групации кон „овој свет“. Третото значење на овој термин се однесува на процесот на одвојување на религијата од општеството и, аналогно на тоа, одвојувањето на црквата и другите верски заедници од државата. Религијата станува интимно прашање на личниот живот и се повлекува во своите рамки. Религиските институции се занимаваат исклучиво со религиски прашања, без да покажат интересирање за другите области од општествениот живот. Мораме да нагласиме дека првата определба на овој термин губи од своето значење, а другите две добиваат во својата актуелност.

Прашање за размислување:

Кои се негативните карактеристики на новите религиски движења денес? Ако сметаш дека има и некои позитивни карактеристики, објасни ги нив.

Следствено на ова, постојат три суштински елементи на процесот на секуларизација. Тоа се диференцијација, рационализација и световност. Диференцијацијата е најважниот елемент и тој претставува процес во чии рамки религијата и верските институции се гледаат како посебна област. Рационализацијата претставува процес во кој другите општествени институции се одвоени од црквата и се раководат според свои рационални принципи. Економските институции се раководат според законитостите на пазарот и конкуренцијата. Политичките институции - според рационалните принципи на демократијата и политичкиот плурализам. Исто така, и образованието се одвојува од религијата, со тоа што образовниот систем добива световен карактер. Истото се случува и со другите општествени институции. Процесот на световност се одвива на три нивоа, и тоа: на ниво на големите општествени групи, на ниво на религиските организации и на ниво на личниот живот на поединецот. На првото ниво световноста се гледа во тоа што со одвојување на религијата од општеството, сите општествени институции освен религиските, добиваат световен карактер. На второто ниво се одвива процесот на таканаречената "религиска промена" во која одредени религиски институции сè повеќе се вртат кон профаните, (световните нешта), запоставувајќи ги на извесен начин светите нешта. Во однос на третото ниво слабее религиската ангажираност на личностите, со тоа што тие поретко учествуваат во религиските обреди на своите религиски организации.

Иако секуларизацијата е процес во кој верските институции со своите религиски активности на некој начин го слабеат своето општествено влијание, тоа не мора да значи дека слабее и личната религиозност кај поединците. Тие можат натприродното битие да го „носат во срцето“ и да бидат порелигиозни од оние кои често одат во верските објекти. Тоа нè доведува до заклучок дека, ако процесите на секуларизација го слабеат влијанието на верските организации во државата, тоа воопшто не мора да биде проследено со слабеење на степенот на религиозност на населението во таа држава.

На крајот на овој дел да завршиме со ставот на британскиот социолог Малком Хамилтон (Хамилтон,

Социологија на религијата, 2003), кој смета дека со самото тоа што се оспорува тезата дека општествениот плурализам ја слабее религијата; дека во минатото религиозноста не била суштински поразлична од сегашната; дека се истакнува фактот дека религиските верувања опстанале и покрај силните процеси на урбанизација и индустријализација, нè наведува на заклучок дека тезите за секуларизација се мртви. Застапниците на оваа теза главно го заменуваат стариот образец за разбирање на религијата. Секуларизацијата мора да биде неизбежен дел на современоста и процесите на урбанизација и индустријализација, туку таа е повеќедимензионален и променлив процес кој зависи од многу фактори и чинители кои главно се одраз на состојбата на „религискиот пазар“ каде што, исто така, на еден парафразиран начин, владеат законитостите на „религиска понуда“ и „религиска побарувачка“.

Прашање за размислување:

Дали според тебе треба да се воведат факултативен предмет во средните училишта, што ќе се занимава со прашања од религискиот живот?

11. ПОРАСТОТ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЕКОЛОШКАТА КРИЗА

11.1. Динамика на порастот на населението

Населението го означува бројот на луѓето кои живеат во определен простор, држава, општество, свет. Тоа, како конститутивен елемент на општеството влијае врз севкупноста на општествените текови. Општествената структура влијае врз промените на населението, но и обратно, промените во населението (зголемување или намалување) имаат влијание врз општествената структура. Оваа реципрочна врска на населението и општеството било предмет на многу научни расправи, а како резултат на тоа, е создавање и посебна научна дисциплина - демографија.

Проблемот на односот на човековата околина и населението на прв поглед изгледа дека е многу едноставен, но, ако подлабоко се навлезе во суштината и промените во последните два века, ќе се забележи дека на глобален план се случуваат многу непредвидливи и во основа сложени процеси. Ова пред сè се однесува на наглиот пораст на населението (таканаречениот „демографски бум“) и неговата поврзаност со исцрпувањето на природните ресурси.

Во периодот од 16 до 18 век во Европа доминираше меркантилизмот - учење според кое на населението се гледа како на национално богатство, односно колку што е побројно населението, толку е побогата државата. Во тоа време за природата се мислеше дека е непресушен извор на енергија и сировини.

Значителен пораст на населението започнал во средината на 17 век за да во 1850 година тоа изнесувало една милијарда и двеста илјади жители на Земјината топка, за да продолжи да расте со несмален интензитет.

Денес бројот на светското население изнесува околу шест милијарди жители, а се предвидува за дваесетина години да порасне за уште три милијарди. Причината за таква демографска експанзија не е во тоа што во поранешните семејства имало помалку деца. Степенот на раѓање останал речиси ист како и порано. Тоа што се

измени, всушност, е процентот на смртност, кој битно се намалил, што предизвикало пораст на населението. Како резултат на подобрените хигиенски услови, подобрата исхрана, соодветната здравствена заштита, развојот на медицината итн, животниот век на населението е зголемен, а смртноста намалена.

Со наглиот пораст на населението се појавил и проблемот на пренаселеноста. „Ако земјата е во состојба да го ангажира своето население во производство на средства за задоволување барем на основните егзистенционални потреби, односно за масовна потрошувачка на тие средства, таа земја нема проблем со населението, изразен како пренаселеност и невработеност" (Ацески., Социјална екологија, 2000, стр. 51).

Влијанието на населението врз животната средина зависи од нивната бројност, пораст, социо-економски статус и разместеност во просторот. Сите овие елементи дејствуваат синхронно и конзистентно, во согласност со динамичките и структурните промени што го карактеризираат развојот на населението. Бројот и порастот на населението ги определува обемот и порастот на неговите потреби и неопходните природни ресурси. Социјално-економската структура влијае врз начинот на производството и технологијата, а преку структурата на населението, врз видот и составот на потребите. Просторната дистрибуција го определува карактерот на населеноста и населбата, и, во крајна линија начинот на користење на просторот. Врските и интеракцијата во реалноста се многу посложени, зашто демографската големина, прирастот, структурата и разместеноста не влијаат одделно, туку здружено. (Ацески, Социјална екологија, 2000, стр. 53)

Промените што индустриската револуција ги предизвикала во развојот на општеството поттикнала на размислување голем број светски мислители и филозофи. Томас Малтус во својот „Есеј за начелата на населението" (1789) смета дека населението ќе се зголеумува многу побрзо од производството на храна. Човекот е осуден да живее на работ од гладта. Францускиот филозоф Кондорсе речиси во исто време констатира дека Франција е ограничена, а нејзините потенцијали се неограничени.

Прашање за размислување:

Дали повеќе се согласуваш со идеите на Томас Малтус, или, пак, со идеите на Кондорсе?

Проблемот со пренаселеноста, најголемиот дел од современите проучувања го поврзуваат со состојбата во која постои рамнотежа меѓу стапката на раѓање и стапката на смртност во одредено подрачје; средствата со кои се располага за негово одржување; како и животниот стандард кон кој се стреми тоа население.

Кризата во светски рамки главно е резултат на брзиот пораст на населението, незапирливата експлоатација на необновливите ресурси, големиот пораст на загаденоста и неповолната комбинација на демографските и економските фактори. На крајот, да заклучиме дека преголемата популација, без разлика каде се случува, нагло го деградира екосистемот и дека иднината на човештвото зависи од состојбата на глобалниот екосистем.

11.2. Влијанието на човекот врз природата

Во историјата на филозофската мисла, од антиката па сè до денес, не постои мислител кој, директно или индиректно, не размислувал за односот на човекот кон природата. На пример, кај Аристотел „природата се јавува како творец на сè што постои, но за човекот“. Подрачјето на етичкото е ограничено на човечката заедница. Единствено на луѓето им е својствено "да имаат чувство на добро и зло, праведност и неправедност". Кант категорично тврдел дека човекот нема никаква обврска кон кое било друго суштество, а ако веќе би морал да има некакви обврски, тогаш тие се обврски кон самиот себе.

За човекот како свесно, рационално суштество битни се три односи: односот спрема самиот себе, односот кон другите, и односот кон природата. За смислата и вредноста на својот однос кон природата човекот се прашува од своите сознајни почетоци. Но овој однос тој не го осмислуваше и вредносно не го истакнува сè до новата ера на индустријализацијата. Тогаш човекот првпат од својата дејност навистина се оддели и натаму сè порадикално се одделуваше од непосредното зафаќање на природата. Со тоа последиците од неговиот начин на

производство почна да ги чувствува и самата природа. Користењето на природните ресурси, нивното неповратно уништување, кај човекот денес предизвикува морално чувство кое станува дел и важна компонента на неговото однесување.

За разлика од преиндустриските општества, брзиот развој на средствата за производство доведуваат до чести нарушувања на човековата животна средина. Всушност, невнимателниот однос на човекот кон природата се искажувал преку сфаќањето за природата како нешто што треба да ги задоволува сите негови потреби и желби без ограничувања.

Искористувањето на природата од човекот може да биде непосредно, кога таа служи како извор на сировини, и посредно, кога се преобразува во резервоар на отпадоци (нешто кое за човекот во процесот на производството нема вредност, а кое тој го враќа назад во природата).

За експлоатацијата на природата од човекот зборува Маркс уште во средината на 19 век, кој вели дека природата е "живот, а не средство за живот". Човекот живее од природата, што значи таа е "негово тело, со кое тој мора да остане во постојана врска за да не умре". Дека поврзаноста на човековиот физички и духовен живот со природата нема друга смисла, освен тоа дека е поврзана самата со себе, затоа што човекот е дел од природата. (Ацески, Социјална екологија, 2000, стр. 57).

Односот на човекот кон природата зависи од неговата култура, односно способноста да влијае врз нејзината промена и да ја приспособи кон неговите потреби. Човекот е резултат на природата, но, истовремено е суштество кое може радикално да ја менува, користејќи ја за свои цели.

Од првобитното сфаќање за природата како состојба на хаос и опасности, својствени за првобитните општества, преку односот кон неа како изобилство на ресурси, карактеристичен за модерното општество (капитализмот), концепцијата за природата еволуирала до сегашниот екосистем - модел, т. е. модел кој на природата гледа како на систем од меѓузависности кој ја опфаќа целата планета и од кој зависи опстанокот на сите видови, па и на човекот.

(Frank, J. D., 1997)

Прашање за размислување:

Од кои фактори зависи односот на човекот кон природата?

Денес сосема е јасно дека брзиот процес на зголемување на човековата моќ во однос на природата, зголемениот стандард, како и процесот на индустријализацијата и урбанизацијата имаат и свој негативен ефект. Тоа е претераното искористување на природните ресурси, загадувањето на природната средина, како и енормниот демографски раст.

Како резултат на сето ова е прекумерното уништување на природните богатства, уништување на природните системи и, во крајен случај, оддалечувањето на човечкиот род од своите природни корени. Фактот што секојдневно од Земјината топка исчезнува по некој животински или растителен вид е доволен аларм за подигање на еколошката свест во целата светска заедница за повнимателен однос кон природата и нејзините природни богатства и ресурси. Човекот како свесно суштество и господар на светот ја има и посебната одговорност за чување на природата, планетата земја, животот. Осиромашувањето на флората и фауната се заканува да ја наруши природната рамнотежа, а со тоа да се доведе во прашање и опстанокот на човечкиот род.

Во последните неколку децении сè почесто се зборува за негативните ефекти што ги предизвикува неконтролираниот индустриски развој, но и за начините за надминување на проблемите, особено тие што предизвикуваат загрозување на животната средина. Еколошката свест е подигната на повисоко ниво, а индустриски развиените земји трошат сè повеќе време и материјални средства за решавање на одредени еколошки проблеми, а тоа води кон поздрава и почиста животна средина со што, всушност, го обезбедува и човечкиот опстанок.

11.3. Сиромаштијата и средината

Како што кажавме понапред, кризата во светски рамки главно е резултат на брзиот пораст на населението, незапирливата експлоатација на необновливите ресурси, големиот пораст на загаденоста и неповолната комбинација на демографските и економските фактори. Развојот на медицината и здравствената заштита

овозможија да опадне стапката на смртност, но не и да се зголеми животниот стандард.

Порастот на населението не беше проследен и со соодветен економски пораст, пред сè не во производството на храна, а немаше ни колонии за "извезување" на вишокот на население од пренаселените подрачја, како што тоа го правеле, пред стотина и повеќе години развиените земји.

Во врска со наглиот пораст на населението во последните два века и сите проблеми што ги носи пренаселеноста (како што се опасноста од недостиг на храна, чиста вода за пиење и енергија во глобални размери), расправале голем број мислители.

Уште при крајот на 18 век Малтус зачуден од индустриската револуција, забележал дека населението ќе се зголемува а тоа ќе доведе до постојан натпревар меѓу недостигот на храна и бројноста на населението, односно ресурсите и потрошувачката. За разлика од него Кондорсе смета дека секогаш кога ќе се појави опасноста од глад, ќе се појават нови машини и алати кои ќе овозможат на мало парче земја да се произведе многу храна. Слично размислување има и Џорџ Сајмон од Универзитетот во Мериленд (САД) кој смета дека не постои проблем со населението, затоа што порастот на населението, ќе придонесе за напредок на некоја земја, зголемувајќи го не само бројот на потрошувачите, туку и на производителите.

Поновата генерација мислители кои ги делат ставовите на Малтус сметаат дека треба да се воведат контрола на раѓањето и планирање на семејството во сиромашните земји. Ако се раѓаат повеќе деца, и ако благодарение на современата медицина човечкиот век е подолг, сè потешко е да се исхранат тие луѓе. Резервите на храна и површините со плодна земја се намалуваат, рибниците брзо се празнат, а фармерите се принудени да се задоволуваат со помали парцели. Побарувачката на енергија, горива, руда и други богатства станува сè поголема. (Lieberson. K., 1987, стр. 44).

На крајот да заклучиме дека наглиот пораст на населението, односно пренаселеноста, ако не се придружени со соодветен економски напредок, предизвикува големи социјални проблеми како што се

Прашање за размислување:

Според тебе, дали пренаселеноста е придружена со соодветен економски напредок, или предизвикува одредени социјални проблеми?

невработеност, мала заработувачка, недостиг на храна, а тоа, во краен случај предизвикува осиромашување на поголем дел од населението. Тешката материјална положба (сиромаштијата) сè повеќе се зголемува, а природните ресурси во голема мера се исцрпени како резултат на експлоататорскиот и несовесен однос на човекот кон природата и неговото размислување дека таа има неограничени ресурси.

11.4. Глобално затоплување

Брзиот индустриски развој на современиот свет сè повеќе ја доведува во опасност човековата околина, но, исто така, и нејзиниот биолошки и социјален опстанок.

Современата цивилизација со развојот на техниката и технологијата и масовното искористување на природните богатства ја нарушува еколошката рамнотежа и на тој начин ја загрозува и природната рамнотежа, а со самото тоа и човековата егзистенција и опстанок. Ако на тоа се додадат и пренаселеноста и степенот на загаденоста на човековата животна средина (од современата технологија и индустрија) сето тоа зборува дека човештвото се наоѓа во сериозна еколошка криза.

Сè поголемиот број жители на Земјата, барањето повисок животен стандард и задоволувањето на новите потреби на луѓето, се одразува врз самата природна средина преку загадувањето на воздухот и водата, проблемот со отпадоците, уништувањето на природата, деградацијата на важните екосистеми и др. Иако технолошкиот развој е во функција на поквалитетен и побогат живот, оваа технологија предизвика и сериозни еколошки проблеми, како што се оштетување на озонската обвивка околу Земјината топка и таканаречениот ефект на "стаклена градина". Според мислењата на многу научници, ефектот на "стаклена градина" предизвикува зголемување на температурите на Земјата а со тоа доведува и до глобално затоплување на Земјината топка.

Општоприфатено е мислењето дека зголемувањето на концентрациите на гасовите во атмосферата, како што се јаглеродниот диоксид, метанот, азотниот оксид,

хлорофлуорокарбонатите и озонот ќе доведат до зголемување на температурите на Земјата и до глобални климатски промени. Тоа може да предизвика топење на снегот на половите и катастрофални поплави во крајбрежните предели и површините кои се под нивото на морето (на пример, Холандија),

Овде треба да ги спомнеме системите за ладење, за чија работа се користи хлорофлуорокарбонатот, или CFC и неговото разорно дејство за животната средина. Денес веќе сите знаеме дека оваа хемикалија придонесува за ширење на озонската "дупка" и ја уништува озонската обвивка која нè штити од штетните последици на ултравиолетовото зрачење.

Озонот е единствениот гас во атмосферата кој може да ги филтрира штетните ултравиолетови зраци на сонцето. Тој е толку ретко распореден низ стратосферата, што, ако се собере со него може да се создаде прстен околу земјата, дебелина на неколку сантиметри. Да не постои тој нежен филтер ултравиолетовата радијација би уништува секаков живот на Земјата. Само мало количество штетна радијација пробива и прави доволно штета да нè предупреди да не го уништуваме озонскиот слој. Ултравиолетовата радијација пробива во водата до 20 метри, а со тоа на нејзиното влијание се изложени планктоните, (микроорганизми кои играат важна улога во синџирот на исхраната). Исто така ултравиолетовото зрачење е основна причина за појава на рак на кожата, болест која брзо напредува и од која само во САД годишно умираат по 12 000 луѓе, и е главен причинител за појава на перде на очите и ослепува на околу 12 милиони луѓе годишно, или го ослабува видот на близу 20 милиони жители.

Единствено нешто што влева оптимизам е тоа што е општопознато дека човештвото се наоѓа во сериозна еколошка криза, која, ако не се совлада води кон катастрофа и уништување на човечкиот живот на Земјата. Нарушувањето на рамнотежата меѓу човекот и природата можноста за надминување на тие судири, се предмет на многубројни студии и анализи. Ќе споменеме две кои предизвикаа широка расправа, но и поттикнаа на размислување за потребата за заштита на човековата природна средина. Тие во вистинска светлина ја прикажаа

Прашање за размислување:

Кој е твојот генерален став за ефектот на "стаклената градина" и глобалното затоплување?

крајно драматичната состојба на природата. Тоа се студиите "Граници на растот" и "Човештвото на крстопат" кои за Римскиот клуб ја подготвиле група научници од Технолошкиот институт во Масачусетс.

11. 5. Генетски модифицирана храна

Човекот со векови ја користи биотехнологијата и селективното вкрстување за подобрување на квалитетот на храната. Со употреба на посебни микроорганизми се прават најразлични сирења, јогурт, вино и пиво а создадена е и високородна пченица, како и кокошки кои несаат јајца со помало количество холестерол. Но таквиот начин на селектирање и фаворизирање на природните карактеристики на некои припадници на видот, битно се разликува од технологијата на генетскиот инженеринг.

Биотехнологијата вклучува користење природни организми (бактерии, квасци), или нивни продукти (ензими), а генетскиот инженеринг опфаќа техники кои овозможуваат внесување промени (модификации) на генетскиот материјал (ДНК) на некој жив организам, растение или животно. Генетските промени можат да вклучат внесување ген (трансген) од еволутивно многу оддалечен организам (на пример, од бактерија во растение, или од животно во растение). Вака добиените организми се генетски модифицирани или трансгенетски. Генетски модифицираната храна содржи генетски модифицирани организми или нивни продукти. Генетски модифицираните производи, освен за храна, се користат и за производство на лекови и вакцини.

Денес најчесто се одгледуваат генетски модифицирана соја, пченка и памук кои се отпорни на хербициди и инсектициди. Во овие видови култури е вграден ген од бактерија (*agrobacterium*), кој им овозможува да синтетизираат аминокиселини во присуство на хербицидот, така што овие култури можеме да ги прскаме и со големи количества од тој хербицид. Тој нема да дејствува негативно на самото растение, односно нема да ја блокира синтезата на аминокиселините и протеините при што растението би пожолтело и би се исушило, (штетно дејство би имал само врз плевелот).

Според досегашните испитувања хербицидот нема непосредно штетно влијание врз човекот. Релативно брзо се разградува поради што се смета дека има мало дејство врз загадувањето на човековата животна средина.

Во некои земјоделски култури, на пример: пченка, памук и други, може да им се вгради ген од бактеријата (*Bacillus thuringiensis*) која создава инсектициден отров кој не е штетен за човекот, а ги уништува сите инсекти кои можат да им наштетат на овие култури. Со оваа генетска модификација се зголемува родот со намалена употреба на хемиски супстанции (инсектициди), а со самото тоа се намалува и цената на тие земјоделски (генетски модифицирани) култури.

Со помош на генетскиот инженеринг може да се произведе ориз со зголемено количество витамини и железо, како и растителни култури кои подобро поднесуваат екстремни временски услови. Од неодамна се достапни и домати и јаготки во кои е внесен ген на риба од студените мориња, кој овозможува нивно одгледување и долго чување на многу ниски температури, без негативни последици.

Од погоре изложеното можеме да заклучиме дека генетските промени можат да помогнат за зголемување на приносите за зголемување на хранливата вредност, за намалување на цената на производството и, во крајна линија, намалување на цената на производот.

Но, освен позитивните карактеристики на генетски модифицираната храна, потребно е да кажеме неколку зборови и за можните негативни последици. Во врска со тоа се прават голем број проучувања, а особено се разгледува ризикот од преминување на трансгенот од генетски модифицираниот организам во организмите кои доаѓаат во допир со него. Ова е особено важно, бидејќи трансгенот обично оди со дополнителна ДНК - носач и со уште некој ген - маркер. Маркерот најчесто претставува ген за отпорност кон некој антибиотик што овозможува лесно следење (маркирање) на трансгенот. Но, ако дојде во клетките на консументот или во бактериите на неговата цревна флора би можело да доведе до многу несакана општа отпорност кон антибиотиците.

Вториот ризик е поврзан со одгледувањето генетски модифицирани организми и можноста за ненамерно вкрстување со природните видови (преку полен). Ова би можело да доведе до отпорност на хербициди и на некои други растенија, вклучувајќи го овде и плевелот. Постои опасност од развивање отпорност кон инсектицидите кај штетните инсекти, а исчезнување на полезните инсекти под дејство на генетски модифицираните растенија кои во себе синтетизираат инсектицид.

Сличен ризик постои и со генетско модифицираните животински организми. На пример "дивиот" лосос може целосно да биде потиснат и уништен, ако се најде во ист хабитат со генетски модифицираниот лосос кој расте и се развива неколкупати побрзо.

Но, сепак, и покрај сите контроверзии во врска со генетски модифицираната храна, не треба да се заборави дека благодарение на технологијата на генетскиот инженеринг, денес лесно достапни станаа: инсулинот, соматотропниот хормон и некои вакцини чие производство според претходните методи беше многу подолготрајно и многу поскапо.

Прашање за размислување:

Кои се позитивните, а кои негативните карактеристики на генетски модифицираната храна?

12. МАСМЕДИУМИТЕ И КОМУНИКАЦИЈЕ

12.1. Општественото влијание на телевизијата

Средствата за масовна комуникација, како што се филмот, телевизијата, радиото и печатот, претставуваат важни фактори кои вршат силно влијание врз современиот човек. Преку нив се пренесуваат информативни, воспитно-образовни и содржини за разонода со што им се задоволуваат сè поизразените потреби на современиот човек да биде информиран за битните општествени појави, процеси и односи, да ја развива својата личност и во слободните часови да го исполни своето време со содржини кои можат да го забавуваат и рекреираат.

Посебно влијание средствата за масовна комуникација имаат врз младите кои се наоѓаат во процес на развој и свое созревање. Тие им ги прошируваат видиците на нивните знаења и вештини, ги пробудуваат интересите на младите за усвојување научни и културни придобивки, ги збогатуваат социјалните и моралните димензии и ги развиваат нивните творечки способности во сите области на творештвото.

Телевизијата како масовен медиум се појави подоцна и таа се надоврза на печатот и радиото. Во однос на другите медиуми таа има одредени предности, бидејќи е најбрза во соопштувањето на информациите. Нејзината технологија ѝ овозможува директно да присуствува на местото на настанот и своите информации да ги пренесува во живо, така што таа не е документ туку жив соучесник на настаните.

Телевизијата е создадена со пронаоѓањето на микрофонот, звучникот, приемникот, електричниот сигнал и антенските системи. ТВ-приемниците речиси секојдневно се усовршуваат со пронаоѓањето нови поронајдоци во областа на електрониката. Со сето тоа, и со помош на сателитите денес е овозможено истовремено пренесување на гласот и сликата на сите континенти.

Со новите иновации во областа на електрониката би можело да се констатира дека се пронаоѓа еден

Прашање за размислување:

Колку младите читаат и следат печатени медиуми?

Прашање за размислување:

Дали децата повеќе читаат или следат електронски медиуми?

универзален медиум кој врши силно влијание врз сите области на општествениот живот. Телевизијата ги приграби и ги обедини во себе сите други медиуми и ја собира околу себе целокупната публика. На неа се надоврзува видеото кое дава можност одредени емисии да се снимаат и прикажуваат во кое било време, а во поново време се надоврзуваат и забавните игри преку нинтендо, плеј стејшн и др., кои овозможуваат одредена забава за најмладите. Сателитската телевизија преку телетекстови во секое време дава информации од областа на финансиите, движењето на стоките на берзите и сл. Кабловската телевизија овозможува следење на одредени сателитски програми.

Од своето појавување во триесеттите години на минатиот век до денес телевизијата врши огромно влијание врз општеството во целина, а посебно во областа на културата, уметноста, политичкиот живот образованието. Таа ги урне географските и културните пречки и изврши револуција во начинот на живеење и мислењето кај луѓето од целиот свет. Тоа огромно влијание е последица на фактот што нејзините содржини се достапни за огромен број гледачи, таа е достапна и присутна речиси во секое домаќинство (се разбира, голем број домаќинства имаат телевизиски приемници во сите соби во куќите), како и поради нејзиниот сугестивен израз.

Телевизијата станува интегрален дел на општествениот живот, затоа што луѓето гледаат во просек по 4 до 5 часа телевизија. За разлика од другите медиуми, телевизијата создава чувство дека тоа што го гледаат е вистина. Пораките, информациите, коментарите, документарните програми, па дури и драмските програми изгледаат како да се реални, што во голема мера ја разликува од другите медиуми.

Телевизијата како најмоќно средство за масовна комуникација има огромна улога во рекламирањето производи за широка потрошувачка, како и во промовирањето различни политички програми, гледишта и ставови на политички водачи и луѓе од власта или опозицијата.

На крајот да истакнеме дека телевизијата врши влијание и ги модификува и менува ставовите на гледачите, а неоспорна е и нејзината голема улога што ја има во областа на образованието.

12. 2. Телевизијата и насилството

Досега се извршени повеќе проучувања за влијанието на телевизиските програми врз однесувањето на луѓето. Се разбира, најголем број од тие проучувања се однесуваат на децата, бидејќи тие често гледаат ТВ-програми и поради тоа што тие се наоѓаат во процес на социјализација. Меѓу прашањата што најмногу ги интересираат социолозите се влијанието на телевизијата врз создавање склоност кон криминал и насилство, природата на ТВ-вестите и влијанието на телевизијата врз општествениот и културниот живот и др.

Освен позитивните придобивки што ги нуди телевизијата, констатираше истражувачите, треба да се нагласи дека сите нејзини содржини не се наоѓаат на потребно естетско и воспитно ниво и таквите емисии вршат негативно влијание врз децата и младите, бидејќи тие се наоѓаат во процес на интензивно учење, односно бидејќи се наоѓаат во процес на нивна социјализација. Особено треба да се нагласи негативното влијание што го вршат ТВ-филмовите со криминална содржина (филмови во кои доминираат убиства, киднапирања, оружени напади на банки, уцени, разбојништва, линчувања, сцени на насилство и мачење и слично), филмови со авантуристичка содржина и филмови кои прикажуваат порнографија. Во таквите филмови има сцени со злосторства и насилство кои можат младите да ги научат на техниката на вршење престапи и да дејствуваат сугестивно, давајќи им поддршка, дури и да ги наведат да направат вакви дела. Затоа, некои автори сметаат дека телевизијата може да биде подготвително училиште за престапништво.

Секојдневната и долготрајна изложеност на дејството на вакви содржини на младите претставува голема опасност за нивниот развој. Според голем број понови проучувања широко е распространета загриженоста од влијанијата што ваквите програми ги вршат врз младите, особено, ако се тоа акциони филмови кои поттикнуваат копирање на насилничките акции, предизвикуваат страв, ако се прикажуваат во

раните вечерни часови. Тоа негативно влијание е особено штетно за малите деца кои не се во состојба да направат разлика меѓу реалноста и фантазијата.

Иако поимите за насилство не се изедначени, сепак, може донекаде да има едногласност за тоа што е агресија, а што насилство. Агресивното однесување е такво однесување кое има јасна и свесна намера некој да се повреди или да му се нанесе штета, однесување кое е придружено со задоволство од самата агресивна постапка. Постои физичка и вербална агресивност со цел некој да се повреди. Насилството претставува краен облик на агресија со неоправдана употреба на психичка или физичка сила.

Постојаната изложеност на насилство преку филмовите или на друг начин на телевизија е причина за зголемување на агресивното однесување кај гледачите. Резултатот од гледањето филмови или други ТВ емисии со насилничко однесување доведува до истоветно однесување кај гледачите. Најголемиот број проучувања на оваа релација покажуваат дека изложеноста на насилство преку телевизијата може да биде фактор кој придонесува за повисок степен на насилство.

Се смета дека четири процеси се вклучени при изложеноста на насилство, која поттикнува агресивност. Тоа се:

1. При изложеност на насилство преку телевизијата слабее отпорноста на гледачот за вклучување во слично однесување какво што е гледаното;
2. Се учат нови техники за напад врз други, што биле непознати порано;
3. Гледањето други агресивни акти многу влијае врз гледачот да добие дополнителни агресивни идеи и мисли;
4. Постојаната изложеност на насилство преку екранот може да ја намали емоционалната сензитивност на насилството и на трагичните последици на агресијата и тоа го олеснува вклучувањето на посматрачот во агресивни акти против други.

12.3. Нови електронски медиуми

Втората област што со право се става под поимот масовни комуникации се современите телекомуникации. Според формалната дефиниција телекомуникациите ја вклучуваат секоја трансмисија (емисија или прием на знаци, сигнали, пишуван текст, слики, звуци или известувања) од кој било вид по пат на жичен, радиовизуелен, или каков било друг електромагнетен систем. Стриктно гледано, ова ги вклучува радиото и телевизијата, но, бидејќи е тоа само по себе е широка радиодифузна област, под телекомуникации, нормално, се подразбира, тоа што оваа дефиниција го вклучува кога радиото и телевизијата се исклучуваат.

Традиционално, изразот „телекомуникации“ ја вклучувал индустријата на телефонот и телеграфот. Со појавувањето на комуникациските сателити и компјутерите, е проширен поимот така што тој ги опфаќа и сателитските преноси и линковите податоци. Последните години, благодарение на инвентивните комуникациски инженери, се јавува непрегледен арсенал на услуги кои ги интегрираат капацитетите на компјутерите, сателитот, стаклените влакна и преносот на електромагнетна основа или врз основа на светлина. Сега, сметајќи само на пазарите за широка потрошувачка и бизнис, имаме електронска пошта, електронски огласни табли, видеофони, бази на податоци, видеотекст, факс, целуларно радио (телефон), мобилни телефони, пакет-радио и неизмерно проширени капацитети на сателитите, а да не ги спомнуваме и традиционалните услуги, какви што се телексот и кабелската телевизија.

При крајот на 80-тите и почетокот на 90-тите години на 20 век, новите достигнувања на информатичката технологија – компјутери, телефаксови, сателити, усовршување на машините за фотокопирање и илјадници други варијанти на телекомуникацијата врз основа на високата технологија – биле поздравени како „технологии на слободата“. Всушност потенцијалното општествено влијание на новите технологии секогаш е двострано: тие можат да ја централизираат и/или да ја децентрализираат моќта, да ја раслужуваат и/или да ја хомогенизираат културата.

Кога овие деца наполниле 18 години тие поминале покрај телевизорот илјада часа. Тоа е многу повеќе време од она поминато со нивните родители.

Печатените медиуми се присутни насекаде...

Прашање за размислување:

Какви се твоите впечатоци од вртоглавиот развој на новите електронски медиуми и целокупната телекомуникациска технологија?

Почетокот на оваа глобална културна револуција која ги развила новите комуникациски технологии, предизвикал брзо намалување на некогаш огромните разлики помеѓу светските економско-политички системи, особено во развиените земји. Заедничка карактеристика на сите тие системи е политичкиот плурализам како најважна ставка на општествениот живот: граѓаните имаат различни сфаќања и затоа сакаат да остварат различни цели. Плурализмот го штити поединецот и му дава моќ така што му овозможува доброволно да се здружува со другите луѓе со слични сфаќања. Тој го поттикнува изразувањето на нормалните разлики во мислењето и претставува особено средство за развој и промена во општеството, како и заштита од моќта на централната државна власт. Плурализмот, исто така, претставува механизам кој им овозможува на групите наспроти меѓусебните несогласувања да го прифатат заедничкиот систем како чесен и праведен.

Постои можност телевизијата, компакт-дискот, компјутерите и оптичките влакна да се спојат во единствен, интерактивен систем, што го составуваат тоа што се нарекува „телекомпјутер“. Замислете телекомпјутер кој се користи како наставно средство. Ако ученикот кој дома чита за архитектурата на некој автор, може да ја вклучи во системот оддалечената компјутеризирана библиотека и за неколку мигови да го „наполни“ дигиталниот компакт-диск со јасни фотографии во боја и видео-снимки на делата на архитектот во целиот светот. Освен тоа, би бил возможен и пристап до текстот, цртежите и објаснувањата, што за неколку секунди може да се ажурира благодарение на оптичките влакна. Импликациите на овој футуристички систем се огромни - а таа иднина ни стои на дофат на рацете, бидејќи комплетната технологија потребна за телекомпјутер во моментот е достапна или веќе забрзано се развива. Влијанието на институциите како што се универзитетите, училиштата, библиотеките и музеите, ќе биде огромно. Усовршувањето што се стекнува во текот на целиот работен век ќе стане реалност.

12.4. Виртуелна реалност

Децата веќе испробале голем број вообичаени детски забави - автомобилчиња, коцкички, возови, возење со велосипед, џамлии итн. Тие, со големо воодушевување ги прифаќаат игрите за кои им е потребно минимално техничко знаење.

Денес детето ја користи секоја пригода да влезе во работната соба на своите родители со цел да го вклучи компјутерот и да се фати за работа. Тоа пишува, тоа игра компјутерски игри а создава и сопствени. Тоа скока од задоволство кога во куќата ќе се појави некоја нова програма, а успева да направи и сопствени едноставни програми наменети за вообичаена обработка на текстот. Со своето знаење се гордее пред врсниците и возрасните и го пренесува на помладиот брат или сестра кои го покажуваат истото воодушевување. Всушност кога ќе седнат до компјутерот децата доживуваат еуфорија која може да се опише како некаков вид екстаза.

Во што е работата? Наставниците велат дека децата кои не се во состојба мирно да седат ни десет минути во текот на часот, можат да се „залепат“ за компјутерот и со часови да играат компјутерски игри. Во светот на возрасните, луѓето кои почнале да ги користат компјутерите за да ги забрзаат рутинските работи, стануваат толку обземени од силата на апаратот, така што покрај него го поминуваат најголемиот дел од денот и трошат поголем дел од своите пари за нови програми. Новосоздадените програмери седнуваат до компјутерот после вечерата и толку се задлабочуваат во изработката на програмата, така што не се поместуваат одттаму до пополноќните часови.

Најголем број расправи за компјутерите се насочени кон тоа колку се корисни. Дали ја зголемуваат продуктивноста? Дали работите се извршуваат подобро и побрзо со или без компјутер? Често се забележува дека многу луѓе во компјутерите не гледаат само една практична "алатка", туку и извор на задоволство.

Компјутерите, несомнено, може да ослободуваат од некои обврски. Децата можат да се ослободат од задолженијата што им ги наметнуваат возрасните така што ќе се задлабочат во компјутерската игра која нивните

родители ги збунува. Писателите се ослободени од здодевното и напорно пречукување на концептот, и наместо тоа можат да ги менуваат речениците и зборовите за да го средат текстот. Инженерите можат да ги градат и уриваат конструкциите се додека не дојдат до нешто што добро изгледа и функционира - без да чекаат машинската работилница да им го изработи прототипот.

Ако користењето на компјутерот преставува задоволство, луѓето ќе поминуваат повеќе време со своите компјутери, без оглед дали е тоа добро или лошо.

Меѓутоа, исто како што на родителите сопствените деца да им носат задоволство, не ги доведуваат до лудило, така и корисниците на компјутерите доживуваат многу работи со своите машини што ни одблиску не ги воодушевуваат. Всушност, и самата идеја за воодушевување со компјутерот ги збунува луѓето кои такво нешто никогаш не почувствувале. За нив, работата со компјутерот не им буди повеќе емоции од користењето на тостерот. Тие не се вклучуваат во корисничките групи, не воспоставуваат врски преку огласи и не чезнеат за најновите производи. Оваа незаинтересираност делумно се засновува врз извесното мислење дека компјутерите во целосно не го исполниле тоа што го ветувале. Компјутерите сè уште поседуваат застрашувачка моќ да го уништат или изгубат податокот.

Несомнено е дека можноста за бескрајно преправање, поправање и коригирање што компјутерот го овозможува не е и сама по себе добра. Директорите на фирмите се жалат на новата генерација дипломирани економисти кои често извонредно работат со компјутерот, но не ја сфаќаат разликата меѓу убаво изработена табела и разумна работна анализа. Всушност, компјутерите како да ги поттикнуваат луѓето претерано да се занимаваат со неважни и споредни нешта.

И покрај тоа, комбинацијата на моќ, игра и воспоставување врска меѓу корисниците и апаратите, може да се забележи особено кај децата. Во училиштата често се среќаваме со деца кои во училиштето не постигнувале добри резултати. Тие деца се менуваат кога ќе им се овозможи работа со компјутер. Тие покажуваат интересирање и почнуваат да постигнуваат резултати кои ги вчудовидуваат и наставниците и родителите. Децата

им причинува задоволство кога работат на нешто кое изгледа многу комплицирано. Во некои екстремни случаи, некои ученици за кои се сметало дека не се способни да ја следат наставата, ги надминале своите "нормални" училишни другари во способноста да прават програми. Често се случува, децата на кои успешната работа на компјутерот им дава самодоверба да го поправат успехот во училиштето.

Една од основните поставки на образованието е важноста на мотивацијата. Децата (или возрасните) учат тогаш кога учењето ги возбудува. Многу деца сметаат дека компјутерите се забавни - и затоа многу брзо и ефикасно учат да се служат со компјутерот како наставно средство. Користејќи само една програма на „PS Globe“ децата можат да научат повеќе за светската географија и за тоа како да се снаоѓаат на графичките прикази, мапи и табели, отколку што можат да научат во текот на годината од конвенционалната настава. Тајната се состои во тоа што децата се подготвени постојано и повторно да се обидуваат да проникнат во информациите што ги опфаќа таа програма. Тие можат да користат енциклопедии или други традиционални материјали, но тоа ни одблиску не е толку забавно. Сите деца сметаат дека работата со компјутерот е исклучително забавна.

Прашање за размислување:

Дали и ти си дел од виртуелната реалност?

СОДРЖИНА

1. ТЕОРЕТСКИ ОРИЕНТАЦИИ ВО

СОЦИОЛОГИЈАТА (Проф. д-р НЕЛКО СТОЈАНОВСКИ) 3

1.1. Засновање на социологијата како наука	3
1.2. Социолошки системи во 19 век	5
Огист Конт	5
Карл Маркс	6
Херберт Спенсер	8
Емил Диркем	9
Макс Вебер	11
1.3. Функционалистичка социологија	13
1.4. Интеракционистичка социологија	15
1.5. Етнометодологија	16
1.6. Структурализмот во социологијата	19
1.7. Социолошки индивидуализам и емпиризам	20

2. ОПШТЕСТВАТА ВО ТЕКОТ НА

ИСТОРИЈАТА (Проф. д-р МИЛЕВА ЃУРОВСКА) 22

2.1. Кога почна историјата	22
2.2. Општества на собирачи и ловци	23
2.3. Сточарски и земјоделски општества	27
2.3.1. Сточарски општества	27
2.3.2. Земјоделски општества	28
2.3.3. Развојот на размената	30
2.3.4. Појавата и развојот на институциите	31
2.3.5. Менталитетот на луѓето во земјоделските општества	34
2.3.6. Традиционални држави	35
2.3.7. Традиционалните општества и промените	36
2.4. Класификација на општествата	39
2.5. Модерни општества	45

3. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА (Проф. д-р МИЛЕВА ЃУРОВСКА) 49

3.1. Анатомија на глобализацијата	51
3.2. Современите општества и промените	53
3.2.1. Индустриско општество	53
3.3. Постиндустриско општество	54
3.4. Развојот на информатичките технологии	57
3.5. Светскиот пазар и мултинационалните компании	58
3.6. Последиците од глобализацијата	61
3.7. Глобализацијата и културата	63
3.8. Масовната култура и глобализацијата	64
3.9. Идентитетот и глобализацијата	66
3.10. Македонското општество и глобализацијата	67
3.11. Последиците од глобализацијата во Република Македонија	69

4. СОЦИОЛОГИЈА НА СЕКОЈДНЕВНИОТ

ЖИВОТ (Проф. д-р ЗОРАН МАТЕВСКИ)	71
4.1. Проучување на секојдневниот живот	71
4.2. Невербална комуникација	73
4.3. Општествените правила и говорот	76
4.4. Физичкото битие во интеракција	79
4.5. Интеракцијата во време и простор	82

5. СТРАТИФИКАЦИЈАТА ВО СОВРЕМЕНИТЕ

ОПШТЕСТВА (Проф. д-р МИЛЕВА ЃУРОВСКА)	83
5.1. Социјална диференцијација и стратификација	83
5.2. Различни социолошки пристапи при објаснувањето на социјалната стратификација	85
5.3. Функционалистички теории за стратификацијата	86
5.4. Марксистичкото сфаќање за општествената стратификација	89
5.5. Стратификациската теорија на Макс Вебер	91
5.6. Општествените тенденции во современите анализи на социјалната стратификација	93
5.7. Ослабување на класниот концепт	96
5.8. Основни класификации во општеството	98
5.9. Горна, средна и ниска класа	99
5.9.1. Горна класа	100
5.9.2. Средна класа	103
5.9.3. Работничка класа	105
5.10. Карактеристики на работничката класа	107

6. РОДОТ И ПОЛОТ (Проф. д-р НЕЛКО СТОЈАНОВСКИ) .....

6.1. Родот и биологијата	109
6.2. Родова социјализација	112
6.3. Општествена конструкција на родот и полот	114

7. ЕТНИЧНОСТА И ИМИГРАЦИЈИТЕ (Проф. д-р ЗОРАН МАТЕВСКИ) ...

7.1. Етничката дискриминација денес	116
7.2. Глобална миграција	119
7.3. Етничката интеграција и етничкиот конфликт	123
7.4. Етничката разнородност на македонското општество	126

8. СИРОМАШТВО (Проф. д-р МИЛЕВА ЃУРОВСКА) .....

8.1. Што претставува сиромаштвото?	129
8.2. Апсолутно и релативно сиромаштво	131
8.3. Мерење на сиромаштијата	133
8.4. Култура на сиромаштвото, односно како е да се биде сиромашен?	137
8.5. Исклучување од општеството	139
8.6. Фактори на сиромаштвото	141
8.6.1. Социо-економски фактори на сиромаштвото	141
8.6.2. Социо-културни фактори на сиромаштвото	144

9. ВЛАДЕЕЊЕТО И ПОЛИТИКАТА ВО СОВРЕМЕНИОТ СВЕТ (Проф. д-р НЕЛКО СТОЈАНОВСКИ)	148
9.1. Глобалната распространетост на либералната демократија	148
9.2. Партиските системи на современите општества	150
9.3. Глобализацијата и општествените движења	153
9.4. Националистичките движења денес	156
10. РЕЛИГИЈАТА ВО СОВРЕМЕНИТЕ ОПШТЕСТВА (Проф. д-р ЗОРАН МАТЕВСКИ)	159
10.1. Современи определби на религијата	159
10.1.1. Дострели на Диркем во проучувањето на религијата	159
10.1.2. Актуелноста во Веберовото сфаќање за религијата	162
10.2. Цркви и секти	165
10.3. Новите религиски движења	170
10.4. Процесите на секуларизација	173
11. ПОРАСТОТ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЕКОЛОШКАТА КРИЗА (Проф. д-р ЗОРАН МАТЕВСКИ)	176
11.1. Динамика на порастот на населението	176
11.2. Влијанието на човекот врз природата	178
11.3. Сиромаштијата и средината	180
11.4. Глобално затоплување	182
11.5. Генетски модифицирана храна	184
12. МАСМЕДИУМИТЕ И КОМУНИКАЦИЈЕ (Проф. д-р ЗОРАН МАТЕВСКИ)	187
12.1. Општественото влијание на телевизијата	187
12.2. Телевизијата и насилството	189
12.3. Нови електронски медиуми	191
12.4. Виртуелна реалност	193

Акционерско друштво за издавање учебници и наставни средства
ПРОСВЕТНО ДЕЛО - Скопје, ул „Димитрие Чуповски” бр. 15

*

За издавачот
м-р Павле Петров - генерален директор

*

Проф. д-р НЕЛКО СТОЈАНОВСКИ
Проф. д-р МИЛЕВА ЃУРОВСКА
Проф. д-р ЗОРАН МАТЕВСКИ

СОЦИОЛОГИЈА ЗА III ГОДИНА
РЕФОРМИРАНО ГИМНАЗИСКО ОБРАЗОВАНИЕ
(Изборен предмет)

*

Технички уредник:
Миодраг Алексовски

*

Лектура:
Косте Кулумовски

*

Коректура:
Вилдан Хацимухарем

*

Корица:
Миодраг Алексовски

Ракописот е предаден во печат во јули 2009 година. Печатењето е завршено во јули 2009 година. Обем: 200 страници. Формат: 20 x 25,5 см. Тираж: 800 примероци. Книгата е отпечатена во печатницата „КИРО ДАНДАРО” - Битола

CIP - Каталогизација во публикација

Народна и универзитетска библиотека Исв. Климент
Охридски, Скопје

316 (075.3)

СТОЈАНОВСКИ, Велко

Социологија : за III година на реформираното
гимназиско образование : (изборен предмет) / Нелко
Стојановски, Милева Ѓуровска, Зоран Матовски, -
Скопје : Просветно дело, 2004, - 200 стр. ; 26 см

ISBN 9989-0-0389-0

1. Ѓуровска, Милева 2. Матовски, Зоран

COBISS. MK-ID 58118666